

Målbryting

Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg - nr. 2

Talemålsendring i Noreg

UBTØ tids Mål
Målbryting

1999 Nr 2

2000-03-01

NORDISK INSTITUTT • UNIVERSITETET I BERGEN

tids Mål

00C002563

Målbryting

Skrifter frå prosjektet *Talemålsendring i Noreg*

2 • 1999

Talemålsendring i Noreg

Redaktør: Gunnstein Akselberg
Redaksjonskomité: Styringsgruppa for prosjektet
Talemålsendring i Noreg

Nordisk institutt, Universitetet i Bergen

<https://doi.org/10.7557/malbr.1998.1>
CC BY 4.0

00c 002563

Omslag: Erik Grung

Sats: Gunnstein Akselberg, Sonja Håland og Rune Kyrkjebø

Trykk: Bergen Trykk AS

Innhald

Innleiing	5
Gunnstein Akselberg: Prosjektet <i>Talemålsendring i Noreg</i> (TEIN) – form og innhald	8
Helge Sandøy: Talemålsendring i Noreg. Om bakgrunnen for prosjektet	15
Inge Lise Pedersen: Hvornår er en kode ikke lenger den samme kode – og hvem avgjør det?	18
Frans Gregersen: Om teori og teorier i det norske talemålsprosjekt	41
Martin Skjekkeland: <i>Agder</i> – ein region mellom aust og vest. Kva skjer med talemålet i området?	76
Unn Røynealand: Språkleg regionalisering på Røros og Tynset	98
Ragnhild Haugen: Variasjon og endring av sogndalsdialekten	120
Reidunn Hernes: Målbryting hjå ungdomar i Os	133
Ola Sjølvberg: Endringar i førdedialekten	149
Sigfrid Tvittekkja: Den faglege sjølvforståinga i norsk talemålsgranskning. Eit fagkritisk innlegg	155
Elin Strømme Nilsen: Forholdet mellom normaliserte og ikke-normaliserte varietetar på Dalen offentlege skole for blinde	165
Nina Berge Rudi: Er det råd å stole på rapportert språkbruk?	171
Bård Eskeland: Språksosial granskning av endringar i ordtilfanget i vestlandskommunen Stord	178

Tone Skramstad:	
Hvor langt strekker oslocirkumferensen seg?	189
Kari Anne Vold Ulset: Seks ungdommers talemål i nedre Melhus	204

Innleiing

Hausten 1998 starta det nasjonale prosjektet *Talemålsendring i Noreg* (TEIN). Starten vart markert med konferansen *Språkleg variasjon og regionalisering* på Alver Hotel, Alversund i Nordhordland, 6. og 7. november. Konferansen hadde 34 deltakarar og 16 av desse heldt innlegg om språklege emne som fell inn under prosjektet. I dette heftet av skriftserien til TEIN, *Målbryting*, er alle innlegga, bortsett frå tre, samla. Artikkane er identiske med eller byggjer på innlegga som vart haldne på konferansen. I tillegg er det tatt med ei stutt historisk framstilling om korleis TEIN har vorte til og ei orientering om prosjektets innhald og form.

Tittelen på opningskonferansen signaliserer to av hovudtemaa til prosjektet: talespråkleg variasjon og regionalisering. Ei mengd talemålsstudiar i Noreg har dokumentert at språket stendig endrar seg og varierer, men vi veit lite om korleis talespråket i dag endrar seg og varierer i ulike delar av landet. Vi har grunn til å tru at det er i ferd med å utvikla seg regionale dialektar i Noreg, slik det t.d. har gjort i Danmark, men vi veit lite om kva som kjenneteiknar dei norske regionaliseringsprosessane, og kor språkleg, sosialt og geografisk omfattande dei er. Eit viktig mål for TEIN er å gje ei beskriving av regionaliseringsprosessane og utviklinga av eventuelle regionaltalemål, og dessutan å prøva å forklara den språklege utviklinga som finn stad. Språkleg variasjon og regionalisering var difor to naturlege emne for den fyrste prosjektkonferansen til TEIN.

Alle artikkane i heftet handlar om språkleg variasjon og regionalisering i ei eller anna form, men i somme artikkelar er desse temaa meir eksplisitt til stades enn i andre. Store delar av landet er representerte i desse artikkane, og dei gjev oss såleis døme på kva for slags talespråklege utviklingsprosessar som er i gang rundt om i Noreg i dag.

Dei to gjesteførelsarane som var inviterte til konferansen, Inge Lise Pedersen og Frans Gregersen frå Universitetet i København, heldt hovudførelesingane på konferansen. Inge Lise Pedersen set i artikkelen sin temaet språkleg regionalisering inn i ein dansk og nordisk samanheng,

medan Frans Gregersen ser kritisk på prosjektet TEIN og norsk sosiolingvistikk i eit overordna vitskapsteoretisk og sosiolingvistisk ljøs. Gjesteforelesarane var inviterte til opninga av TEIN både fordi den nordiske sosiolingvistikken står sterkt i København, og av di den talespråklege regionaliseringa er komen langt i Danmark. Dei danske forskarane har stor kunnskap og innsikt i talespråklege regionaliseringsprosessar.

Ein av dei fast vitskapleg tilsette, Martin Skjekkeland frå Høgskolen i Agder, og ein av stipendiatane innom prosjektet, Unn Røyneland ved Universitetet i Oslo, representerer to av delprosjekta innom TEIN. Skjekkeland studerer utviklinga av talemålet på Agder, og diskuterer i artikkelen sin i kva grad det er i ferd med å utvikla seg regionalmål der, medan Røyneland diskuterer fenomenet språkleg regionalisering med grunnlag i talemålsutviklinga på Røros og Tynset.

Dei andre artiklane byggjer på innlegg som hovudfagsstudentane heldt på konferansen. Eit viktig føremål med *Målbryting* er at hovudfagsstudentane skal ha høve til å få på trykk problemstillingar dei arbeider med, slik at dei kan nå ut til fleire og på den måten både skapa debatt og få tilbakemeldingar på arbeida sine. Eit anna føremål med skriftserien er at nye forskingsresultat kan nå ut til eit breiare publikum, og at fagmiljøet og andre språkinteresserte kan halda seg orienterte om kva som no går føre seg av arbeid innom talemålsgranskinga og sosiolingvistikken i Noreg. I denne samanhengen er studentarbeida svært sentrale.

Studentbidraga er av ulik art. Somme studentar var heilt i starten av hovudfagsprosjekta sine då konferansen vart halden, og innlegget deira har difor karakter av å vera prosjektpresentasjonar og refleksjonar over arbeidet med å avgrensa eit talespråkleg emne (Eskeland og Vold Ulset). Andre var komne godt i gang med prosjekta sine, men hadde enno eit stykke att før dei var ferdige, og for dei var det naturleg å presentera aktuelle problemstillingar som dei arbeidde med (Rudi, Skramstad og Strømme Nilsen). Éin av studentane som er representerte i dette heftet, var ferdig med hovudfagsprosjektet sitt før konferansen fann stad (Haugen), medan tre studentar leverte avhandlinga hausten 1998 (Hernes, Sølvsberg

og Tvitekkja)¹. Tre av desse studentane (Haugen, Hernes og Sølvsberg) kunne såleis presentera meir samla og samanhengande forskingsresultat enn dei andre. Eit av studentbidraga (Tvitekkja) skil seg ut ved ta opp fagkritiske problemstillingar. I dei aller fleste artiklane finst det viktige metodiske og teoretiske refleksjonar som er prosjektrelevante.

Hovudfagsstudent Tone Skramstad (UiO) presenterer prosjektet sitt om språkleg regionalisering i Hadelands-regionen. Ho er m.a. oppteken av kor langt nordover den talespråklege oslocirkumferensen strekkjer seg. Kari Anne Vold Ulset (NTNU) presenterer prosjektarbeidet sitt som er ein studie av talemålet blant ungdom i nedre Melhus. Sosiolingvistisk leksikografi er emnet for prosjektet til Bård Eskeland (UiO). Han studerer orddaude på Stord i sosiolingvistisk ljos. Nina Berge Rudi (UiO) diskuterer tilhøvet mellom rapportert og reell språkbruk med grunnlag i eigne studiar i Hallingdalen og Gudbrandsdalen, og finn at samsvaret er heller godt. Olav Sølvsberg (HiA) gjer greie for språkendingar i førdedialekten i Sogn og Fjordane, og Elin Strømme Nilsen (UiB) viser korleis det utvikla seg ei slags 'rikstalenorm' mellom elevar frå heile landet som gjekk på Dalen offentlege blindeskule i Trondheim. Reidunn Hernes (UiB) studerer i kva grad utviklinga av osmålet vert påverka av bergensdialekten, og Sigfrid Tvitekkja (UiO) hevdar i sitt fagkritiske bidrag at språkgranskarane utfører (språk)politisk arbeid når dei driv det dei sjølve trur er verdinøytral forskning. I det siste studentarbeidet i denne samlinga studerer Ragnhild Haugen (UiB) utviklinga av sogndalsdialekten og viser at dei tradisjonelle formene held seg svært godt.

Dette heftet gjev eit nokså representativt bilete av kva for problemstillingar ein arbeider med innom TEIN, korleis ein arbeider innom prosjektet, og kven som er prosjektmedarbeidarar.

Gunnstein Akselberg

¹ Heilt frå dei fyrste drøftingane om eit nasjonalt talemålsprosjekt tok til i 1995, har talemålsgranskarar ved dei fem institusjonane som er med i TEIN, hatt uformell fagleg kontakt, slik at dei fyrste hovudfagsstudentane kunne ta til å skriva TEIN-relevante oppgåver før prosjektet formelt var starta opp.

Prosjektet *Talemålsendring i Noreg* (TEIN) – form og innhald

av Gunnstein Akselberg

Prosjektet *Talemålsendring i Noreg* (TEIN) er eit nasjonalt prosjekt for gransking av talemålsutviklinga i Noreg. Eit viktig mål for prosjektet er å granska utviklinga av språkleg regionalisering, og det vert lagt særleg vekt på kva for rolle talemålet til ungdommen spelar i denne utviklinga. Ulike sider ved den talespråklege utviklinga som fonologi, prosodi, morfologi, syntaks og leksikon vert studerte i dialektal og sosiolingvistisk samanheng.

TEIN – eit samarbeids- og paraplyprosjekt

TEIN er eit samarbeidsprosjekt mellom dei nordiske institutta ved universiteta i Tromsø, Trondheim, Oslo og Bergen, og ved Høgskolen i Agder. Prosjektet starta hausten 1998 og vert finansiert av Noregs forskingsråd og dei lokale institusjonane. Til prosjektet er det knytt hovudfagstudentar, stipendiatar og vitskapleg tilsette. Sommaren 1999 er rundt 50 personar knytte aktivt til nettverket rundt prosjektet .

Talemålsendring i Noreg er eit paraplyprosjekt med mange lokale delprosjekt som dei lokale institusjonane har hovudansvar for. Til saman dekkjer alle delprosjekta mange av regionane i landet, slik at vi vil kunna få eit godt bilete av talemåls situasjonen i Noreg.

TEIN er det fyrste nasjonale talemålsprosjektet i Noreg, og føremunen med eit slikt prosjekt er at vi heile tida kan jamføra utviklingstendensane i ulike landsdelar med kvarandre. Dei store talemålsprosjekta som vi har hatt til no, *Talemålsundersøkelsen* (TAUS) for Oslo og *Talemålsundersøkelsen i Bergen* (TUB), begge gjennomførte i 1970-åra,

studerte berre talemålet i einskildbyar, og det var liten kontakt mellom dei to prosjekta.

TEIN har ein administrativ leiar og ei styringsgruppe med ein representant og ein vararepresentant frå kvar lærestad. Prosjektleiinga er lagd til Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Prosjekt mål

I prosjektet arbeider vi på fleire faglege nivå. I utgangspunktet vil vi gje ei *beskriving* av talemålssituasjonen i dag. Difor vil vi samla inn store mengder materiale, og på det grunnlaget finna mønster og retningar i talemålsutviklinga over heile landet. På sikt vonar vi på grunnlag av det innsamla materialet å kunna setja opp eit omfattande norsk talemålskorpus.

For å kunna karakterisera talemålet i dag må vi kjenna til korleis talemålet i dei ulike regionane har vore tidlegare. Dette får vi fram m.a. ved å studera talemålet til ulike aldersklassar i dei forskjellige geografiske områda, og ved å trekkja inn arkivmaterialet som finst i talemålsarkiva ved dei vitskaplege institusjonane. Mykje av dette materialet er av svært god kvalitet, og vi vil ha stor nytte av det. I Bergen har vi tatt til å leggja til rette arkivmateriale for bruk i prosjektet, eit arbeid vi vil halda fram med i år.

Eit viktig mål for prosjektet er å granska utviklinga av *språkleg regionalisering* i Noreg. Enno veit vi lite om korleis det utviklar seg regionale talemål i landet, men vi har mange teikn på at slike prosessar er i gang. I prosjektet arbeider vi m.a. på grunnlag av ein hypotese om at det er i ferd med å utvikla seg regionale dialektar rundt dei viktigaste økonomiske, politiske og kulturelle sentra i landet, som t.d. Oslo, Stavanger, Bergen og Trondheim. Vi vil prøva å kartleggja korleis denne prosessen går føre seg, kva som kjenneteiknar det regionale språket, og kva som særkjenner norsk språkregionalisering til skilnad frå t.d. den danske. Særleg veit vi lite om regionaliseringa i Sogn og Fjordane og i Møre og Romsdal, og i dei tre nordlegaste fylka. Kan henda er språkleg regionalisering enno berre knytt til visse delar av landet.

Å gje ei situasjonsbeskriving av talemålssituasjonen er berre fyrste steget i arbeidet med norsk talemål i dag. I neste omgang er vi interesserte i å få *innsikt* i dei språklege og sosiale mekanismane som styrer talemålsutviklinga. Her vil vi nytta oss av fleire tilnærmingar innom nyare

dialektologi og sosiolingvistik, t.d. tilnærmingar som byggjer på sosiale makrostudier, nettverksstudiar, identitetsstudiar, sosial-psykologiske studiar, mentale studiar osv. Det vil såleis vera både studiar med hovudvekt på kvantitativ metode og studiar med hovudvekt på kvalitativ metode.

Vi trur vi vil kunna gje eit best mogeleg bilete av talemålssituasjonen ved å arbeida med ulike problemstillingar, ulike modellar og ulike metodar som supplerer kvarandre. Vi vonar også sjølve å kunna å gje nytt metodisk og teoretisk tilfang til talemålsgranskinga, særleg til den språklege regionaliseringa, men også til dei allmenne prosessane for talemålsending.

Av di språket til ungdommen spelar ei viktig rolle i all språkutvikling og språkending, vert det særleg lagt vekt på kva for rolle talespråket til ungdommen spelar i utviklinga av dei regionale dialektane. Til dømes er samanfallet mellom *kj*-lyden og *sj*-lyden tema for fleire oppgåver, og vi vil etter kvart få eit nokså godt bilete av korleis dette språklege fenomenet spreier seg.

Ulike sider ved den språklege utviklinga er tema for gransking. Somme av studiane er reine språklege studiar. Andre studiar finn stad innom rammene av ulike sosiolingvistiske tilnærmingar, og legg såleis vekt på relasjonane mellom sosiale og kulturelle faktorar av ulikt slag og språkleg variasjon og endring. Vi er spesielt interesserte i å få fram dei særlege trekka som karakteriserer den norske talemålsutviklinga i høve til talemålsutviklinga i andre nordiske og vesteuropeiske land.

Elles er vi opptatt av generelle problemstillingar som t.d.: Er dialektane i ferd med å forsvinna? Korleis verkar media inn på talemålet? På kva måte er ungdommen språklege innovatørar? Kan det utvikla seg eit rikstalemål i Noreg? Kvifor held somme på dialekten sin, medan andre blandar eller skifter dialekt? Korleis påverkar skriftspråket talemålet? Korleis påverkar dialektane kvarandre? Kven påverkar kven?

Prosjekttypar

Innom TEIN finst det ulike prosjekttypar. *Delprosjekt* er individuelle prosjekt som kvar prosjektmedarbeidar er ansvarleg for. Særleg viktige er dei delprosjekta som hovudfagstudentane og stipendiatane driv. Ved alle fem lærestadene er studentar og stipendiatar i gang med prosjekt som dekkjer lokale og regionale område. Av di talemålsprosjektet eigenleg

starta opp før vi fekk midlar frå Noregs forskingråd, er det alt fleire hovudfagsstudentar som har skrive hovudfagsavhandlingar innom TEIN. (Om delprosjekta til studentar og stipendiatar, sjå innleiinga til dette heftet.)

Også dei fast tilsette har sine individuelle delprosjekt, og særleg eitt av desse skil seg ut. Professor Gjert Kristoffersen ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, har fått midlar av L. Meltzers høyskolefond til å gjennomføra delprosjektet *Norsk talemålskorpus*. Dette prosjektet har som mål å utvikla ein metode for kopling av lyd og transkribert tekst. Ved å kopla lyd og transkribert tekst vil ein raskt og effektivt kunna søkja i materialet, t.d etter bestemte morfologiske og fonologiske kategoriar. I dette delprosjektet samarbeider TEIN med HIT-programmet i Bergen.

Elles har dei fast tilsette ved dei ulike lærestadene ansvar for det vi har kalla typeprosjekt. Eit *typeprosjekt* er eit fellesprosjekt for det lokale talemålsmiljøet som fleire av dei fast tilsette arbeider saman om, og desse prosjekta granskar emne eller materiale med lokal tilknytning. Dei individuelle delprosjekta treng ikkje vera lokalt knytte til den regionen der lærestaden ligg, i motsetning til typeprosjekta.

Prosjektkonferansar

Kvart år vert det arrangert ein konferanse der prosjektmedarbeidarar og gjesteforelesarar held innlegg. Målet med desse konferansane er å presentera nye forskingsresultat, få diskutert aktuelle problemstillingar, og la prosjektmedarbeidarane få tilbakemelding på arbeida sine. Gjesteforelesarane tek del i diskusjonane, og særleg viktig er det at dei gjev tilbakemelding til studentane og stipendiatane.

Prosjektet vart formelt sett i gang hausten 1998, og starten vart markert ved prosjektkonferansen *Språkleg variasjon og regionalisering* på Alver Hotel, Alversund, 6. og 7. november. Her fekk eit utval studentar leggja fram prosjektskisser, diskutera metodiske og teoretiske spørsmål, og presentera viktige forskingsresultat. (Sjå innleiinga.) I fjor inviterte vi Inge Lise Pedersen og Frans Gregersen frå København som gjesteforelesarar til konferansen, av di dei er sentrale nordiske sosiolingvistar, av di dei har førstehandskunnskap om den danske språkregionaliseringa, og ikkje minst av di dei er dyktige inspiratorar for både studentar og kollegaer.

Konferansen hausten 1999 har tittelen *Språkleg regionalisering*. Der skal den tyske sosiolingvisten Peter Auer, frå Universitat Freiburg, forelesa om problemstillingar som gjeld språkleg variasjon og regionalisering. Samfunnsvitaren Erik Fassaskaret, frå Hogskolen i Stavanger, skal forelesa om regionalisering og regional identitet sett i samfunnsvitskapleg ljos.

Rekrutteringstipend og utanlandsstipend

For at dyktige studentar skal fa hove til a kvalifisera seg til seinare prosjektarbeid, lyser vi kvart ar ut to *rekrutteringsstipend*, kvart pa eitt månadsverk, slik at studentane kan utarbeida gode prosjektbeskrivingar og soknader om forskingsrads- og universitetsstipend.

Rekrutteringsstipenda kan sokjast av studentar som er ferdige med hovudfag i nordisk sprakvitskap eller lingvistik. Midlane skal nyttast til utarbeiding av stipendsoknader innom fagfelt som hoyrer inn under prosjektet. Det viktigaste foremålet med stipendet er at korttidsstipendiatane utarbeider ei prosjektskisse.

Vi legg stor vekt pa internasjonal kontakt, og har difor sett av pengar til to *utanlandsstipend*, slik at prosjektmedarbeidarane vare kan koma i kontakt med aktuelle miljo i utlandet. Dei to utanlandsstipenda er kvar pa eitt mandsverk. Midlane skal nyttast til opphald ved eit sprakinstitutt i utlandet.

Ei viktig oppgave for TEIN er a utvikla gode forskarar og eit godt forskarmiljo, og dessutan a driva god forskarsosialisering. Talemalsprosjektet er saleis eit viktig tilskot til hovudfags-tilboda og forskingsrekrutteringa ved institutta. Ved fleire av institusjonane har det utvikla seg gode lokale TEIN-miljo som har regelmessige mote, der sentrale emne og problemstillingar innom dialektologi og sosiolingvistik vert drofta.

Gjesteforskarstipend

Det er sett av midlar til eit gjesteforskarstipend kvart ar. Gjesteforskarstipendet skal nyttast av ein invitert gjesteforskar til eit månadsopphald i Noreg. Gjesteforskaren skal helst vera her i haustsemesteret i den perioden konferansen vert avvikla, slik at han/ho kan delta der. Den som far gjesteforskarstipend skal representera eit fagfelt som er sentralt for prosjektet, og han/ho bor helst vitja alle larestadene

som deltek i prosjektet. Den utanlandske gjesteforskaren skal førelesa i aktuelle emne og elles vera rettleiar og inspirator for prosjektmedarbeidarane.

Skriftserien *Målbryting*

Prosjektet har ein eigen skriftserie kalla *Målbryting*. Her vert det publisert arbeid som er skrivne av dei som er knytte til prosjektet. Første heftet er studien *Variasjon og endring i sogndalsmålet*, av Ragnhild Haugen. Føremålet med skriftserien er å gjera nye forskingsresultat og informasjon om forskingsprosjekta som er i gang, kjende for ein større lesarkrins. Dinest vil skriftserien kunna levera bidrag til aktuelle metodiske og teoretiske diskusjonar, og dessutan vera nyttig lesnad for hovudfagsstudentar. Eit viktig føremål med skriftserien er også å auka den faglege motivasjonen og fremja den vitskaplege sosialiseringa, og dessutan å skapa eit fagsosialt godt miljø. Dette er særleg viktig for eit nasjonalt prosjekt, der prosjektmedarbeidarane bur langt frå kvarandre. Det er sjeldan studentar får publisert egne arbeid, og vi ser det som sentralt at studentarbeid på ulike nivå, frå presentasjon av projektskisser til ferdige forskingsarbeid, kan koma på trykk.

Heimeside og nettadresse

Heimesida til TEIN finst under nettadressa <http://studier.uib.no/tein/index.nsf>. Der kan ein finna generell informasjon om prosjektet, heile prosjektbeskrivinga og oversikter over fleire delprosjekt og typeprosjekt.

Heimesida vår er i ferd med å bli bygd ut slik at studentane kan kommunisera seg i mellom, med prosjektleiinga og med dei lokale kontaktpersonane på ein effektiv måte. Det er viktig for oss at medarbeidarane har gode lokale nettverk, slik at informasjonen når ut til lokalmiljøa.

Styringsgruppe og prosjektleiar

Styringsgruppa har ansvar for den faglege leiinga og for budsjettet, og ho har tilsyn med rekneskapen. Medlemene av styringsgruppa fungerer dessutan som lokale kontaktpersonar som interesserte, t.d. nye hovudfagsstudentar, kan venda seg til.

Prosjektleiaren er dagleg leiar, koordinerer den indre kommunikasjonen, representerer prosjektet utover, administrerer den årlege prosjektkonferansen, redigerer skriftserien til prosjektet (*Målbryting*) osv.

Prosjektleiær: Gunnstein Akselberg, Nordisk institutt,
Universitetet i Bergen, Sydnesplassen 7, 5007 Bergen.
e-post: gunnstein.akselberg@nor.uib.no

Tromsø: Helge Stangnes, Institutt for språk og litteratur,
Universitetet i Tromsø, Breivika, 9037 Tromsø.
e-post: helge.stangnes@hum.uit.no

Trondheim: Brit Mæhlum. Institutt for nordistikk og
litteraturvitskap, NTNU, 7491 Trondheim.
e-post: brit.maehlum@hf.ntnu.no

Oslo: Unn Røynealand, Institutt for nordistikk og litteraturvitskap,
Postboks 1013 Blindern, 0315 Oslo.
e-post: unn.roeynealand@inl.uio.no

Agder: Helge Omdal, Institutt for nordisk og mediefag,
Gimlemoen. Postuttak, 4604 Kristiansand.
e-post: helge.omdal@hia.no

Bergen: Helge Sandøy, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen,
Sydnesplassen 7, 5007 Bergen.
e-post: helge.sandoy@nor.uib.no

Talemålsendring i Noreg

Om bakgrunnen for prosjektet

av Helge Sandøy

Forskingskonjunkturane også innafor talemålsforskning skiftar. På 1970-talet blomstra denne disiplinen meir enn nokon gong. Da opplevde mange at det kom fram nye teoriar som gav betre innsikt, og som ein kunne prøve ut på norske forhold. Det gjaldt først og fremst sosiolingvistikken. Utover på 1980-talet blei interessa spakare, men vi har nok sett ei lita blomstring att på 1990-talet i tilstrøyminga av hovudfagsstudentar til emnet. Forskingspolitisk var det vilje til innsats på 1970-talet og litt etter 1980 (jf. prosjekta *Talemålsundersøkelsen i Oslo* (= TAUS) 1971–76 og *Talemål hos ungdom i Bergen* (= TUB) 1977–1983), men seinare opplevde vi ingen markert godvilje for disiplinen.

Da prosjektet *Talemål hos ungdom i Bergen* blei sett i gang, var ein tanke bak opplegget at ein seinare skulle kunne ha oppfølgingsstudiar av endringstendensar. Det var nemnt at ei ny gransking burde komme om ca. 20 år, dvs. i 1997.

I 1995, da ein burde begynne å planleggje eit eventuelt oppfølgingsprosjekt, inviterte Nordisk institutt (UiB) sentrale personar frå ymse større talemålsprosjekt til møte i Bergen 19. mai for å drøfte situasjonen og eit eventuelt initiativ til eit TUB2. I tillegg til tilsette frå Nordisk institutt møtte Eskil Hanssen og Geirr Wiggen frå TAUS, Helge Omdal frå TUB, Anna-Brita Stenström og Ulla-Britt Kotsinas frå det nordiske prosjektet *Tonårsspråk* og Paul Kerswill frå det engelske Milton

Keynes-prosjektet.

Det var ikkje vanskeleg å finne mange tema til interessante longitudinelle delprosjekt. Men vi blei fort einige om at geografisk avgrensa mammutprosjekt av 70-talstypen kanskje ikkje var dei mest interessante no. Ei ny tid stiller nye spørsmål. I samfunnet er det i dag stor interesse for dei generelle omleggingane i talemålet i landet. Ein ser og høyrer ofte framstillingar av eit språkkaos og av den store dialektdauden. Skal ein få eit meir påliteleg bilete av situasjonen og ei djupare innsikt i korfor det skjer endringar, krevst det "makro-analysar" med geografiske jamføringar.

Ein reint strategisk synsmåte var at om eitt storprosjekt fekk tilslag på ein søknad om forskingsmidlar, ville det stenge for midlar til andre. Å konkurrere om forskingsmidlar til eit geografisk avgrensa storprosjekt var dermed ikkje ønskjeleg. Ei betre løysing ville vere om alle nordistmiljøa gjekk saman om eit samarbeid der ein utvikla idear i fellesskap og prøvde å samordne småprosjekt slik at ein meir effektivt kunne teste dei store hypotesane. Med eit slikt samarbeid kunne ein òg auke utnyttingsgraden av materiale som med stor møde blir samla inn i mindre enkeltprosjekt.

Med utgangspunkt i desse samarbeidsvyane inviterte Nordisk institutt (UiB) no til eit nytt møte for å drøfte eit nasjonalt prosjekt om talemålsendring. Alle nordistmiljøa ved høgskolar og universitet i Noreg blei inviterte. Fem miljø var interesserte og stilte med utsendingar til eit større planleggingsmøte 27. oktober 1995 for å begynne å forme ut ein fellessøknad: Universiteta i Oslo, Trondheim, Tromsø og Bergen, og Høgskolen i Agder. Etter lengre samarbeid om skrive- og tankearbeidet kunne vi levere inn ein søknad til Noregs forskingsråd i 1996. Den fekk vi avslag på, og vi hadde nye fellesmøte for å forbetre søknaden. Ein ny versjon blei send inn i 1997. Den fekk vi tilslag på, slik at prosjektet *Talemålsendring i Noreg* (= TEIN) kunne starte 1. august i 1998.

Ei endring frå første til andre søknaden var at prosjektforma

blei omlagd frå eit storprosjekt med fleire stipendiatar der vi tenkte oss at forskingsrådet løyvde ein samla sum, til eit paraplyprosjekt (eller finansiert samarbeid) der stipendsøknader innafor emnet talemålsendring går som vanleg til forskingsrådet, og rådet avgjer tildelingane. Med denne nye prosjektforma er det ingen som formelt arbeider for prosjektet (anna enn den administrative leiaren i ein liten brøk av ei stilling), men alle “gamle og nye” stipendiatar og hovudfagsstudentar kan bli med i samarbeidet i paraplyprosjektet, likeins som alle fast tilsette forskarar som arbeider med talemål, kan bli med. Viktigaste nasjonale samlingspunktet er den årlege konferansen.

Allereie i samband med søknaden frå 1996 tok Gunnstein Akselberg (UiB) på seg å vere administrativ leiar for prosjektet. I tillegg sit eit styre med ein medlem frå kvar deltakarinstitusjon. Dei miljøa som arbeider med talemålsendring ved dei fem institusjonane, samlar 40–50 personar i alt.

Opptakta til dette prosjektet kom altså frå oss sjølve. Men det viste seg at det samtidig blei utvikla eit tilsvarande samarbeidsprosjekt i Europa under European Science Foundation. Dette prosjektet – som no i 1999 er avslutta – går under namnet *The convergence and divergence of dialects in a changing Europe*, og det fortel om ei breiare interesse for dei kulturendringane som dialektsituasjonen vår truleg er ein del av. Fleire av dei norske prosjektdeltakarane har vore involverte i det europeiske prosjektet. Også dét prosjektet hadde som mål å utvikle felles idear og metodar som kunne gjere det lettare å samanlikne resultat frå fleire stader og utnytte innsikter frå eitt prosjekt i eit anna.

Hvornår er en kode ikke længere den samme kode – og hvem afgør det?

Om forholdet mellem sprogbrugernes og sprogforskerens grænsedragning, specielt i forbindelse med regionalisering

af Inge Lise Pedersen

Dialekter er for mange danskere et eksotisk fænomen, og en dialektolog bliver derfor betragtet med en vis undrende nysgerrighed. Nysgerrigheden udmøntes især i to spørgsmål. Det første lyder: Kan du så høre hvor jeg er fra? Det skal man helst svare nej på. For i Danmark er det ikke fint at tale dialekt eller bare noget der snerper derhenad. Det andet er: Hvor mange dialekter er der i Danmark? Hvis man siger at der er 5 eller 25, bliver det blankt accepteret – måske fulgt af et spørgsmål om hvor mange af dem jeg så kan, mens et svar der går ud på at det kommer an på hvor fintmærkende en opdeling man laver, og at det iøvrigt er vanskeligt at trække grænser, ikke er populært. Vi må da vide det når vi er dialektologer.

Det er let at forstå at folk vil vide om de selv kan placeres ud fra deres talesprog (selv om det i Norge måske ikke er så let at forstå at danskere er så kede af at andre skulle kunne lytte sig til ens fynske barndom), derimod er det umiddelbart mere gådefuldt for sprogforskeren at det er så vigtigt for folk at afgrænse dialekter og have tal på dem, mens man tilsyneladende

er ganske ligeglad med hvordan de lyder. og vi har også forskellige meninger om hvilke forskelle der er de afgørende, når man skal trække grænsen mellem dialekt 1 og dialekt 2.

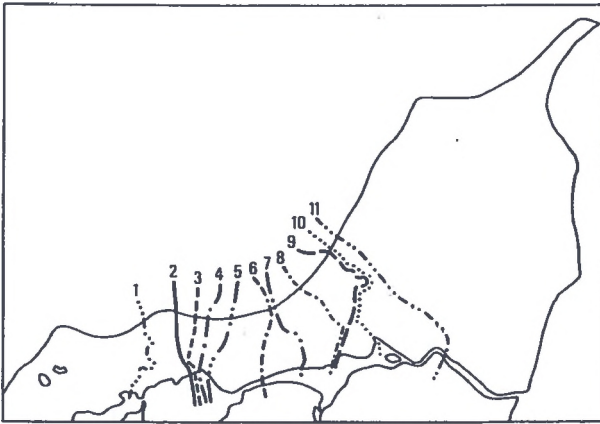
Man taler forbi hinanden fordi sprogforskeren er analytikerens der ser sproget som bestående af elementer såsom fonemer og morfemer, mens sprogbrugeren anlægger en holistisk synsvinkel og oplever sproget som en social realitet, som 'sprog' eller eventuelt som 'ord'. Men kan vi undvære sprogbrugers synsvinkel? Som belysning af det spørgsmål skal vi se på hvordan man i dialektforskningen har konstitueret helheder, koder, og hvilke problemer man har haft med at trække grænser ved beskrivelsen af dansk talesprogsvariation.

1 Den klassiske dialektologi

I de gode gamle dage var det tilsyneladende så enkelt: Danmark kunne inddeles i en række områder med hver sin dialekt.

Dialektgeografien har imidlertid klart demonstreret at skarpe grænser er en sjældenhed. Det er påvist så ofte at vi ikke behøver at gå meget ind på det, et enkelt eksempel fra et traditionelt dialektområde som Jylland skulle være tilstrækkeligt. Sjå kartet neste side.

Hvilken af grænselinjerne i et sådant overgangsområde er den afgørende for sprogbrugere? Er det den samme der er kriteriel for sprogforskerne? Det kan vi ikke give et fyldestgørende svar på, for ingen har undersøgt dette spørgsmål i Danmark, og der er heller ingen der har forsøgt sig med perceptuel dialektologi (se herom fx Preston 1989). Min fornemmelse er at det er undtagelsen snarere end reglen, at sprogforskeren og sprogbrugeren er ganske enige i denne sag.

Grænseområdet mellem Vendsyssel og Ty.

1. 1. pers. pron. vestjy. [æ]; østjy. [a]; 2. Artikelgrænse: vestjy. [a maŋ^h]; østjy. [maŋ^hən]; 3. Vestjy. [hyw] høj; østjy. [høw]; 4. Vestjy. [fjøn^h] lyng; østjy. [løn^h]; 5. Vestjy. genus: østjy. 2 køn; 6. Vestjy. (-yrr- >) [-a^hr], fx. [da^hr] dør (subst.); østjy. [do^hr]; 7. g- foran forungevokal: vestjy. [gjøæs] gæs; østvends. [djæs]; 8. -r i vestjy. > [d] [mad]; i vends. > ÷: [mæ]; 9. g- foran forungevokal mod vest (jf. nr. 7) > [d-] [djæs], mod øst vends. > [j-]: [jæs] gæs; 10. palataliseret [ŋ] (< nn, nd, tn) bevaret i vest. [sbəŋ] spand, > [j-] med foregående nasal vokal i øst: [sbə^hj-]; 11. mod vest 2 køn (jf. nr 5), mod øst i vends. 3 køn.

(Efter Andersen 1969).

Den danske dialektologis lærefader K. J. Lyngby brugte sproghistorien til at afgøre hvilke forskelle der var vigtige. Han formulerede dialektologiens program således:

Henvende vi vor opmærksomhed på sprogarternes afveksling og mangfoldighed, viser det sig, når man betragter dem uden benyttelse af videnskabelige indsigter, en uordnet, chaotisk masse. Flytte vi os en smule, have vi straks en anden sprogart; flytte vi os igen, have vi ny udfordringer og således i det uendelige. Men vore dage besidde et middel, hvorved vi kunne føre mangfoldigheden tilbage til en enhed, hvorved det, der er spaltet i uendelig mange forgreninger ledes tilbage til én stamme; dette middel er sproghistorien, dens opgave bliver det at vise, hvorledes den tilsyneladende forvirrede mangfoldighed kun forholder sig som radier, der udgå fra samme centrum: når vi have fundet grundlaget for sprogarterne og henstille os i det, da

have vi fundet det centrum, hvorfra de kunne overskues, hvorfra deres bevægelse, som de i tidens løb have været underkastede, viser sig som regelmæssig, hvorfra deres indhold viser sig som fornuftigt. (Lyngby 1860, citeret fra Bjerrum 1944: 1).

Han fokuserede således ikke så meget på grænsedragningen mellem enkelt-dialekterne som på det mønster, den regelmæssighed han mente at kunne konstruere ad historisk vej.

Når Lyngby udtaler sig om dialektgrænser er han mindre præcis i udtrykket end vanligt for ham, og han er mest optaget af at aflive stammeteorien, dvs. at det var forskellige stammer der var indvandret med hver sin dialekt og havde bosat sig i Danmark. Han taler enkelte steder om at isolerede egne beholder noget gammelt som andre egne har tabt, hvilket synes at forudsætte en bølgeteori for spredning af novationer som ikke når helt frem til de afsides egne. Men andetsteds taler han udelukkende om en fremadskridende sprogbevægelse, som ikke er en bevægelse i rummet, men en gradvis forandring.

En dialekt er for Lyngby hverken en måde at udtale rigssproget på eller et blandingsprog. Den sidstnævnte opfattelse karakteriserer han som følger:

Den gammeldags opfattelse af dialekten er omtrent følgende. Man skærer dialekten lige midt over. 1) Hvad dialekten har tilfælles med skriftsproget f.ex. med dansk er ligegyldigt, det holdes ganske borte fra betragtningen. 2) Men hvad der er særegen for dialekten, det bliver fra det populære, men fornemme standpunkt "ækkelt", og fra det lærde standpunkt bliver det gyselig interessant. Mulig finder man nu noget, der ligner det, et eller andet sted i verden, f.ex. i tysk. Så bliver dialekten øjeblikkelig en **blanding** f.ex. af dansk og tysk. (Lyngby 1857: citeret fra Bjerrum 1937:108).

Dvs. en dialekt er en helhed, og det er mønsteret, det ordnede, regelmæssige i denne der skal træde frem ved beskrivelsen. Det sker bedst ved at tage dialektens almindelige ord for sig, og derfor koncentrerer han sig om verberne. Med sin optagethed af ordnetheden, mønsteret, den historiske regelmæssighed,

ser han igennem den fonetiske overflade. Den lydskrift han konstruerer, kalder han strengt fonetisk, men hans princip var ikke at skabe et tegn for hver eneste lydnuance han kunne registrere, kun at give et tegn for de fonetiske værdier som han gennem en lydhistorisk betragtning anså for at have betydning. Et andet væsentligt karakteristikon ved hans dialektologiske program er at han undersøger et lille antal steder grundigt, mens de mellemliggende områder kun belyses mere sporadisk.

2 Strukturalismen

I 1930'erne begyndte danske dialektologer så at anlægge en strukturel betragtning. Den første af de strukturalistisk orienterede dialektologer, Anders Bjerrum, citerer i indledningen til sin doktor-afhandling fra 1944 de ovf. anførte linjer af Lyngby.

Bjerrum erklærer at hans eget principielle mål er det samme som Lyngbys: en stræben mod indsigt og klarhed. Sproget er et tegnsystem og indsigten opnås ved at studere reglerne for de relevante tegnforskelle. Vi møder ofte hos de gamle dialektologer en bevidsthed om at nogle forskelle er "vigtige" og andre "uvigtige" (Lyngby, J. Winteler, Amund B. Larsen). Dialektgeografiens påpegning af at mange forandringer er uregelmæssige, at kulturstrømme fra forskellige retninger har bragt fremmed sprogstof ind i en dialekt og således brudt den historiske kontinuitet, kan kun forstås som uregelmæssigheder på baggrund af den regelmæssighed den klassiske sprogsammenligning har konstateret (i dag ville vi vel sige konstrueret). Og Bjerrum fortsætter:

Til Dialektforskningens fornemste Opgaver hører nu som før at tilvejebringe de bedst mulige Beskrivelser af et Antal Dialekter og at udrede de beskrevne Dialekters Ligheder og Forskelle så klart som muligt ved Hjælp af den gamle Metode (Bjerrum 1944:2).

Dialektologen skal stadig bringe orden i kaos. Dialekten er en varietet med sit eget sprogsystem, og den skal beskrives som sådan. Opgaven for dialektologerne var derfor at beskrive fonemsystemet i enkeltdialekter. Og det gik de så i gang med fra 1944 da Anders Bjerrum lagde for med Fjoldemålet i Sydslesvig, tæt fulgt af en hel række strukturelle analyser af jyske enkeltdialekter. Blandt de mest omfattende er Bent Jul Nielsens beskrivelse af jysk i Bjerre herred, Poul Andersens doktorafhandling om dialekten i Revninge på Østfyn og Inger Ejskjærs *Fonemsystemet i østsjællandsk, Strøbymålet*.

De to sidstnævnte blødte ganske vist de klare grænser op, idet de tog hensyn til et større område i deres beskrivelse. Det hang sammen med at de havde et praktiske sigte: de skulle bruges i *Ømålsordbogen*, derfor var man interesseret i notationer der kunne fungere som typeformer for et større område. Hvor grænsen så faktisk gik mellem Revningemålet og nabodialekterne blev ikke altid ganske klart.

Disse strukturelle analyser fortsatte Lyngbys program om at give et antal beskrivelser af dialekter på strategiske steder: Man udvalgte en række punkter til en grundig strukturel analyse, og de kunne så fungere som fikspunkter.

Rækken af strukturbeskrivelser kan opfattes som knuderne i et groft net der blev lagt ned over de danske dialekter. Mange nuancer smuttede gennem de grove masker, men man havde en fornemmelse af at de vigtige forskelle blev fanget.

Den historiske og den strukturelle dialektologi er enige om at det ikke er den umiddelbart og faktisk foreliggende sprogbrug der skal beskrives. Begge prioriterer et andet, mere generelt og formelt niveau, hvad det så end benævnes i de forskellige retninger. Forskellen mellem de strukturalistiske dialektologer og Lyngbys program er at de bygger på en eksplicit strukturel sprogbetragtning. Interessen for "konstanter" og for form har som konsekvens at substansen, og dermed variationen indenfor lokalsamfundet regnes for mindre interessant, det gælder også moderniseringerne af det dialektale talesprog. De

forskelle der her var tale om havde en tendens til at havne i den store rodebunke der blev betegnet "fri variation".

Beskrivelserne gav basis for et geografisk overblik, der i mange tilfælde kunne føre til at Ømålsordbogens materiale kunne struktureres i to niveauer. Man kunne fx for mange ords vedkommende bruge samme fonematiske notation for hele Fyn (overbegrebet, det regionale), mens der på det fonetiske niveau skete en lokal udspecificering. Den interne variation fulgte tilsyneladende ikke samme mønster, dialektudtyndingen foregik ikke regelret ved at man først eliminerede de fonetiske forskelle, dernæst de fonematiske. Sprogbrugerne så ud til at lade ganske hånt om niveauopdelingen.

3 Variationslingvistik

En rum stund holdt man sig problemerne fra livet ved at lade være med at beskæftige sig med dialektnivelleringen, og holde sig til de såkaldte genuine dialekter. Og i de første forsøg med at beskrive dialektudtynding er det enkeltordene man kategoriserer. Svenskeren Ulrik Eriksson skrev om dialektudjævning i *Åselesvenska* (Eriksson 1973) hvor han opstillede hvad han selv kalder "Modeller för analys och syntes med tillämpningar". Jeg forsøgte at anvende hans beskrivelsesmodel i en artikel om dialektudtynding på Vestfyn (Pedersen 1975), men konkluderede bl.a. at den dels medførte et meget stort og kompliceret beregningsarbejde, dels stillede meget store krav til sprogforskerens kendskab til variationsmulighederne indenfor beskrivelsesgenstanden – allerede før beskrivelsen var ført til ende. Erikssons model er ganske gået i glemmebogen, fortjener måske heller ikke andet, bl.a. af praktiske grunde, men man kan godt fundere over om den ville have haft større chancer hvis den først var blevet introduceret 10-15 år senere da computere og edb-behandling var blevet en dag-ligtdags foreteelse.

I stedet fik man øje på Labov og den kvantitative sociolingvistik og dens trækantlyse og gik i gang med at beskrive alle mellemformerne, det der hverken var dialekt i traditionel forstand eller standardsprog.

Den labovske model med kvantitativ trækbeskrivelse støder vi først på for alvor i Kjeld Kristensens beskrivelse af sproget i Vinderup, *Variationen i vestjysk stationsbymål* (1977). Samme år udkom iøvrigt også en beskrivelse af sproget i Brovst ved Jørn Lund.

3.1 Hvor mange varieteter?

Kjeld Kristensen har beskæftiget sig indgående med spørgsmålet om der findes grænser i det variationskontinuum han kan konstatere mellem traditionel dialekt og standardsprog. Han slår fast at der ikke findes klart afgrænselige mellemsprog. Det betyder ikke at der er vild forvirring, der kan konstateres intervaller eller trin på basis af de kvantitative forhold, og de kan relateres til sociale forhold. Forsøgsvis opstiller han på grundlag af trækkenes resistens 6 trin som udtyndingen fra dialekt til standardsprog gennemløber. At der er lige netop 6 trin karakteriserer han selv i en senere afhandling som lidt af en tilfældighed. Én ting står dog fast: man kan ikke nøjes med ét blandingsprog. Når informanterne rangordnes efter stigende standardpræg, danner variationsprofilerne en S-kurve der viser at informanterne klumper sig i begyndelsen og slutningen af kurven (Kristensen og Thelander 1984:228). De er enten dialektnære eller standardnære, mens der er få på midten. Et udpræget blandingsprog har en forholdsvis begrænset udbredelse.

Dialektrækkenes forskellige resistens over for standardiseringen kan opstilles som en implikationsskala (se fx Pedersen 1985:98 der viser forholdet mellem trækene dialektudtynding på Fyn), eller afbildes som en række variationsprofiler for enkeltvariabler.

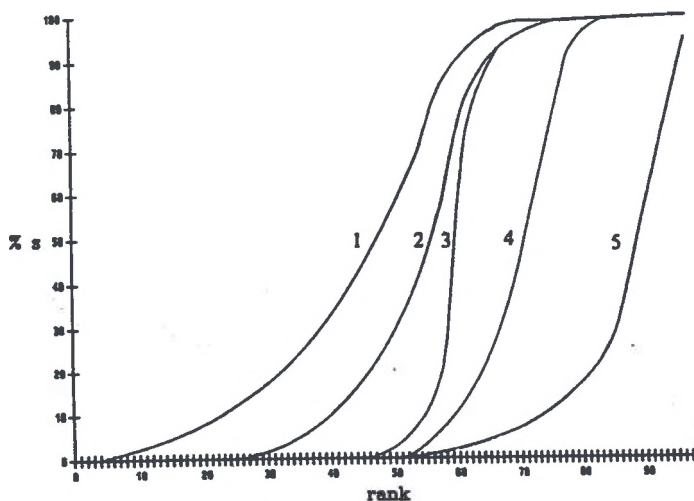

Fig. 2 Variationsprofil af 5 lingvistiske variabler.

Variabel 1: diftong *ie* vs. *e*; variabel 2: vestjysk stød generelt;
 variabel 3: første persons personlige pronomen *a* vs. *jeg*;
 variabel 4: vestjysk stød i negationen *ikke*; variabel 5: svækket
 udtale af fællesdansk *ð*. (Efter Jørgensen og Kristensen 1995:160)

I denne grafiske fremstilling er variableerne ordnet efter stigende procentandel af standardvarianter. Der er færrest forekomster af diftongen *ie*, og flest af svækket *d*.

De nævnte undersøgelser viser at der er en systematik i heterogeniteten i sprogbrugen; afviklingen af dialekttrækkene og tilegnelsen af rigsmålstrækkene finder sted i en bestemt rækkefølge. Overgangen fra dialekt til næsten standard er velordnet, men vi får ikke noget klart svar på hvor mange grænser der skal trækkes, dvs. hvor mange koder vi skal regne med. S-kurven kunne tyde på at der findes én vigtig grænse,

mellem dem der taler dialektnært og dem der taler standardnært, men hvor går den, helt præcist?

Andre jyske undersøgelser (Hirtshals og Odder) har flere talere på midten af kurven, dvs. flere blandingsprogtalende, og også Thelanders Burträskundersøgelse har en anden, mere skrå variationsprofil. I Kristensen og Thelander 1984 diskuteres disse forskelle ved hjælp af Baileys bølgemodel for sprogforandring, og Vinderup antages at repræsentere et senere stadium i dialektudtyndingen end Burträsk.

Det samlede resultat af de danske undersøgelser af dialektudtynding er at det ikke er muligt at afgrænse lingvistisk entydige varieteter mellem den klassiske dialekt og standardsproget. Det er variabiliteten der hersker og Jørgensen & Kristensen må konkludere at de beskrivelsesmåder de har benyttet efterlader os uden koder (1995:163). Der har i de senere år været en stigende opmærksomhed på dette; nogle har forsøgt en tilbagevenden til en form for strukturbeskrivelse (således Ivars 1996), mens andre henviser til den folkelige bevidsthed omkring sproglige normer, og mener den udgør en værdifuld resurse som lingvister kan drage nytte af i deres beskrivelser og kategoriseringer af sproglige varieteter (Urciuoli 1995, Auer og Hinskens 1996, Preston 1996).

3.2 *Regionalsprog*

Det er karakteristisk for flertallet af de danske beskrivelser af dialektudtynding at dialekt og standardsprog ses som relativt uproblematisk størrelse. De postuleres som selvstændige, afgrænselige helheder. Det er strækningen imellem disse yderpunkter der opfattes som problematiske. Dette mellemområde benævnes i dansk forskning oftest regionalsprog, hvorved man forstår "de lettere egnsprægede sprog som nu tales af store dele af befolkningen. Regionalsprogene indeholder en stor mængde rigsmålsformer og en mindre mængde lokale former" (Jul Nielsen og Pedersen 1991:9).

Begrebet regionalsprog blev introduceret i dansk sprogforskning af Inger Ejskjær i 1964 i en artikel om det regionalt

farvede standardsprog i stationsbyen Vinderup (altså samme lokalitet som Kjeld Kristensen senere har beskrevet). Inger Ejskjærs terminologi er inspireret af fransk sprogbrug, hvor *le français regional* betegner en lokal variant af fransk, fælles for den pågældende region. Det er en sprogform der opleves som standardsprog af sprogbrugerne, med Ejskjærs ord et "sprog, som vi, der talte det, følte som rigsdansk" (Ejskjær 1964:41). Det er en betegnelse for det sprog som Kjeld Kristensens gruppe af standardnære informanter taler.

En definition af dette regionalsprog på sprogbrugsniveau kunne være: et sprog der ved siden af nationalt ulokaliserbare træk består af varianter der er ulokaliserbare inden for regionen, men er lokaliserbare nationalt. Det er en regional udgave af standardsproget, som jo er karakteriseret ved at bestå af lutter ulokaliserbare former. Denne definition ville svare til Thelanders grafiske fremstilling af regional standard (Thelander 1983:215).

De dialektnære informanter i Kjeld Kristensens undersøgelse taler ikke regionalsprog i ejskjærsk forstand, mens Jul Nielsen og Pedersen (1991) og flere andre med dem bruger regionalsprog i en bredere betydning og formentlig ville kalde disse informanter regionalsprogstalende.

Introduktionen af begrebet regionalsprog har således ikke løst problemet med afgrænsning af varietetene. Den terminologiske uklarhed er tværtimod en afspejling af vanskelighederne. Tore Kristiansen har peget på at det skyldes at man har holdt sig til sprogbrugsniveauet. Det tilløb der var til at anlægge en socialpsykologisk synsvinkel og beskrive hvad han betegner som normidealniveauet blev ikke fulgt op (se videre Kristiansen 1992 der rummer en grundig og kritisk diskussion af normproblematikken i relation til regionalsprogsbegrebet).

3.3 Den flerdimensionale sproglige virkelighed

Et andet problem er at grafer der afbilder dialektudtynding oftest bygger på en antagelse af at den sproglige virkelighed er

endimensional, at sprogbrugerne placerer sig et eller andet sted på en linje mellem dialekt og standardsprog. Det er en grov forenkling.

Der er bl.a. flere udgaver af standardsproget der fungerer som målsprog i en eller anden form, og de har et socialt indhold. Det fremgår klart af Magda Nyberg og Bent Jul Niensens beskrivelse af unges sprogbrug i Odder i Østjylland, ikke langt fra Århus. De opdeltede standardtrækkene i yngre og ældre rigssprog og kunne påvise at disse to dele af normen (eller to normer) ikke korrelerede. At et træk er yngre betyder ikke nødvendigvis at det er sent tilkommet i dansk, eller at det kun bruges af yngre, men at dets status som hørende til standardsproget er af yngre dato i forhold til de ældre standardtræk. De yngre træk stammer typisk fra københavnsk talesprog, oftest fra lav-københavnsk, og har ikke så klare middelklassekonnotationer som de ældre standardtræk.

De mest standardnære informanter fordeler sig på to grupper, A og B. Gruppe A der har en stor andel af traditionelle standardtræk, men ikke så mange yngre former, består af 3 piger og en dreng; de hører til de højere sociallag og er blandt de yngste. Gruppe B har flere yngre standardformer end traditionelle ditto. Denne gruppe består af 4 drenge og en pige, 3 er fra landet, 3 fra socialgruppe II og 2 fra socialgruppe IV (der er fire socialgrupper), og de er lidt ældre end gruppe A.

Det er helt tydeligt at disse to grupper så at sige har hver sin strategi: en man kunne kalde den klassiske standardstrategi (A), en anden der har moderne bysprog som mønster, men også beholder en række regionale træk, dog ikke de mest udprægede lokale og landlige.

Jul Nielsen og Nybergs undersøgelse viser at sprogbrugerne ikke placerer sig på én linje men bevæger sig inden for et større felt og derfor ikke kan sættes på en enkel kvantitativ formel. Tilsvarende strategier er bl.a. konstateret i nogle igangværende engelske undersøgelser i Tyneside-området, og i

Cheshire, Kerswill og Williams' undersøgelse af unges sprog i Hull, Milton Keynes og Reading (fremlagt på konference i Reading 1998).

Odder-undersøgelsen lægger op til at man skelner klarere mellem københavnsk som storbyprog og som standardsprog. For de unge jyder i gruppe B har de moderne rigsmålsformer formentlig et andet socialt indhold end de ældre rigsmålsformer, og de konnoterer snarere storby end standard. Deres holdninger og sproglige praksis ligner de unge helsingforseres, der med forkærlighed bruger former der afviger fra standardsproget, dog ikke varianter der er blevet stigmatiseret som landlige (Paunonen 1993:58).

Med andre ord relationen er ikke endimensional. Sociale og regionale forskelle interagerer, og variationen i Odder ligger ikke kun på en dialektstandardlinje, der er også en krydsende land-by-linje. Det sociale rum er flerdimensionalt og det gør grænsedragningen endnu vanskeligere for sprogforskeren.

4 Sprogbrugernes grænser

4.1 Jeg-sprog og a-sprog

Vinderup-undersøgelsen viste at informanterne fordelte sig ujævnt på en S-kurve og at det ikke var nok at regne med ét mellemsprog mellem dialekt og standard, men den kunne ikke fortælle hvor grænsen (eller grænserne) gik. Kjeld Kristensen antyder at den for sprogbrugeren går mellem dem der siger *a* og dem der siger *jeg* om sig selv.

Det er bemærkelsesværdigt at denne variabel (nr. 3 på figuren ovf.) har en stejlere kurve end de andre. Det skyldes formentlig at netop 1. persons personlige pronomen i eminent grad er identitetsbærende, derfor varierer denne variabel mindre end fx vestjysk stød, enten bruger man *a* eller *jeg* som hovedregel, ikke i 30 eller 60 % af tilfældene.

Brugen af *jeg* er en god indikator for regional standard, mens *a* indicerer lokal dialekt. Det er oplagt at selve betegnel-

sen for jeg'et, for identiteten, må være betydningsfuld, måske kriteriel. Det jyske *a* signalerer lokal identitet, mens *jeg* står for en supralokal eller national identitet.

Derfor bekæmpede man også netop pronominet *a* på de to rent kundskabsmeddelende jyske højskoler der blev drevet af brødrene Lars og Thomas Bjørnbak i 1850'erne og 60'erne. De havde som mål at udjævne standsskellene, og med henblik herpå undervistes eleverne i anstand og pæne manerer, hvortil hørte at man aflagde det bondske sprog, dvs. dialekten, der var tegn på uvidenhed, udannethed og enfoldighed (jf Pedersen 1991:75ff). Lars Bjørnbak var selv fra Nordjylland og talte efter sigende livet igennem med udpræget vendelbotone, men han markerede sin standardintention ved at bruge *jeg*, i stedet for det lokale *a*, og hersede med eleverne at de skulle holde op med at sige *a*, og hævdede at *jeg* var det smukkeste ord i det danske sprog. For denne gruppe gik grænsen mellem de bondske, uannede *a*-sigere og de moderne, oplyste *jeg*-sigere der hævdede sig op over bondestanden, uanset hvor mange andre jyske træk der var tilbage i deres talesprog.

Men det betyder ikke at dialektudtyndingen altid eller alle steder foregår ved at man først aflægger den lokale form af 1. persons pronomen. Ældre sprogforskere beretter om at overgangen fra jysk til standarddansk kunne foregå på to måder. Dels den ovenfor omtalte fuldt bevidste standardstrategi hvor man aflægger nogle stærkt iørefaldende træk, men måske beholder nogle mindre iørefaldende og en ikke ringe del af gloseforrådet. I andre tilfælde sker der et mere ubevidst sprogsifte. Marius Kristensen nævner at en del yngre højskolelærere ikke havde til hensigt at skifte sprog, men på grund af at de læste meget og ofte skulle fremstille det læste mundtligt, faldt de udtryk de havde set i bøgerne dem i munden, og med udtrykkene fulgte formerne

indtil de en skøn dag stod over for det faktum, at af deres oprindelige mål var der ikke stort andet tilbage end, at de sagde *a*

til sig selv. Så lagde de – halvvejs med et suk – også det bort (Kristensen 1899:49).¹

4.2 Lokal, regional og/eller national identitet?

Hvis man tager disse sprogbrugere på ordet og accepterer deres kategorisering af sig selv, bliver det mere end vanskeligt at foretage en entydig sproglig beskrivelse af de koder de afgrænser, så det er heldigt nok for sprogforskerne at denne type mere ubevidst sprogskifte efter alt at dømmes ikke længere er almindeligt i Danmark.

Til gengæld er det ikke kun mellemformerne der varierer, både standard og dialekt er variable størrelser på sprogbrugsniveau. Kun ved at betragte dem som funktionelle størrelser kan man fastlægge grænser, ikke ved essentielle beskrivelser, spørgsmålet er så hvor mange funktionelle koder der er tale om i et givet sprogsamfund. I Vinderup ser der ud til at være to, en standardnær og en dialekt-nær. Hvis det er tilfældet, er det ikke vanskeligt at finde omstændigheder der modarbejder en sprogbrug med mere ligelig blanding af formerne. I sprogbrugerperspektiv svarer overgangen fra næsten-dialekt til næsten-standardprog formentlig til et identitetsskift. Derfor kan der tænkes at være sociale sanktioner fra begge sider mod et mellemsprog: personer der taler sådan ved man ikke hvor man har, de er principielt upålidelige. Hvis man aflægger så mange af dialekttrækkene at man kommer i den standardnære gruppe, anses man måske for troløs af de dialekttalende², men kan så godtages af den standardnære gruppe. Området i midten er et ingenmandsland, der er ikke nogen at høre til der. Men hvilke identiteter signalerer den dialekt-nære og den standardnære varietet? Lokal, regional eller national identitet?

¹ Jf. om denne problemstilling også Pedersen 1994: 223 ff.

² Det er den psykologiske tolkning vi finder i mange ældre skildringer af dialektnivellering som Jensen 1898 og Skautrup 1921.

“Næsten dialekt” er udtryk for den lokale identitet, og omend den måske er fælles for et noget større lokalområde end den mere traditionelle dialekt, kan man roligt fjerne “næsten” fra betegnelsen. Den fungerer som den lokale dialekt, det er blot en yngre og noget nivelleret dialekt. Om det standardnære talesprog skal opfattes som en regional realisation af standardnormen eller om man skal antage et særligt regionalt normideal, har været genstand for en vis diskussion (jf. Kristiansen 1992, Pedersen 1996).

En undersøgelse af Hans Jørgen Ladegaard har på det seneste vist at den samme standardsprogtalende taler generelt bliver identificeret som hjemmehørende i en større by i den del af landet informanterne selv er fra. Han gør også opmærksom på at de jyske informanter i langt højere grad end informanter fra andre egne af landet betegnede en århusiansk taler med visse jyske varianter som standardsproglig (i undersøgelsen kaldt rigsmål, som er den mest anvendte betegnelse for talt standardsprog i Danmark) (Ladegaard under udgivelse). Der er altså heller ikke fuld overensstemmelse mellem sprogbrugernes og sprogforskernes afgrænsning af standardtalesproget, i hvert fald ikke når det gælder klassifikationen af en konkret sprogrøve som standard eller ikke-standard. En regional standard tæller som standard inden for regionen.

5 Region, regionalisering og regionalisme

Selve ordet region går tilbage til latinsk *regio* der blot betyder egn eller landskab, men allerede i 1500-tallet kunne det betegne en politisk administrativ enhed. Denne flertydighed har ordet bevaret som låneord i moderne nordiske sprog. På dansk er *region* og *regional(-)* især taget i anvendelse siden 1960-erne, da vi fik regionalradioer og regionalplanlægning, defineret som en planlægning inden for de enkelte landsdele. I den sidste snes år er ordene i stigende grad blevet brugt om økonomisk definerede områder uden hensyn til statsgrænser,

især i forbindelse med økonomisk planlægning, fx Øresundsregionen, Nordsøregionen, Middelhavsregionen, EU-regioner.

Fra 1960-erne optræder *regionalisering* også i en ny betydning 'opdeling i regioner'. At *regionalisere* ville egentlig sige at organisere på regional basis, men i kulturgeografisk, sociologisk eller økonomisk sammenhæng bruges udtrykket oftest om statslige forsøg på administrativ opdeling, en organisering der sættes iværk oppefra eller indefra, fra centrum. Det er centralmagten der regionaliserer, dvs. opdeler regionalt med henblik på en mere effektiv organisation. Det er en del-og-hersk teknik. *Regionalisme* er derimod udtryk for en regional identitet med en klar selvstændighed i forhold til national identitet, og den rummer et krav om (en vis grad af) politisk selvbestemmelse på et eller flere områder. Det kan strække sig fra en vis autonomi til regulær separatisme.

Perspektivet er forskelligt for de to begreber. Regionalisering ses oppefra, fra centrum, og betragtes som et instrument der letter homogeniseringen og integrationen i samfundet. Regionalisering har et centralt perspektiv, mens regionalisme har et lokalt perspektiv, ses indefra eller nedefra. Det betyder ikke at regionalitet kun findes i naturligt opståede regioner. Der er intet i vejen for at der kan skabes regioner som følge af en centralmagts regionaliseringspolitik, og at de der bor i disse regioner kan få en regional bevidsthed, knytte symboler til regionen og skabe en regional identitet som kan finde udtryk bl.a. i uddannelses- og kulturinstitutioner og dermed kan blive til regionalitet.

Den perspektiviske forskel har betydning når vi skal se på om regionalitet og regionalisme er frugtbare analytiske redskaber til beskrivelse af sproglig variation og forandring.

En anden nødvendig præcisering er den rumlige afgrænsning. I moderne komplekse samfund kan den foretages på flere niveauer fra nabolag over sogne og herreder til landskaber. Jeg vil i tilslutning til Peter Aronsson og Anssi Paasi plædere for at man skelner mellem et lokalt og et regionalt niveau. *Lokalsamfundet* (eller lokaliteten) kan defineres som

knyttet til folks hverdagsliv, praksis og samhørighed, mens *region* forbeholdes det niveau hvor den individuelle praksis samles til kollektiv, rutineret og institutionel form (Aronsson 1996:38f). Der vil være en vis affinitet mellem denne definition og en skelnen mellem et lokalsamfund hvis fællesskab hovedsagelig hviler på en direkte interaktion mellem beboerne og det (normalt langt større) område hvor regionaliteten bygges op omkring et mindre antal konkrete kontaktnet og en højere grad af symbolsk interaktion. Det er vigtigt i denne sammenhæng at være opmærksom på at både lokalsamfund og region er dynamiske størrelser. Demografiske eller administrative ændringer kan i enkelte tilfælde skabe en ny intern struktur eller en anderledes orientering mod omgivende lokaliteter, og hvad vigtigere er: moderne teknologi og ændrede økonomiske forhold har givet mennesker en langt større aktionsradius, dvs. direkte interaktion ansigt til ansigt eller i hvert fald øre til øre er mindre stedbundet end for blot en generation siden. Det får ganske givet også følger for sprogbrugen, men bør sådanne ændringer kategoriseres som regionalisering? Er det det samme der sker på de to niveauer, og skal det forklares på samme måde?

6 Sproglig regionalisering – hvad er det?

Den norske sprogsituation er stadig væsentlig anderledes end naboernes, og et af de interessante spørgsmål som det foreliggende projekt kan bidrage til at besvare, er hvor anderledes den er. I den forbindelse er det særdeles vigtigt at begreberne 'regional' og 'regionalisering' bruges på en entydig og hensigtsmæssig måde.

Den empiriske del af projektet "Talemålsændring i Norge" skal koncentrerer om afprøvning af teorier om sprogændring gennem studier af sproglig regionalisering som geografisk mønster for sprogændring. I projektbeskrivelsen peges på at sproglig regionalisering har sit ophav i hierarkiske relationer mellem geografiske områder, og at det geografiske område der

står øverst i hierarkiet vil være kernen i den sproglige regionalisering (s 3 og Typeprojekt s 10). Regionaliseringen tænkes ske efter princippet "urban jumping", dvs. spredningen foregår fra det ene urbane område til det andet. Senere vil de urbane centre fungere som kerneområder for spredningen af den sproglige regionalisering til de rurale områder. Det man skal studere er udbredelsen af den sproglige regionalisering.

Der anlægges her et centralperspektiv, sprogforandringen ses oppefra i hierarkiet og indefra et politisk eller økonomisk (men ikke nødvendigvis geografisk) centrum.

Udefra set kunne man fristes til at spørge om regionalisering blot er en mere politisk korrekt betegnelse for standardisering (forstået som proces), eller om en fase af standardiseringsprocessen.

Det der skildres er en homogeniseringsproces der fører til en regionalt korreleret sprogbrug, idet den lokale variation reduceres, både på makroniveau og på individniveau. Sprogbrugerne aflægger en del varianter så den dialektale spændvidde i samfundet formindskes, og snævert afgrænsede lokale dialekter konvergerer indbyrdes så antallet af varieteter formindskes, mens den enkelte dialekt får større geografisk udbredelse.

Resultatet af dette kan meget vel være en regionalisering svarende til statsmagtens regionalisering skabt af presset oppefra. Men dermed er ikke sagt at der er sket en regional normdannelse. Noget kunne dog tyde på at det norske sprog-samfund til en vis grad er regionalt organiseret (således Sandøy 1998), og at det ikke er et eksempel på "urban jumping" når unge i Røros tilegner sig Trondheimformer snarere end Osloformer. Denne opfattelse kunne understøttes af at norsk *national* identitet på sæt og vis har været båret af en *lokal* historisk bevidsthed, og det har ikke været et standardsprog men de lokale dialekter der har repræsenteret den nationale kontinuitet. Et talt standardsprog i egentlig forstand kan man næppe tale om, det er i sin faktiske eksistens

begrænset til en østnorsk standard, som endda må siges at være i sin vorden. Set på denne baggrund er det fristende at opfatte de igangværende sprogforandringer som en række delstandardiseringer, parallelle homogeniseringsprocesser med de regionale urbane centre som normcentre.

Sprogforskerne kan måle spredningen fra disse centre og sammenholde den med demografiske, uddannelsesmæssige, sociale osv. faktorer, og man kan få en vis ide om hvor grænserne går mellem disse regioner ("cirkumferenserne") ved at lægge en lang række beskrivelser ved siden af hinanden. Men kan man næppe forstå og forklare ændringerne uden at skifte synsvinkel. Hvis man anlægger en lokal synsvinkel og ser på ændringerne fra lokalsamfundets side, må man inddrage sprogbrugeren straks fra begyndelsen. Man må have sprogbrugeren til hjælp for at afgrænse regionen og den regionale sproglige norm.

Den Labov-inspirerede sociolingvistik har ikke interesseret sig meget for afgrænsning af koder, i og med at beskrivelsesmetoden har været kvantitativ variabelanalyse. Hvis regionalisering opfattes som enkeltvariables ændring i form af konvergens med prestigesproget i regionale urbane centre, vil ovenstående problematisering opleves som overflødig. Jeg har villet gøre opmærksom på at hvis man ikke vil nøjes med ren deskription, men også vil forklare, kan man ikke klare sig med lingvistens analyse af sprogbrugsniveauet. Man må også forsøge at afdække hvilke sproglige normidealer der findes i sprogsamfundet, og det kan vi kun hvis vi undersøger sprogbrugernes holdninger. Uden at blive så skarp i tonen som Deborah Cameron der siger at de fleste sociolingvister inden for det kvantitative paradigme "with some honourable exceptions [...] tend to treat laypersons' views on usage as manifestations of ignorance to be dispelled, or of crankishness and prejudice to be despised" (Cameron 1997:66).

Hvis man betragter sproget som et historisk fænomen, kan vi ikke undvære aktørerne. Hvis det ikke er sproget der for-

andrer sig, men sprogbrugerne der forandrer deres sprog, så må vi også inddrage sprogbrugerne i analysen, også selv om de trækker grænserne andre steder end vi havde ventet.

Litteratur

- Andersen, Poul. 1969. *Dialektgeografiske kort til undervisningsbrug*. København.
- Aronsson, Peter. 1996. Vad är en region? Forsök att ringa in et teoretiskt fält. I Idvall og Salomonsson 1996.
- Auer, Peter og Frans Hinskens. The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. *Sociolinguistica* 10, 1–30.
- Bjerrum, Anders. 1937. K. J. Lyngby. I *Fra Rask til Wimmer*, København, 83–112.
- Bjerrum, Anders. 1939. K. J. Lyngbys breve om Sønderjylland. *Danske Studier*, 43–65.
- Bjerrum, Anders. 1944. *Fjoldemålets Lydsystem*. København.
- Cameron, Deborah. 1997. Demythologizing Sociolinguistics. I Nikolas Coupland og Adam Jaworski (red.) *Sociolinguistics*. London: Macmillan, 55–68.
- Ejskjær, Inger. 1965. Regionalsprog og lokalt vestjysk. *Dialektstudier* 1, 7–50.
- Eriksson, Ulrik. 1973. Åselesvenska? 1–2.
- Gregersen, Frans. 1993. Findes jysk? I K. M. Pedersen og I. L. Pedersen (red.) *Jyske Studier*. København, 225–45.
- Idvall, Markus og Anders Salomonsson (red.). 1996. Att skapa en region - om identitet och territorium. *nordREFO* 1996: 1.
- Ivars, Ann-Marie. 1996. Stad och Bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. *Folkmålsstudier*, bd. 37.
- Jensen, Anker. 1898. Sproglige forhold i Åby sogn, Århus amt. *Dania* 5, 213–31.
- Jul Nielsen, Bent og Karen Margrethe Pedersen. 1991. *Danske Talesprog. Dialekter, Regionalsprog, Sociolekter*. København: Gyldendal.

- Jørgensen, Jens Normann og Kjeld Kristensen. 1995. On boundaries in linguistic continua. *Language Variation and Change*, vol. 7.2, 153–68.
- Kristensen, Kjeld og Mats Thelander. 1984. On dialect leveling in Denmark and Sweden. *Folia Linguistica*, 223–46.
- Kristensen, Kjeld. 1977. Variationen i vestjysk stationsbymål. En kvantitativ sociolingvistisk dialektundersøgelse i Vinderup, Ringkøbing Amt. *Dialektstudier* 4, 1, 29–109.
- Kristensen, Kjeld. 1979. Kvantitative blandingsprogsstudier. *Dialektstudier* 4,2, 161–236.
- Kristiansen, Tore. 1992. Har regionalsprog en fremtid i Danmark? *Danske Folkemål*, 203–47.
- Ladegaard, Hans Jørgen. u. udg. *Dansk rigsmål i et socialpsykologisk perspektiv: En diskussion og empirisk analyse af rigsmålsbegrebet*.
- Lomnitz-Adler, Claudio. 1991. Concepts for the study of regional culture. *American Ethnologist*, vol. 18: 195–214.
- Lund, Jørn. 1977. Regionalsprogsstudier. *Danske Studier*, 62–82.
- Paunonen, Heikki. 1993. From a small Swedish town to a Finnish city, *Linguistic Variation and Change*, vol. 5, no. 1, 51–59.
- Pedersen, Inge Lise. 1975. Hövse - hovse - huske. Forsøg på en kvantitativ beskrivelse af yngre vestfynsk. *Danske Folkemål*, 103–117.
- Pedersen, Inge Lise. 1985. Dialektudtynding på Fyn. Et forsøg med implikationsanalyse. *Danske Folkemål*, 83–102.
- Pedersen, Inge Lise. 1986. Bondsk og ligefrem eller moderne og byagtig. *Danske Folkemål*, 11–40.
- Pedersen, Inge Lise. 1991. Højskolen og dialekterne - og dialektologerne. *Danske Folkemål*, 75–86.
- Pedersen, Inge Lise. 1996. Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. I C. Henriksen m. fl. (red.). *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Oslo: 237–71.
- Pedersen, Inge Lise. 1996. Regionalisme og identitet. Om jysk og dansk i tusind år. I Karen Margrethe Pedersen og Inge Lise Pedersen (red.) *Jyske Studier*: 249–72.

- Preston, Dennis R. 1989. *Perceptual Dialectology. Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. Dordrecht: Foris.
- Sandøy, Helge. 1998. The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. *Folia Linguistica* XXXII/1-2, 83-100.
- Skautrup, Peter. 1921. Om Folke- og Sprogblending i et vestjysk Sogn. *Danske Studier*, 97-111.
- Urciuoli, Bonnie. 1995. Language and Borders. *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, 525-46.

Om teori og teorier i det norske talemålsprojekt

af Frans Gregersen

Indledning

Tro ikke at jeg ikke påskønner den store ære det er at blive inviteret til sociolingvistikken genopstandelse i Norge, men det gør mig lidt beklemmt at skulle tale til så mange forskere som enkeltvis og tilsammen ved så meget mere end jeg og så på én gang. Der er formentlig ikke noget jeg kan sige som ikke en af jer kunne sige bedre, så forskellen bliver vel at jeg er *the odd man out* - en *lame* fra de sydlige provinser. Rollen som tilstedeværende er tilsvarende tvetydig: Er min funktion at være den uskyldige tilskuer som bidrager fra sidelinjen med gode råd baseret på de erfaringer vi har fået i Danmark, eller forventes jeg at være til stede som kritiker – en der kan sige det nogle af jer ikke kan, netop fordi jeg tager hjem i morgen, altså at være den der stiller den slags urealistiske krav som vi kun stiller til andre.

Jeg har forsøgt at blande en buket så den består af lige dele dyrekøbte erfaringer og meditationer over sociolingvistikken tilstand lige nu. Vi begynder langt udefra, i filosofien, og nærmer os listigt selve sagen som katten den varme grød.

Forklaring og forståelse

Det hedder i projektbeskrivelsen til det projekt hvis fødsel og/eller døb vi her er samlet for at fejre, at man både vil forklare og forstå. I forskellige videnskabsteoretikers optik er disse to begreber imidlertid konkurrerende. Forståelse er knyttet til den form for hermeneutik som opererer med mennesker med både bevidsthed og intention. Opgaven er at gøre disse menneskers sproglige eller non-verbale adfærd forståelig for os ved at tilskrive dem bestemte intentioner og motiver. I de specifikke projektbeskrivelser optræder flere steder en i forhold til megen kvantitativ sociolingvistik ny bestræbelse på at fundere kategorier, f.eks. identitetskategorier, i informanternes livsverden. Kun de kategorier informanterne betjener sig af i deres konstruktion af mening i deres sproglige omgivelser, har psykologisk realitet og kan dermed benyttes i forskernes arbejder. Det kan betyde at folket er blevet gjort forståeligt i og med at disse kategorier er afdækket. Det vigtigste er her at tanken om at forskeren er klogere end folket er opgivet. Der er i princippet ingen mulighed for at korrigere folks forståelse af deres sproglige miljø.

Anderledes med den teoretiske retning som betjener sig af begrebet forklaring. Her er korrektioner ikke bare mulige, men et særkende for forskningen i forhold til folkets hverdagsbevidsthed. Vi forklarer en informants særlige brug af sprogræk ved at henføre denne til hans eller hendes sociale tilhørsforhold. Dermed går vi faktisk bag om deres forståelse af sig selv idet denne selvforståelse kun i de allerfærreste tilfælde er sociologisk. (Der er ikke noget så vanskeligt som at se sig selv som et sociologisk fænomen, et resultat af en række krydsende baggrundsvariable.)

I karikatur ser den første tankegang mennesket som uindskrænket herre og mester i sit eget hus mens den anden (lige så groft taget) ser mennesket som totalt determineret. I den sidste tankegang går determinationerne bag om ryggen på informanten og opdages derfor ikke mens de sociale kategorier

i den første tankegang skabes af informanterne til deres egne formål, først og fremmest at skabe mening i deres liv.

Deborah Cameron har i en artikel med den lovende titel 'Demythologizing Sociolinguistics: Why Language does not reflect Society' (Cameron 1990) givet sin sammenfatning af hvad der er galt med den kvantitative sociolingvistik:

Quantitative sociolinguistics has certainly clarified some aspects of language in society. But other aspects remain mysterious, the crucial questions unanswered, or even unasked.

What are these crucial questions? Very briefly, they concern the reasons *why* people behave linguistically as they have been found to do in study after study. Sociolinguistics does not provide us with anything like a satisfactory explanation. The account which is usually given – or, worse, presupposed – in the quantitative paradigm is some version of the proposition that 'language reflects society' (Cameron 1990 (1997): 57).

Men hvorfor er det nu så forkert?

Hvad er en sociolingvistisk teori?

Det er et sæt af sammenhængende påstande om forholdet mellem sprog og samfund som tillader at udføre frugtbar empiri. Man kan, i forlængelse af Cameron-citatet, skelne mellem to typer af sammenhænge, afspejlingstanken og konstruktionstanken. Ingen af dem er efter min mening holdbare men ingen af dem er heller helt forkerte; det spændende er hvordan de kan kombineres. Lad os først se på afspejlingstanken:

Det kvantitative paradigme forbindes – helt retfærdigt – først og fremmest med William Labovs banebrydende indsats. Selv om man ovenfor kunne få det indtryk at Labov troede at samfundets lagdeling afspejledes direkte i sprogets lagkager, er det en forsimplet gengivelse af hvad der var resultatet af New York-undersøgelsen (Labov 1966), paradigmet for alle senere

undersøgelser af sammenhængen mellem variation i socialt tilhørsforhold og sprogræk.

Lad os kort repetere de vigtigste kendetegn for det Labovianske paradigme:

1. Opgøret med den ideale taler-lytter i et homogent sprogsamfund
2. Fokus på sprogforandring og her specielt lydforandringer
3. Stilteorien

Ad 1

Labovs indsats ligger i forlængelse af Uriel Weinreichs forsøg på at forny strukturalismen indefra. Han tager udgangspunkt i at der i et sprogsamfund er *orderly heterogeneity* og at den orden man kan finde frem til, findes når man korrelerer foner (netop ikke fonemer) med talervariable. Det betyder at taleren fra nu af specificeres i en eller anden form for sociologisk teori-ramme. Labov selv har sympati for en konfliktmodel af marxistisk tilsnit men brugte i praksis den forhåndenværende parsonianske konsensus-model hvor talervariable lader sig manipulere med inden for et rum afgrænset af indkomst, status og uddannelse. Det der savnes er bl.a. en magtkomponent.

Når man så specificerer på den ene side talerens sprogræk (og hvordan man vælger dem, ja her er der en interessant diskussion) i indextal (og hvordan man regner dem ud, der er der også en interessant diskussion) og specificeret i stilarter (vent lidt) med på den anden side talerens sociale baggrund så får man en korrelation. Til alle dem (os) der har sagt at korrelationer ikke er forklaringer, må man samtidig sige: Det Labov viste, var at sprogbrugen er socialt bestemt og det er ikke så lidt, for den samtidige lingvistik var i den grad forelsket i skriftsproget at man slet ikke kunne se skoven for bare træer. Fordi talen er graduel og flygtig består dens sociale indlejring bl.a. i den forskellige udnyttelse af mere eller mindre diskrete lydige manifestationer af bestemte variable. Men det er slet

ikke der man finder skriftsprogets sociale indlejring, og lingvistikken bidrog dermed til at benægte sprogets sociale karakter. Både teoretisk i kraft af den eksplicite psykologisme i Chomskys *competence-performance*-distinktion og praktisk i og med fokus på skellet mellem 'de sætninger der tilhører sproget L og dem der ikke gør det'. Labovs lingvistik er en anti-idealistisk øvelse og født og opvokset som komplement til en idealistisk lingvistik, nemlig transformationsgrammatikken.

Ad 2

Weinreich havde allerede indledt oprydningen i væsentlige dele af det strukturalistiske arvegods da han skrev om sprog i kontakt (Weinreich 1953). Labov fortsatte ved at udstille strukturalismens problemer med sprogforandring. I dette arbejde greb Labov bevidst tilbage til bedstefædrene i det junggrammatiske paradigme for at fortsætte deres arbejde med en typologisering af lydforandringer som enten lydlove eller analogi. Det dynamiske i den variationistiske sociolingvistik ligger i at det der holder forskellene på plads i lydlagkagerne, er de sociale strukturer. Og når de sociale strukturer så ændres så må sproget afspejle det.

Men Labov er jo ikke dummere end at han introducerer det modgående moment i kraft af at han samtidig, især i Martha's Vineyard-studiet (hans hovedfagsopgave! Her er der et godt forbillede for Talemålsprojektets studerende), introducerer informanternes forarbejdning af deres sociale omverden som *ideologiske anknytningspunkter* – dvs. en stillingtagen til sociale tilhørsforhold som netop ikke umiddelbart afledes af en social struktur men spiller sammen med den – for at vise at disse ideologiske strukturer afspejler sig i sprogbrugen. Efter at have afsløret at etniske grænser ikke spiller nogen særlig rolle blandt de unge på Marthas Vineyard skriver Labov:

The reason that the youngest Portuguese group shows higher centralization is that a larger percentage identify themselves with the island way of life, than is the case among the English-descent group. Whereas almost all of the English group leave the island to

go to college, and few return, almost all of the Portuguese group remain. As a result, they are gradually supplanting the English group in the economic life of the island (Labov 1963 (1972): 34).

Ad 3

Endelig får vi med stilteorien et kraftigt – og kraftigt ideologisk – værktøj til at analysere den unægtelig påfaldende intraindividuelle variation. Hovedværket er stadig New York-undersøgelsen men også Donald Hindles ph.d.-afhandling, som desværre stadig er upubliceret for størstedelens vedkommende, rummer værdifuldt stof. I den sidste følges en bestemt person i flere situationer og det vises hvordan hun varierer systematisk med situationens karakter. Som Meyerhoff har gjort opmærksom på, er Labovs og Hindles stilstudier fokuseret på taleren og den kategorisering af situationen som vi mener hun foretager, mens man både i Couplands og Bells vigtige bidrag til videreførelse af stilproblematikken tager hensyn til publikum; i Bells teori endda så vidt at man taler om *audience design*. Pointen i det sociolingvistiske interview er således for interviewereren at få den interviewede til at tro på at samtalepartneren kan kategoriseres anderledes end vedkommende umiddelbart tror.

Det giver to problemer i praksis: Der er informanter som allerede er afslappede fra starten – enten fordi de er vant til at blive talt med på den måde eller fordi de ikke kategoriserer interviewereren som farlig – og med dem som samtalepartnere får man ikke nogen væsentlige udsving i løbet af seancen. Men der er også – som især Nessa Wolfson højlydt har gjort opmærksom på – ofre der bliver forvirrede af at interviewereren prøver at skifte seancen over mod det afslappede. De har ikke nogen kategori til det interviewereren prøver at etablere. Pointen er imidlertid at der i begge tilfælde foregår en aktiv konstruktion eller rekonstruktion af den sociale virkelighed – talerne skifter jo ikke baggrundsvARIABLENE ud undervejs. Altså: stilteorien og interviewmetodernes effektivitet i praksis viser at det der foregår i samtalen, ikke bare er en afspejling

men også en aktiv konstruktion for hver taler og lytter der indgår i en interaktion: Hvilken *speech event* er det vi i fællesskab er i gang med?

Stilteorien er nok vigtig men det er faktisk ikke en egentlig teori, idet den mangler at give en teoretisk indramning af hvorfor der findes stilskeft. Den indramning Labov forsøger sig med, nemlig at så snart monitoren er slået til vil den talende forsøge at efterligne en prestigenorm, braser sammen så snart det går op for en at det ville betyde at arbejderklassen er dem der ikke *er i stand til* at producere prestigenormen. De vil gerne (hvilket man kan se af at de stilskefter i formelle situationer) men de kan ikke helt (Anne Jensen har gjort mig opmærksom på denne læsning).

Teorien forklarer heller ikke hvorfor middelklasse-mennesker i afslappet stil producerer flere af de sprogræk der er karakteristiske for arbejderklassens sprog.

Stilteorien er derfor blevet suppleret af forskellige andre typer af *middle range* teorier: teorier om prestige, skjult og åben, og teorier om identitet. Jeg skal komme tilbage til de sidste.

Fra afspejling til konstruktion af sociale strukturer

Vi må altså konstatere at selv om det ser ud som om sociolinguistikens primære erkendelse netop var at skillelinjerne i sprogsamfundet svarede nøjagtigt til de skillelinjer de rigtige sociologer kunne trække op for samfundet uden for sproget, så er det en reducerende læsning, ikke mindst af Labovs praksis. Det har ført især engelske forskere, først og fremmest M.A.K. Halliday og, i forlængelse af hans skole, Norman Fairclough til at betone den anden side af sprogsociologien, nemlig at sproget i en vis forstand har meget større betydning i samfundet end den trofast at reflektere samfundsstrukturen. Både Halliday og Fairclough har formuleringer der antyder at sprogbrugen er

konstitutiv for samfundet, at ideologiske strukturer og grundlæggende semantik er med til at fastholde bestemte tolkninger.

Diskussionen viser at sprog er et uklart begreb og at det må præciseres. Grundlæggende for Hallidays tænkning er nemlig at sprog er semantisk baseret. Det betyder at opmærksomheden i sociolingvistikken må rette sig mod *hvilke semantiske strukturer der adskiller sociale grupper*. En forbilledlig gennemgang af problemstillingen findes hos Ruqaiya Hasan i hendes forstudier til det store projekt hun gennemførte i Sidney. Her viste hun at en semantisk analyse gennemført efter de bedste netværksprincipper kunne føres frem til at omfatte samtlige tænkelige realisationer rent sprogligt af en række grundlæggende opdragelsesmønstre. Således kunne hun vise at en middelklassegruppe adskilte sig signifikant fra en arbejderklassegruppe på netop de variable som Basil Bernstein havde teoretisk formuleret nogle årtier tidligere. Det er og bliver en uhyre spændende fornyelse der her er sket af sociolingvistikken, skønt også den har en række problemer som jeg har omtalt andetsteds (Gregersen 1994).

Hvis vi således fastholder at sprog i den ene ende, nemlig den fonetiske ende, udtryksenden, væsentlig afspejler de sociale stereotyper som holdes på plads af intra-gruppekommunikation i form af opsyn der sikrer at gruppens medlemmer ikke snobber eller gør sig udtilbens, men som i intergruppe-kommunikation holdes på plads af den proces der kaldes divergens eller *covert prestige* (typen: 'Jeg vil kraftædeme ikke lyde som en burgøjer', og: 'Nej og jeg vil meget meget nødtigt have inficeret mit nydelige rigssprog'), mens sprog i den anden ende, den pragmatiske ende, væsentlig skaber sociale relationer, udformer den særlige kultur som er gruppernes svar på de almene problemer vi alle står over for (f.eks. og i påfaldende grad opdragelsesproblemer), så står vi tilbage med et brændende spørgsmål som jeg bare vil stille her: Hvad er den interne sproglige relation mellem de to yderpunkter som vi normalt bare

sammenfatter under det alt for omfattende begreb 'sprog'? Det spørgsmål fører for mig at se tvangfrit over til begrebet genre.

Vi har i mange år haft brug for et begreb mellem tale sådan *plain and simple* og så de meget specificerede former vi finder f.eks. i interviewet. Det har været almindelig viden at der i et normalt sociolingvistisk interview optrådte underformer som den berømte 'mundtlige fortælling' (narrativen (jvf. Møller 1993)). Labov har endda bygget sin definition af uformelt sprog på denne genre. Men i normale interviews optræder også (afblegede) 'betroelser', 'sladder', 'information' og sikkert mange flere genkendelige former for tale.

Mange begreber har været på banen for at dække afstanden mellem sociologi i form af *samfundssfære* (reklamer hører f.eks. til i konsumtionssfæren, vi bryder os ikke om reklamer for sager der hører privatlivet til som partnere eller opdragelsesformer) *institution* og *sprog*, dvs. *speech event*. Denne tretrinsraket er forsøgt forlænget flere gange med Stephen Levinsons *activity types*, John L. Austins konventionaliserede ritualer (giftermål, skibsdåb og andre lignende, højt stilerede, talesituationer) og jeg foreslår altså at vi ser på begrebet genre som en udfyldning af hullet mellem talehandling og aktivitetstype. Pointen ville være at aktivitetstyperne er karakteristisk forskellige i deres formål (og det hænger naturligvis sammen med deres samfundsmæssige funktion) og at dette vil afspejle sig i de talehandlinger der typisk står til rådighed. Hvis det kan lykkes at specificere denne forbindelse, vil det muligvis kunne lykkes at fortsætte med at se på hvilke prototypiske syntaktiske konstruktioner man så kan bruge til at udføre de pågældende typiske illokutionære handlinger. Vi får nok brug for mange nye typer af handlinger og omvendt vil det givetvis vise sig at nogle af de sproghandlinger der er ofret umådelig meget tid på, er marginale for de fleste genrer. F.eks. er *løftet* efter min bedste mening en marginal sproghandling hvorimod *tilbud* og *afslag* er centrale for en lang række aktiviteter, og *spørgsmål* og

påbud af forskellige slags helt centrale for vigtige aktivitetstyper som undervisning og opdragelse.

Jeg håber jeg hermed har sandsynliggjort at skiftet fra fonetiske variable til syntaktiske i sig selv er kopernikansk og meget væsentligt men at det kræver at syntaksen indlejres i en analyse af hvilke aktivitetstyper der analyseres (hvis det altså er en autentisk aktivitetstype), og hvilke sproghandlinger denne typisk aktualiserer.

Determinationen (afspejlingen i sproget af de samfundsmæssige strukturer) har altså to spor, et *individuel* knyttet til talerne, det er det vi fanger med talervariablene køn, klasse og alder, og et *institutionel* som dækker indramningen af talen i form af sfære, institution, aktivitetstype, sproghandling og (proto)typiske syntaktiske strukturer til udførelse af sådanne. Den individuelle determination ser således ud til stærkere at gælde for fonetikken (eller også er det bare den funktion vi ved mest om), mens den institutionelle linje bestemmer pragmatikken. Det der knytter de to 'ender' sammen er så semantikken, det der skal siges.

Regionalisering og determination

Lad os nu se på hvordan forholdet mellem determination og konstruktion slår igennem i projektbeskrivelsen for talemålsundersøgelsen. Et oplagt eksempel er regionalisering. Overalt i den verden vi kender til, har man beskrevet processer hvor oprindelig meget lokaliserede og distinkte sproglige varieteter mister deres særpræg. På den måde kommer de oprindeligt bittesmå lokaliteter til at gå op i sprogligt set større områder. Da vi normalt skelner mellem sproglige størrelser inden for det geografiske kontinuum netop ved hvor specifikt de lader sig placere på et landkort taler man her om en overgang fra *dialekt* til *regionalsprog*. Selve processen kan kaldes *dialektudjævning* (*dialect levelling*), et begreb der interessant nok

har negative konnotationer til trods for at selve ordet *levelling* indicerer en ligestilling.

Nu er det jo indlysende at der kendes processer af en ganske anden art som forløber på samme måde, nemlig de økonomisk-sociale processer der binder geografisk adskilte enheder sammen i større konglomerater. En oplagt hypotese er da at de to processer løber parallelt eller – måske endnu mere oplagt – at den ene determinerer den anden. Hvis man er idealist, tror man at den sproglige proces determinerer den økonomisk-sociale udvikling. Omvendt hvis man er materialist.

Ser vi nu på det typeprosjekt som er knyttet til Oslo, tales der med haplogisk artikulacionsbasis om regionalisering i Oslo-regionen. Begrebet regionalisering defineres som følger: "en prosess hvor språklige innovasjoner kan knyttes til et geografisk mønster for spredning." (prosjektbeskrivelsen, s. 10).

Om determinasjonsforholdene siges det:

Regionalisering er betinget av flere ytre forhold, som økonomiske og sosiale forhold (næringsliv som medfører stor sosial mobilitet), videre arten og mengden av interaksjon og identifikasjon hos språkbrukerne, både i sentrum og periferi (op.cit.: 11).

og lidt senere hedder det om de særlige forhold i Oslo-regionen:

Oslo-mål må antas å påvirke det ganske land, først og fremst gjennom etermediene. Dette til forskjell fra andre regionmål, som nok har mindre circumferenser (ibid.).

Det interessante i denne argumentation er at det først hedder at sproglige forhold kan 'knyttes til' et geografisk mønster. Her antager vi at sprogtræk spredes og da det nødvendigvis må implicere spredning i rum, kan der pr. definition angives en geografi for den. Det springende punkt er imidlertid *om* der er sprogtræk der spredes og da hvilke. Det vil blive undersøgt ved at man ser om Oslo-træk der adskiller sig fra sprogtræk der

traditionelt var knyttet til en bestemt lokalitet i Oslos omkreds, nu er blevet adopteret der også.

Men når det gælder determinationen er der en tydelig vaklen. På den ene side angives de træk der determinerer den sproglige regionaliseringsproces, som værende 'ydre', på den anden side medtages også en størrelse som 'identifikation'. Her mener jeg vi nærmer os en cirkelslutning. Med mindre man præciserer de sociale processer *i socialvidenskabelige termer* (er der tale om økonomisk integration f.eks. mellem underleverandører til samme store industrivirksomhed, i form af udligningsordninger, fælles finansiering af offentlige anlæg eller offentlige institutioner (som universiteter, hospitaler eller lignende), eller er der tale om social integration. f.eks. i form af sammenlægninger af kommuner, trafik og kommunikativ integration i form af nye vejanlæg og som følge heraf nye bosætningsmønstre, etc. etc.), vil man ikke kunne sige noget om determinationens karakter – og man vil slet ikke kunne hævde noget om identifikationens særlige rolle.

Det vil ikke være nogen ny endsige nogen forklarende oplysning at sige om en person der ifølge vores fordomme skulle tale en lokal varietet men faktisk taler nærmest som en indfødt Oslo-beboer, at hun identificerer sig som Oslo-beboer. Hele pointen i begrebet identifikation må vel netop være at få et begreb som fanger den anden side af sprogets rolle, den aktive konstruerende side, den der netop ikke er determineret. Og det forudsætter at vi kan forene noget sprogligt med noget ikke-sprogligt. Jeg spørger altså: Hvilke andre træk end de rent sproglige er der på at vedkommende identificerer sig med storbyen? Man kan foreslå en buket af følgende muligheder:

* storby står for modernitet, internationalitet mm.: hvis vedkommendes musik- og/eller tøjsmag (både ideal og praksis) er dirigeret af musik- og tøjsmagen i London og New York er der tale om identifikation med Oslo (snarere end med lokalmiljøet)

* udtrykte holdninger: hvis vedkommende i interviews tager afstand fra *fuckin*g *Åmål* og f.eks. knytter sine livsforhåbninger til at komme væk så hurtigt som muligt, er der gode indicier for at vedkommende identificerer sig som antilokal

* værdier: hvis vedkommende konsekvent lægger vægt på de negative sider af lokalsamfundet f.eks. i form af strikte normer og konstant overvågning i stedet for at sætte pris på sammenholdet og det tætte forhold til familie og naboer, er der gode indicier for at vedkommende identificerer sig som antilokal

Man skal naturligvis være opmærksom på at der kan være tale om et komplekst sammenspil af faktiske livsudsigter og holdningsdannelse hvad der i denne sammenhæng betyder et komplekst sammenspil af determination og konstruktion (som det var tilfældet på Martha's Vineyard, se ovenfor). Det kan tænkes at disse holdninger vil være signifikant forskelligt fordelt inden for ungdomsgruppen alt efter om informanten tilhører den gruppe der traditionelt får sin uddannelse uden for lokalmiljøet (Middelklassen) eller ej (Arbejderklassen).

Hvad nu det sidste citat fra projektbeskrivelsen ovenfor angår, så rører det ved det sidste mysterium i denne sammenhæng nemlig at der både er tale om en national udjævning (ætermedierne) og en regional. Hvordan forholdet er mellem disse to processer og den endnu større der hedder internationalisering, evt. globalisering, det er det yderste spørgsmål i dette lagdelte løg af mysterier

Forholdet til strukturlingvistikken

I projektbeskrivelsen for det samlede talemålsprojekt giver skiftet fra sociofonetik til syntaktiske variable anledning til en tøvende renæssance for strukturlingvistikken i form af *principles and parameters*-teorien. Jeg er ikke hverken ekspert eller særlig indlæst i denne særlige udformning af Chomsky-

ansk sprogteori men vil gerne gøre opmærksom på at det problem parameter-teorien *måske* kan løse, er det – vigtige og aktuelle – problem om sammenhængen mellem syntaktiske strukturer. Den kan med andre ord sikre at vi ikke går galt i byen i vores isolation af en syntaktisk variabel, den er måske styret, nemlig af en anden størrelse i syntakshierarkiet og så skal vi naturligvis have fat i den overordnede variabel og ikke bare nøjes med at se på en af de underordnede.

Det vil sige at parameterteorien i bedste fald kan give os et strukturalistisk svar på hvilke sammenhænge der findes indenfor syntaks, fuldstændig på samme måde som fonologien kunne have givet os svar på hvilke fonologiske systemer der findes og hvordan de enkelte variable indgår i disse. F.eks. er det jo oplagt at der på dansk er *mulighed* for sociofonetisk variation i manifestationen af a-fonemet simpelthen fordi der er fonetisk plads, hvad der ikke er i fortungerækken. Dèr vil eventuelle forskydninger blive til kædereaktioner mens a-variationerne kan forblive forholdsvis stabile netop fordi der kun er ét fonem.

Det parameter-teorien ikke kan give os, er derimod en forklaring på hvordan syntaks og semantik hænger sammen, altså et egentligt funktionelt svar på vores spørgsmål; det ligger i paradigmets hele natur. Lad mig her kort nævne at et for mig at se nok så frugtbart udgangspunkt for studiet af syntaktisk variation ville være et sprogpsykologisk således som det er blevet foreslået af John Hawkins i bogen *A Performance Theory of Order and Constituency fra 1994*. Hawkins spørger simpelthen hvad syntaksens rolle er, og han svarer at syntaksen skal gøre det så let som muligt at komme frem til indholdet via de forskellige formninger som syntaksen pålægger indholdet. Indholdet er logisk, eller rettere semantisk ordnet (og det vil sige ikke lineært) mens syntaksen nødvendigvis må være lineær. Det er som at læse Saussures gamle læresætning anvendt af en brite: signifianten er altid lineær.

Når man hertil lægger, at vi ved en del om korttidshukommelsens måde at fungere på så kan vi nærme os en række

betingelser som den syntaktiske formning må opfylde for at føre sprogforståelsen frem til det rette resultat. Og disse betingelser viser sig at prioritere mellem syntaktiske strukturer alt efter hvor effektive de er til at løse den bundne opgave. Derfor kan de få forklarende værdi for syntaksen. Syntaksen ser sådan ud fordi den skal være maksimalt effektiv for sprogproducenter og sprogrecipienter på én gang.

Kritikken af den labovianske sociolingvistik

Udgangspunktet for det danske Projekt Bysociolingvistik var en kritisk reception af Labovs paradigme. Det er karakteristisk for tiden at det ikke er tilfældet for talemålsundersøgelsen.

Og hvad er der så i vejen med det labovianske paradigme? Hvorfor er det ikke det selvfølgelige udgangspunkt for talemålsundersøgelsen? Der gives i projektoplægget flere forskellige antydninger af et svar. For det første fastslås det lige fra starten at sociolingvistikens blomstring var kort:

Dessuten er det et faktum at sociolingvistisk forskning i Norge havde en glansperiode som varte bare en 10–15 år; de seinere årene har aktiviteten vært nokså laber (2).

Jeg forbigår det faktum at 'laber' betyder noget andet på dansk og spørger: Er det her nu rigtigt? Og hvis det er, hvad er så forklaringen? Til det første: Det fremgår at man mener blomstringen varede fra 1970'ernes begyndelse til så altså ca. midt i 80'erne. Det er efter min mening upassende beskedent at på den måde forbigå seniorerne Ernst Hakon Jahr og Helge Sandøys indsatser og næste generation nemlig Brit Mæhlums, Helge Omdals og Gunnstein Akselbergs disputatser. De syner da ellers ganske flot i landskabet – for nu bare at tage monumenterne.

Til det andet spørgsmål: Området er 'underprioritert' siges det. Af hvem? Det er givetvis rigtigt at der ikke har været de store fælles indsamlingsprojekter som man havde i Oslo og Bergen under blomstringstiden, men er det kriteriet? Man

kunne måske også mene at vi i Danmark har indsamlet flere data end vi nogensinde har fået udnyttet. Manglende studenterinteresse antydes men er *det* rigtigt? Der bliver på denne konference præsenteret i alt 10 hovedfagsspecialer. Det er langt flere end vi ville kunne præstere i Danmark og jeg *tror* heller ikke Sverige kan være med i den konkurrence. Skal vi være ærlige er der vel ikke tale om nogen mangel på interesse fra hverken seniorer eller juniorer og alligevel er det vores fælles indtryk at der er krise i paradigmet.

Efter min mening skyldes det ganske enkelt at paradigmet ikke kan leve op til sine egne krav og navnlig ikke til den ændrede omverdens.

Sociolingvistikken råder, som Cameron siger det, ikke over nogen alment akcepteret teoridannelse der slår til over for de fænomener i vores sproglige omverden vi ønsker at belyse. Men det får naturligvis konsekvenser hvis ikke man vil nøjes med at forske i de spørgsmål som variationslingvistikken kan bruges til at besvare.

De fænomener talemålsprojektet har taget på sig som sine, er først og fremmest af makrosociolingvistisk art: Man ønsker at undersøge hvordan udjævningsprocessen forløber. Og man ønsker at forny den sociolingvistiske metode ved at inddrage hvad man bredt kunne kalde hermeneutiske synspunkter både i form af øget opmærksomhed på interaktion i indsamlingsøjeblikket og i form af øget tillid til og interesse for informanternes perception af deres sproglige omverden. Her er man helt på linje med udviklinger der har gjort Dennis Prestons *perceptual dialectology* til et slagnummer på kongres efter kongres, og for øvrigt med et ønske om en større integration af socialpsykologi og sociolingvistik. I det følgende afsnit skal jeg tage netop dette problematiske forhold op.

Socialpsykologi og sociolingvistik

Enhver empiri kan anskues som en unik historisk begivenhed. Hvert enkelt møde mellem en informant og en forsker er

naturligvis en særlig og stedfæstelig begivenhed i to livshistorier. Det er imidlertid ikke sådan man ser empiri i den kvantitative metode. Man ser på det samlede sproglige output og tæller det op. Når det går højt opdeles informantens sprogproduktion internt i stilarter (ikke altid efter gennemskuelige kriterier) men så er det også slut. Inden for hvert stilafsnit tælles enhver vokal af en given type som et eksemplar og dens værdi lægges blindt til alle de andre af samme slags.

I

Et første brud med denne behandlen af informanten som et blindt variantproduktionsanlæg opstår i og med at man netop begynder at se på indsamlingen som en samtale. Der sættes spørgsmålstegn ved om informanten kan anskues uafhængigt af interviewer, om der mon ikke snarere er tale om en *speech event* frembragt af informant og interviewer i fællesskab. (Heegaard, Hvilshøj og Møller 1995). Det betyder at en række håndgrebs virkning (eller deres manglende sådan) kan forklares ved at der manipuleres vellykket eller mislykket med informantens perception af den *speech event* han eller hun deltager i – eller afviser at deltage i.

Det er velkendt at *stilskeft* giver sig til kende i tallene men det har længe været et problem hvordan man skulle fortolke de fluktuationer der kan ses i variantproduktionen. Kunne man nu underindele stilarterne på basis af kriterier der intet har med fonetik at gøre, sådan at en stilart som narrativen for eksempel blev underinddelt i de byggeklodser den består af, skulle man yderst ude kunne forudsige at variantproduktionen kunne gøres forståelig *ikke som kvantitative mønstre som forudsætter en evigt kalkulerende samtalepartner men som kvalitative mønstre*. Før Erik Møller så urimeligt og helt uforståeligt døde fra os, planlagde han og jeg i fællesskab at se på om de data vi har fra Projekt Bysociolingvistik, kunne forklares bedre på denne måde. Det ville betyde at variantfordelingerne i de afsnit der på grundlag af interaktionelle, semantiske og *channel cue*-kriterier ganske vist blev kate-

goriseret som narrativer men netop ikke som 'afslappet stilart', skulle adskille sig fra variantmønsteret i de passager der indeholdt en intens narrativ og som følge heraf opfyldte kriterierne for at blive regnet for tilhørende den afslappede stil.

Og man skulle kunne gå videre: En umiddelbart berettiget forventning ville være at f.eks. a-varianterne (det korte a varierer som bekendt i en række henseender i moderne dansk) i de såkaldte orienteringssekvenser ville adskille sig signifikant fra dem i *complicating action*. Det ville gøre disse variantmønstre forståelige som andet end statistisk signifikans. (Hvad ved vi om statistisk signifikans inden for sprogbrug ellers? Næsten intet fordi der endnu ikke mig bekendt er lavet eksperimenter hvor man fuldt kontrolleret frembragte sprogsprøver som henholdsvis adskilte sig signifikant, og bare adskilte sig. Prøv det!)

Første brud var altså at se interaktionen som et forløb, et forløb hvor de to deltagende personer nærmer sig hinanden og efterhånden får en fælles historie. Man kan stilfærdigt gøre opmærksom på at selve feltmetoden forudsatte at dette netop skete, ellers var der ikke kommet nogen stilskeft i kassen.

II

Det næste brud kom da man forsøgte at gøre informanterne til psykologisk forståelige personer som havde en identitet og en holdning til den de talte med. Det førte til at man inddrog en hel diskurs fra sprogholdningsteoriene og begyndte at forklare alle afvigelser ved at se på samtalerne som konvergens- henholdsvis divergensresultater. Problemet er jo, som vi kort har været inde på det ovenfor, at disse termer hvis ikke de defineres uafhængigt af de sproglige fænomener, f.eks. i form af kropsholdning, gestus eller anden form for interessetilkendegivelser, kan forklare alt: Hvis informanten skifter i den retning vi gerne ville have ham til, *konvergerer* han, men hvis hun ikke gør det, *divergerer* hun. *So what?*

Et helt alment problem er at socialpsykologien forudsætter netop sociolingvistikken for at give mening. Det er nødvendigt at vide hvad en given sprogform skal tages som, med andre ord hvilken identitet der påkaldes, for overhovedet at kunne fortolke mønstrene i kon- og divergens.

Der er en hårfin grænse her. Vi havde på det posthus jeg frekventerede da jeg var meget ung og boede på det ukonventionelle Christianshavn, en postarbejder som tog sig af pakkerne. Han havde et aldeles ukvalificeret job, tog blot imod. Karakteristisk for moderniseringsprocessens konsekvenser for servicearbejdet: det job er for længst afskaffet. Grunden til at jeg kan huske ham og nævner ham lige nu og her, er at han talte et forbløffende overklassedansk. Forbløffelse er nu som altid en funktion af fordomme. Pointen er at han talte en anden sociolekt *end hans job berettigede ham til*.

Det kunne nemt have gået galt men det gjorde det ikke, for han afveg opad. Det var bare lige der og lige med den stilling – forbløffende. Havde han nu været ansat på Hellerup postkontor, dvs. i den mest overklassede del af København hvor kunderne i almindelighed talte sådan dengang, så ville han være blevet fyret i løbet af kort tid. Hvorfor? Fordi han ville være blevet forstået som om han parodierede kunderne!

Det er først når sammenhængen mellem social status og sociolekt svigter, at vi bliver opmærksom på hvor afhængige af den vi er for at få vores omverden til at passe. Når folk i almindelighed kan give en nærmest uendelig fyldig karakteristik af et menneske alene på baggrund af at have hørt en minutlang båndprøve med den pågældende, skyldes det at vi har opsamlet en kolossal erfaring om sammenhængen mellem sprog og udseende, social status og holdninger.

For at kunne bruge den socialpsykologiske diskurs uden at komme ind i en ond cirkel hvor det der skal forklares allerede er beskrevet i de teoretiske termer som forklaringen skulle bruge (altså f.eks. at grunden til at hun afviger her, er at hun divergerer), må vi stille det krav at der findes andre former for evidens end netop de sprogræk der skal forklares. Be-

mærk at det ikke er nok at indhente holdningstilkendegivelser til bestemte roller i almindelighed, det må også kunne eftervises at informantens holdning til den særlige person som inkarnerede rollen i netop denne interaktion, var positiv eller negativ.

Og så er der vel det med holdninger at de kan svinge igennem et forløb. Hvis de kan det bliver det meget tillokkende at forklare netop mikroudsving i variantbrugen på denne måde, altså som skift i holdning til modparten. Miriam Meyerhoff har i en interessant artikel i *Language and Communication* analyseret en samtalestump mellem hende selv og en informant hvor hun mener at kunne konstatere at den interviewede i begyndelsen bruger den inklusive vi-form (altså vi = du og jeg) (ovenikøbet metaforisk for hun er udmærket klar over at hun ikke kan inkludere Meyerhoff i den gruppe hun selv tilhører), men at hun under påvirkning af at intervieweren konsekvent bruger den ikke-inklusive tiltale (I = I andre, ikke mig) derefter skifter til at bruge den eksklusive vi-form.

Problemet med en sådan forklaring er at det virker meget overbevisende – men mest i kraft af at vi ikke kan give anden forklaring med de oplysninger vi har.

Andet brud består således i at begynde at se informanten som et handlende menneske.

III

For at kunne forklare den slags svingninger som Meyerhoff behandler, skal der være tale om at svingningerne vedrører brug af varianter af samme variabel. Ellers er den mest nærliggende forklaring simpelthen at informanten giver udtryk for to forskellige indhold. I takt med at man har udvidet det sociolinguvistiske interessefelt til at indbefatte og måske endda særlig fokusere på syntaktiske variable er denne problematik blevet særlig påfaldende. Inge Lise og jeg har gennem mange år arbejdet med hovedsætningsordstilling i afhængige sætninger. Jeg skal spare jer for en længere rapport om vanskelig-

hederne ved at afgrænse syntaktiske variable men kun ganske kort fremhæve at der findes to forskellige tolkninger af sætninger af typen: 'jeg gik fordi jeg ville ikke komme til at græde' og 'jeg gik fordi jeg ikke ville komme til at græde' (forskellen markeres af 'ikke's placering).

Enten betyder de noget forskelligt eller også er de varianter af samme indhold.

Nu kan vi så demonstrere forskellen på den mere kvalitative tilgang og den kvantitative. Vi har pænt talt op hvor mange af vores informanter fordelt på aldersgrupper, to køn og to klasser der brugte hvor mange af hver variant (Gregersen og Pedersen 1997).

Men alle disse eksemplarer er jo hentet ud af en kontekst. Den nye form for integreret mikro- og makrosociolingvistik ville derimod tage udgangspunkt i at alle – og jeg mener alle – disse sætninger skulle placeres i deres kontekst. En enkelt af dem kunne have været den der optræder i en narrativ som den der er gengivet nedenfor (s. 73) fra en gruppesamtale mellem en interviewer og to informanter. Og teorien er så at man ved at se på mikrokonteksten, indlejringen i en rækkefølge, placeringen i fortællingens struktur kan forklare dens forekomst. Er det tilfældigt at den fordi-sætning som informanten siger som en forklarende sidebemærkning, har hovedsætningsform eller er det systematisk? Vi har ikke undersøgt det men vi har råmaterialet til denne korrektion af vores egen kvantitative undersøgelse. Så det gør vi nok en dag. Men hovedpunktet er at det lader sig kun gøre fordi vi har begge dele (bemærk hoved-sætningsordstillingen).

Tredje brud: at placere varianterne i kontekst.

Socialisationsproblemet

Afspejler sproget samfundet?

Vi må nu have nok materiale til at kunne besvare dette spørgsmål med et trivielt ja. Samfundets klassesdeling og kønsdeling afspejler sig i de kvantitative brugsmønstre for en række fonetiske variable. Vi har ikke mig bekendt tilsvarende klare resultater for de få syntaktiske variable der er blevet undersøgt, men hele øvelsen efterlader os med et stort og brændende spørgsmål: Hvordan kan det lade sig gøre? Hvordan kommer det i stand? Hvordan kan det være at ikke bare personer der kan indordnes i et socialt hierarki, men også deres børn som ikke selv indtager nogensomhelst plads i disse hierarkier, tilsyneladende uden besvær kan indpasses som repræsentanter for forældrenes placering? Det er indlysende at svaret må søges i den formning der sker af børnene fra deres tidligste ankomst til samfundet.

Jeg har for nylig læst en interessant undersøgelse af en amerikansk sociolog og antropolog, Karin Martin, som beskæftiger sig med hvordan børns kropslige socialisering foregår i et amerikansk institutionsmiljø. Hendes metode er den antropologiske feltarbejdsteknik hvor fyldige observationer efterhånden samles om bestemte temaer og kvantificeres. Det trivielle billede opløser sig her i en række fascinerende samspil mellem de voksne og de børn de skal opdrage. Tilsyneladende irttesættes pigerne hurtigere når de når et vist støjniveau og et vist bevægelsesniveau og de tager tilsyneladende hurtigere og mere modstandsløst imod opdragelsen, de retter sig ind og bliver på den måde kropsligt mere disciplinerede. Det betyder at de senere i skolen har lettere ved at demonstrere skoletilpasset adfærd end drengene har og det betyder så at de bliver den stille og artige baggrund for de første års evige slagsmål mellem (især arbejderklasse-) drengene og læreren om ro og muligheder for at få undervisning i stand.

Vi er tilbøjelige til at simplificere den slags undersøgelser til et forbyrder-offer-skema. Det ville være så let at konkludere at det er pædagogerne der gør forskel men man ville på den

måde se bort fra at det gør alle vi andre også. En morsom detalje er at køn er farvekodet i de to amerikanske institutioner: pigerne har lyserødt på og drengene alle mulige andre farver bare ikke lyserød. Det er forældrene der har købt tøjet, ligesom det er dem der har oplevet barnets ulykkelige miner når de foreslog noget andet end lyserødt. Der er tilsyneladende en sammensværgelse her men det mærkelige er at vi alle er med i den.

På samme måde kunne man tænke sig at undersøge den sproglige socialisation. Vi går ud fra som en nogenlunde selvfølge at der er fundamental forskel på den socialisation der sker i familierne, vi kalder den den primære og så den der sker i kammeratskabsgruppen og institutionerne, den vi kalder den sekundære. I familierne sker tilegnelsen som netop det: der er tale om en naturlig tilegnelsesproces uden nogen styring fra opdragernes side. Dette menes ikke mindst at gælde for sproget som jo opdages ekstremt hurtigt af den chomskyanske baby som har sine velindstillede parameterantenner ude allerede fra fødslen. ('Aha, norsk og endda sunnmørsk, hvilken herlighed!').

Denne tilegnelse står så i modsætning til skolens og kammeratskabsgruppens styrede udlæring af normer herunder sproglige, for skolens vedkommende især skriftsproglige normer. Jeg har altid forstået at det var forbudt at rette på børnenes sprog i Norge men det har tilsvarende stået som en gåde for mig hvordan man vil kunne opretholde et forbud når man samtidig retter på livet løs i deres skriftsprog. Og har man undersøgt hvor ofte kammeraterne – og forældrene oh skræk – forsynder sig mod denne grundlov? Drilleri på grund af dialektale ejendommeligheder er da vist ikke noget specielt dansk.

Der er en vigtig forskel på det naturlige tilegnelsesforløb og så det styrede undervisningsforløb som synes at være impliceret i skellet mellem primær og sekundær socialisation og som svarer til skellet mellem talesprogstilegnelse og skriftsprogsindlæring. Det jeg mener er at der ikke i nogen lande mig

bekendt findes 'naturlig' tilegnelse af skriftsprog. Summerhill-skolen prøvede vist nok en gang i dens levetid at overlade læseindlæringen til det tidspunkt hvor eleven selv sagde til. Pointen var at der var børn der aldrig sagde til mens de var på Summerhill. Det er nemlig ikke nødvendigvis for vores egen skyld lige nu og her vi lærer at læse men først og fremmest fordi det skal bruges til skoleformål og senere uddannelse.

Og skriftlige udfoldelser kommer ikke af sig selv, de skal bestilles og bliver først til normalt norsk efter en intensiv retteproces. Hvorfor? Fordi talesproget er en elendig model for skriftsproget alle steder hvor man længe har haft et skriftsprog. De tjener helt forskellige formål og skriften må derfor læres som sådan, som en specialiseret kulturteknik. Omvendt er det naivt at forestille sig at de to socialisationsformer holdes adskilt i de børnehoveder og -kroppe som udsættes for dem. Det betyder at nogle børn og nogle forældre indretter deres liv så den sekundære socialisation (som de ikke har kontrol over) støttes bedst muligt af den primære (som de dog delvis kontrollerer), mens andre indgår den modsatte kontrakt.

Nu kommer jeg så til talemålsundersøgelsen. Flere projekter interesserer sig for ungdomssprog, ingen for den tidligere socialisation så vidt jeg kan se. Det tror jeg er en fejl i et så stort projekt, jeg ville tale for den maksimale aldersspredning, blandt andet for at kunne undersøge hvis sprog det er børnene tilegner sig – i hvilke situationer. Og med tilegne sig mener jeg noget meget kompliceret, jeg skulle snarere have sagt: Hvilken viden de forskellige sprogbrugere har på forskellige stadier i deres livshistorie, for vi er også interesseret i om de kan kende forskel på de forskellige dialekter, hvor tidligt de har holdninger til dialekterne (og om deres viden er knyttet til deres holdninger, ingenlunde en selvfølge) og sidst men ikke mindst er vi interesseret i om de kan efterligne de sprogformer de kender, f.eks. i form af en parodi. Jeg har i årevis drømt om at opfordre børn og unge til at udføre parodier for så at se hvilke sprogtræk de kan manipulere med (og hvilke de slet ikke kan klare).

På den måde kunne man også få en frugtbar indgang til det meget vanskelige spørgsmål om hvad der bestemmer hvilke sprogræk der tabes og hvilke der lånes.

Der er flere svar på det spørgsmål som ligger bag hele udjævningsstanken: Hvilket sprog bliver referencesproget for de nye regioner, er det det sprog dem der har højest prestige taler (og hvordan skal man så måle prestige), eller er det det sprog holdningsundersøgelserne viser folk mener er det smukkeste, bedste eller mest efterlignelsesværdige? Og er der ikke en mistænkelig cirkulende bevægelse i argumentationen her?

Problemet ungdomssprog og longitudinalundersøgelser

Der er i projekterne stor interesse for ungdomssprog. Det hedder i projektbeskrivelsen for typeprojekt knyttet til Oslo Universitet at man ved at interessere sig for ungdomssprog kan se ind i fremtiden: "Nå utvikles kimene til det som vil bli det framtidige talemålet i Norge, først og fremst i form av ungdommens språk." (projektbeskrivelsen s. 10).

Men er det nu helt rigtigt? I en teoretisk redegørelse for begrebet kronologisk alders betydning for sprogbrug ville man måtte argumentere længe og overbevisende for at kronologisk alder er bundet sammen med tilegnelse, sådan at det sprog man taler i ungdommen er det samme man bliver ved at tale. På dette punkt har Labov efter min mening haft en umådelig skadelig indflydelse. Enhver af os kan høre at vores forældre taler gammeldags og at vores børn taler så vi indimellem ikke kan forstå det, men det følger ikke heraf at de altid har talt sådan og at de vil blive ved med det. Hvis vi i øvrigt tror på begrebet livsafsnit, må der vel være en modifikation af sprogbrugen som følge netop heraf. Det betyder at de unge mennesker der i dag deltager med liv og sjæl i ungdomskulturen, i hvert fald til en vis grad vil skifte sprog når de når ind i det livsafsnit hvor dem de omgås, er forældre til børn i den samme

børnehave og/eller arbejdskammerater, som for øvrigt udmærket kan være aldersmæssigt betydelig mere spredt end ungdomsgruppen.

Vores nevø underholdt til sin 30 års fødselsdag den let chokerede forsamling med sine meriter og fortalte bl.a. at han havde tilbragt en nat i detentionen i København, stangstiv af druk. Nu har han en datter på 1 år og er på rette vej til at blive noget stort i tobaksindustrien; jeg mener han har skiftet sprog. Ikke alene har han til en vis grad skiftet sprog, han har også til en vis grad skiftet udseende, meninger og holdninger. Han har fået en ny identitet. Det er altså ikke så simpelt at sige hvilke træk fra ungdommen han vil bære med over i seniliteten.

Jeg vil gerne her slå et slag for undersøgelser i *real time*, dvs. undersøgelser hvor man følger de samme informanter i flere interviewomgange, gerne med flere års mellemrum. Det hører til vores fags store forsømmelser at vi har taget Labovs *apparent time*-paradigme med aldersstratificering som et udtryk for hvordan relationerne mellem generationerne vil være nu og altid.

I Chambers fremragende lærebog i sociolingvistikens teori optræder problemstillingen på en måde som jeg synes viser ideologiens skadelige virkninger. Først omtaler Chambers to eksempler på generationsspecifikke variable (som så ved nærmere eftersyn for den enes vedkommende viser sig ikke at være aldersspecifik, middelklassen opgiver den bare så den bliver typisk for arbejderklassesproget) og mener så at de er ret sjældne. Hvor ved vi det fra?

Derefter kommer vi så til en af de få undersøgelser hvor det kan lade sig gøre at teste sammenhængen mellem alder og generation. Med 20 års mellemrum blev der i et lille japansk samfund gennemført store survey-undersøgelser. Det samfund der var undersøgelsens genstand, var i 1950 relativt isoleret men blev i løbet af de 40 år undersøgelserne spænder over, inddraget under Tokyos indflydelsessfære. Labov har engang sagt at en by skal være en millionby for rigtig at have indflydelse på sit opland. Tokyo må siges at være velkvalifi-

ceret i denne henseende, i hovedstadsområdet er der i alt 25 millioner mennesker. Når vi nu ser på de figurer som resumerer resultaterne, skal vi huske hvordan de skulle se ud hvis ungdomssproget var fast. De skulle have den egenskab at dem der var 15 i 1950 talte fuldstændig som dem der er 35 i 1970. Lad os se på de fonetiske indikatorer:

If you look at the 35–44 year-olds in the 1950 survey, you can infer that they maintained their usage of standard and regional variants as they grew older. (...)

That was not true for the people younger than they were in 1950. By 1971, those subjects had all increased their use of standard variants as compared to their use when they were under 35 in the earlier survey. Standardization presumably became firmly established as the community norm in this interval (Chambers 1995: 196).

Bemærk hvordan forfatteren glider fra at fastholde at *apparent time*-opdelingen kan bruges til at forudsige *real time* - en hypotese han har etableret som sin et par sider før - til umiddelbart efter at fremstille det modsatte synspunkt som om det var den naturligste sag af verden: sprogsamfundet er blevet dialektudjævnet så nu taler sprogbrugerne anderledes end de gjorde før. Men det må da for helvede betyde at vi så skal være sikre på ikke at have med sådan et samfund at gøre før vi tror på at *apparent time* passer med *real time*. Og da jeg ser at der ikke blandt talemålsundersøgelsens sprogsamfund er den slags idealsamfund, vil jeg stædigt fastholde at longitudinal-studier er løsningen, den eneste løsning som ikke bevidstløst forudsætter at Labov har ret.

Longitudinalundersøgelser er naturligvis meget besværligere at udføre end undersøgelser med en aldersopdelt population men jeg sagde det jo fra starten, jeg har anbragt mig i den situation at jeg er den der stiller alle de urimelige krav.

Men dermed er det ikke slut, for der er endnu et problem tilbage, et problem som ligger i selve det at ville studere sprogændringer. Jeg spørger: Hvornår er en ændring indtruffet?

Jeg kunne også have spurgt: Hvad skal der til for at vi regner en ændring for gennemført?

Baggrunden for at stille det spørgsmål er to sociolingvistiske oplevelser jeg har haft sammen med Inge Lise Pedersen, den ene teoretisk, den anden empirisk. Først den teoretiske: For nogle år siden var den australske sociolingvist Barbara Horvath på besøg i Lingvistikredsen. Hun holdt her et fremragende foredrag som gjorde et stort indtryk på de tilstedeværende. I kort begreb viste hun at svaret på om en ændring var gennemført, om der altså var sket en sprogforandring, ikke kunne gives før man havde defineret sit sprogsamfund. Udgangspunktet var nogle varianter i engelsk som kunne vises at have været varianter så længe vi har haft oplysninger om sådanne. Det betyder ikke at de ikke er kategoriske nogle steder men de synes at være latente, at være muligheder for variation som favoriseres af den engelske rammestruktur.

En lignende oplevelse var det da Inge Lise og jeg gik i gang med den ovenfor nævnte undersøgelse af hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger. Denne struktur var den oprindelige i nordisk fandt vi straks ud af, og der er et større problem med at redegøre for hvorfor ledsætnings- eller bisætningsledfølgen overhovedet kom til at se sådan ud som den så faktisk i løbet af en 6-700 år lang udvikling endte med at se ud. Da vi så samtidig bl.a. af gode venner og kolleger så os forsynet med flere eksempler på at strukturen med hovedsætningsledfølge i en afhængig sætning også dukker op flere og flere steder i moderne skriftsprog kunne vi nemt få sympati for en sprogforandringsteori som nærmest kan karakteriseres som en rammestruktur som er stabil, med en række variationsmuligheder som så udnyttes til forskellig tid af forskellige grupper.

Denne teori er jo åbenlyst i strid med den kendsgerning at sprog faktisk forandrer sig og at vi nemt kan se forskel på dansk skriftsprog fra før 1530 og dansk skriftsprog efter og så dansk skrift nu. Det må så betyde at der er strukturer der ikke bliver gjort færdige, som så at sige aldrig ender med at gro fast men forbliver variationsmuligheder, mens der er andre strukturer som relativt hurtigt falder på plads som kategoriske, men altså netop nye.

Det store spørgsmål er så hvilke strukturer der er af hvilken type.

Hvordan redegør vi for vores fund?

Når nu vi har gennemført det store projekt, når nu I har gennemført det store talemålsprojekt, rejser der sig et lige så besværligt spørgsmål som alle dem jeg nu har forsøgt at sætte lus i skindpelsen med: Hvordan skal det her afrapporteres? Jeg tænker ikke på om det skal komme i stift bind eller på engelsk men på hvilken form sociolingvistiske resultater ideelt skal have.

Det labovianske paradigme udartede ofte, således også i dele af Københavnerreporten, til at blive en nærmest lammende samling kommenterede statistikker. Det er én form men den har den store svaghed at man mister overblikket over den sprogform der er fundet frem til. Hvis ikke der skrives en slags grammatikker for de sprogformer, koder eller ej, informant-erne bruger, så får vi kun brikker til en mosaik. Det der forandrer sig, er jo kun en del af sproget og det er uhyre vigtigt at skildre forandringerne på baggrund af det der netop er forblevet konstant, om ikke for andet så fordi det kan afføde spændende hypoteser om hvad der kan forandre sig og hvad der ikke kan. Vi ønsker altså at få et indblik i hele sproget, hele det fonetiske system og hele det syntaktiske system, men igen: hvordan gøre rede for variationerne. Det tekniske hjælpemiddel man opfandt i 70'erne var den variable regel. Jeg har i andre sammenhænge forsøgt at følge den variable regels op-

stigning og fald (Gregersen 1998) men har ladet mig fortælle at en hel del af de foredrag der leveres når den hårde kerne mødes til NWAWE-møderne stadig benytter David Sankoffs Varbrul-program og det er netop bygget på begrebet variable regler. Så helt død er den afdøde ikke endnu.

Variable regler bør dog afgå fuldstændig ved døden for de blander to niveauer sammen som bør holdes adskilt i beskrivelsen, nemlig individniveauet og sprogsamfundsniveauet. Man kan ikke skrive en grammatik for et sprogsamfund og så indføje nederst i regelhierarkiet regler der skal kunne forudsige hvordan enkeltindivider i kraft af deres sociale baggrund vil realisere de subfonemiske størrelser. Det kan man ikke fordi man i den anden grammatik, den der er ikkevariabel, ikke har oplysninger om talerbaggrund men giver regler for sprogsamfundet som helhed.

Problemet bliver naturligvis akut på en anden måde hvis man afviser de kvantitative metoder sådan som det tilnærmelsesvis gøres i projektbeskrivelsen for talemålsundersøgelsen. Hvordan skal resultaterne så fremlægges i en form som muliggør sammenligninger for hele landet. En mulighed er at udvide begrebet *case* til at omfatte grundige portrætter af typiske eller eksemplariske enkeltpersoner som kan bruges som helte og heltinder i en spændende fortalt historie om dialektudjævningen og forskelle i sprogholdninger i de forskellige egne af Norge. I de seneste år har flere af de førende sociolingvister nærmet sig til en sådan nærmest antropologisk fremstillingsteknik og jeg tror den har potentialer også i denne sammenhæng.

Et særligt problem som man ikke undgår ved denne fremstillingsteknik, er det genkommende hvordan forholdet mellem sociolingvistik og lingvistik er. Er sociolingvistik en underafdeling af funktionel grammatik og findes der en sådan for norsk, så er det jo en given sag hvilket paradigme der skal bidrages til, men hvis man går i seng med fjenden, som der lægges op til i den lette flirt med parameterteorien, så er sagen en

anden, så vil man måtte redegøre for forholdet mellem det invariable og det variable i selve fremstillingen.

Det politiske

Det politiske var den oprindelige begrundelse for at lave sociolingvistik. På nettet ligger der et interessant dokument med titlen 'How I got into linguistics and what I got out of it'. Det er skrevet af William Labov. Et sted står der:

When I decided to return to the university, I had in mind some research on the English language. From what I had learned about the small, new field of linguistics, it seemed to be an exciting one, consisting mostly of young people with strong opinions who spent most of their time arguing with each other. When I found that they were also drawing most of their data out of their heads, I thought that I could do better. I would make good capital of the resources I had gained in industry. I would develop an empirical linguistics, based on what people actually say, and tested by the experimental techniques of the laboratory. I didn't realize it then, but I was also bringing to linguistics two other resources that were missing in the university: the belief that working class people have a lot to say, and that there is such a thing as being right or being wrong.

Som man kan se er det politiske moment her koblet, sådan som det tit er i Amerika, med en stærkt moralsk attitude til viden-skab; der står faktisk ikke at der er forskel på sandhed og løgn men på at have ret og ikke at have ret. Det er derfor både spændende og ironisk når en yngre generation af sociolingvister og antropologer anført af den alledstedsnærværende Deborah Cameron velargumenteret gør op med labov-skolens indsats. Hvad har de egentlig ydet for deres informanter, spørger Cameron, som også John Rickford i et *soul searching* paper senere gjorde det. Hvad får forskningens objekter, informanterne egentlig ud af det her? (Cameron m.fl. 1993 (1997), Rickford 1997).

Det de fik ud af det, var efter min mening en vigtig ideologisk (og moralsk) belæring nemlig at skyde begrebet om et klasse-neutralt standardtalesprog ned, men det er ikke en pointe der er nogen særlig fremtid i at sælge her i Norge hvor den slags har været almindelig kendt i århundreder. Hvilket politisk potentiale ligger der så i at *kæmpe for informanterne*, dvs. at benytte den *empowerment*-strategi som Cameron med flere anbefaler og hvad indebærer det egentlig?

Jeg har naturligvis ikke noget svar på talemålsprojektets vegne, hvad jeg da heller ikke har hverken ret til eller mulighed for, men jeg kan tage et skridt til siden og observere at der hvor sprogkampen lige nu står hårdest i Danmark (og her tror jeg at Danmark og Norge er stillet lige) er omkring de nye danske sprogbrugeres sprog. Hvornår taler en indvandrer til Danmark dansk nok til at kunne få opholdstilladelse? Den slags skal afgøres af politiet (og de er så vidt jeg ved ikke uddannet i sociolingvistik, men det kan jo være de er det i Norge) og det kan vel være et spørgsmål om liv og død. For mig at se er det en skam at dansk som fremmed- og andetsprog (og norsk som fremmed- og andetsprog?) er blevet til et særligt område. Det er sociolingvistik, er det, og vi sociolingvister har pligt til at blande os i den sprogkamp også. Det er mig derfor uforståeligt at det i talemålsprojektets projektbeskrivelse eksplicit ud nævnes som vigtigt – men samtidig udelukkes fra synsfeltet.

Jeg tror jeg stopper mine forsøg på provokationer her. Læsere bedes huske at alt hvad jeg har sagt, er fremsat til overvejelse lige nu, nu hvor projektet begynder. Der er ikke noget så sjovt som diskussionerne i begyndelsen om hvordan design og sammenhæng i et projekt skal se ud. Jeg kan derfor slutte med at sige et stilfærdigt men af hjertet ment: Til lykke til norsk sprogvidenskab! Talemålsprojektet kan med det oplæg, den sammensætning og den bemand- og bekvinding det har, ikke undgå at blive netop det - til stor lykke for norsk sprogvidenskab.

Udskrift af to mundtlige fortællinger fra Nyboder-projektet (1987). Fortællingerne drejer sig begge om informanternes kat (informanterne er bror og søster):

Inf.1: den er flot P det er også en Russian Blue [ler] P

Inf.2: denT skulle være omkring

Inf.1: halvfems procent ægte

Inf.1: ja det er en jeg købte oppe i Vedbæk P hvor jeg arbejdede der var der Tslået sådan en masse annoncer op rundt omkring ik' på posthuset og hos bageren og jeg ved ikke hvad alle steder om at der katte til salg P så stod der atT mo-mormoren var racekat PP ja jeg var ligeglad om den havde stamtavle alt sådan noget går jeg ikke så højt op i vel P så spurgte jeg så om jeg ikke kunne komme ind og se den det kunne jeg godt P så sagde jeg jeg ville gerne have den grå jaT jeg vidste ikke hvordan den så ud det stod der bare der stod der var enT to sorte og en grå lille sort kat ik' nå jeg vil godt have den grå PP så da jeg så ham her blev jeg helt sådan P jeg ville have ham P jeg skyndte mig at betale de tredive

Inf.2: han var også sød

Inf.1: kroner og komme ud ad døren

Inf.2: men den var den var ikke større end sådan her da da hun fik den hjem

Inf.1: den var tolv uger

Inf.2: det var en lille kugle P

Inf.1: så gik vi jeg gik med mor og far ud og købte for tolvhundrede kroner inden katten overhovedet var kommet ind ad døren [ler] der skulle jo tissebakke og madskål og mad ogT kradsebrædt og hvad vi ellers skulle have til den det er jo dyrt at starte op helt fra bund og jeg har jo aldrig haft kæledyr på i den forstand der P så det PP

Inf.2: så skal den jo

også til dyrlæge og alt sådan noget har den været den skulle jo vaccineres og P

Inf.1: det er så dyrt den var fin da vi

kom ind til dyrlægen så tog jeg NAVN med ik' fordi jeg er ikke så meget for sådan noget med læger vel og så sagde hun nåT jeg ville gerne vide om det var en dreng eller pige fordi vi P hun P vi slog op i en bog så stod der det var en Russian Blue ik' så skal den hedde noget russisk så kom hun til at hedde Zarina for vi troede det var en hun P så kom hun så sagde hun den var nok en sød en lille hankat du har P ja P nå hvad hedder den jaT den

Inf.2: Inf.1: det er en sød lille dreng nå

Inf.1: den hed Zarina da vi kom nu hedder han Zar blev vi så enige om

Litteratur

- Bell, Allan. 1997. Language Style as Audience Design. I Coupland og Jaworski (red.): *Sociolinguistics, A Reader and Coursebook*, Modern Linguistics Series. 240–250. Macmillan.
- Cameron, Deborah. 1990. Demythologizing Sociolinguistics: Why Language does not reflect Society. I Joseph and Taylor (red.) *Ideologies of Language*. 79–93. Routledge. Optrykt i Coupland og Jaworski (red.). 1997. *Sociolinguistics, A Reader and Coursebook*, Modern Linguistics Series. 55–67. Macmillan.
- Cameron, Deborah, Elizabeth Frazer, Penelope Harvey, Ben Rampton og Kay Richardson. 1993. Ethics, Advocacy and Empowerment in Researching Language. I *Language and Communication* 13, 2. 81–94. Pergamon Press. Optrykt i Coupland og Jaworski (eds.). 1997. *Sociolinguistics, A Reader and Coursebook*, Modern Linguistics Series. 145–162. Macmillan.
- Chambers, J. K. 1995. *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*. Blackwell.
- Coupland, Nikolas. 1984. Style-shifting in a Cardiff work-setting. *Language in Society* 9. 1–12.
- Fairclough, Norman. 1995/6. Discourse across disciplines: discourse analysis in researching social change. I Mauranen og Sajavaara (red.) *AILA Review No. 12: Applied Linguistics Across Disciplines*. 3–17.
- Gregersen, Frans. 1994. Sociolingvistikens betydning: *Festskrift til Mogens Baumann Larsen* i anledning af hans 60-årsdag. 9–17. Aalborg: Aalborg Universitet.
- Gregersen, Frans. 1998. Review of Rajendra Singh (red.). Toward a Critical Sociolinguistics: *Acta Linguistica Hafniensia* 30. 241–253. Reitzel.
- Gregersen, Frans og Inge Lise Pedersen. 1997. Om hovedsætningsordstilling i bisætninger: *Danske folkemål* 39. 55–112. Reitzel.
- Hasan, Ruqaiya. 1989. Semantic Variation and Sociolinguistics: *Australian Journal of Linguistics* 9. 221–275.
- Hawkins, John. 1994. *A Performance Theory of Order and Constituency*. Cambridge Studies in Linguistics 73. Cambridge University Press.

- Heegaard, Jan, Ulrik Hvilshøj og Erik Møller. 1995. Det sociolingvistiske interviews anvendelighed: *Danske folkemål* 37, 3–60. Reitzel.
- Labov, William. 1963. The Social Motivation of a Sound Change: *Word* 19. 273–309. Optrykt i Labov. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. 1–42. University of Pennsylvania Press
- Labov, William. 1966. *The Social Stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics
- Martin, Karin A. 1998. Becoming a gendered body: practices of preschools: *American Sociological Review*. 494–511.
- Meyerhoff, Miriam. 1998. Accomodating your data: the use and misuse of accomodation theory in sociolinguistics: *Language and Communication* 18. 205–225. Pergamon Press
- Møller, Erik. 1993. *Mundtlig fortælling*. C.A.Reitzel.
- Rickford, John R. 1997. Unequal partnership: Sociolinguistics and the African American speech community: *Language in Society* 26. 161–197.
- Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton.
- Wolfson, Nessa. 1976. Speech event and natural speech: some implications for sociolinguistic methodology: *Language in Society* 5. 189–209.

Agder – ein region mellom aust og vest. Kva skjer med talemålet i området?

av Martin Skjekkeland

Innleiing

Denne utgreiinga om talemålsutviklinga på Agder byggjer på artiklar og hovudoppgåver som er skrivne om egdemåla på 1990-talet. Dette blir supplert med dei kunnskapane eg sjølv har skaffa meg gjennom samtalar med eldre og yngre personar frå dei to agderfylka. I tillegg tek eg med opplysningar som har kome fram i seminaroppgåver studentane mine har skrive innaford djupingsemnet “Talemål på Agder”, eit seminar eg har hatt ansvaret for i nokre år.

Språkgeografi på Agder

Det er vanskeleg å snakka om Agder som eit samanhengande og avgrensa språkområde, dvs. eit område der talemålet har felles drag som skil det frå områda ikring. Kanskje kjem ein nærast dei faktiske tilhøva ved å seia at på Agder møtest austlege og vestlege målførdrag, noko som gjev seg utslag i isoglossar som går i nord-sør retning (skil austlege strøk frå vestlege). Nord-sør isoglossane fortel om korleis folka i dei midtre dalane og ved kysten har hatt samband austover og vestover med varierende styrke. Mykje tyder elles på at austlege språkdrag

må ha breidd seg vestover: Lengst mot vest langs kysten, der samkvæmet mellom folk var intenst og allsidig, og ikkje så langt i dei midtre strøka, der høge heiestrekningar hindra språkframmarsjen.

Kystmåla i Aust- og Vest-Agder har mange felles drag, og er meir einsarta enn måla i midtre og indre strøk. Dei som budde langs kysten, hadde mykje kontakt med kvarandre, og med grannar både i aust og vest. I tillegg hadde kystfolket ein god del samband med folk frå andre landsdelar og frå utlandet. Reint generelt er det nok slik at språkutviklinga skyt fart når folk med ulike språk og dialektar møtest – det skjer forenklingar i grammatikken, og det oppstår “blandingsspråk” (jf. Torp 1990:32). Dialektane mellom Arendal og Lista har elles ein god del felles med måla på andre sida av Skagerrak – i Danmark. Ein tenkjer her sjølvsagt på dei “blaute” konsonantane, men også på fleire andre særdrag i fonologien og morfologien.

Lengst aust i Aust-Agder, omkring Risør, finn ein at dialekten liknar mykje på dei reint austlandske måla i Nedre Telemark. Det gjeld ikkje minst i tonefallet, men det gjeld også særdrag som tjukk *l*, tungespiss-*r* og retrofleksar. Dei meir austnorske draga minkar etter kvart som me reiser sørvestover. Frå Kristiansand og vidare mot vest glir dialektane gradvis over i det vestnorske målområdet, til ein vestnorsk språktype, det gjeld både tonegang, fonologi og morfologi.

Dei midtre og indre måla på Agder må kallast meir arkaiske dialektar, dialektar som er i slekt med dei midlandske eller vestlandske. Særleg sterkt kjem dei alderdommelege særdraga til syne når me reiser opp Setesdalen. Frå Kristiansand til Valle, ei strekning på ca. 15 mil, endrar dialekten seg i ein grad som “vel kan svare til et halvt tusenår – 500 år – med normal språkutvikling på ett og samme sted” (Torp 1990:32). Dialektgeografisk høyrer det meste av Vest-Agder til det sørvestlandske *a*-målet, medan Aust-Agder og kystområda i Vest-Agder er *e*-mål.¹

¹ Om dialektane på Agder meir generelt, jf. Syvertsen 1977, Skjekkeland 1978 og Torp 1990.

Talemålet endrar seg

Dersom ein vil seia noko om talemålsutviklinga i eit område, er det greitt nok ved hjelp av empiriske granskingar å konstatera *kva for* endringar som skjer, og *kva for* nye drag som får plass i språkssystemet. Mykje vanskelegare er det å seia *kva som er mønsteret* for språkendingane, og *kva som er drivkreftene* bak utviklinga. Her må ein utan tvil rekna med fleire forklaringsar. Reint generelt er det nok slik at mange endringar kan førstast tilbake til språkleg-kulturell påverknad frå eit geografisk senter i regionen – eit sentrumsmål som spreier seg. Skriftmålet bokmål og det standard-talemålet (den “nasjonale overnorma”) som oftast har sitt grunnlag i bokmål, spelar òg ei rolle, men har nok mindre å seia for utviklinga enn me ofte trur. I tillegg må me rekna med at ein god del av det som skjer av forandringar i språkssystemet kan forklarast som ei “indre” utvikling i språket sjølv, ei utvikling som kjem i stand utan at me treng kalkulera med ei ytre kraft.² Jamfør meir om dette mot slutten av artikkelen.

Språkleg påverknad frå Austlandet

I dei aller austlegaste delane av Agder (Risør-området) finn me som nemnt ovanfor fleire austnorske drag i dialektane. Det ser i dag ut til at fleire av desse austnorske målmerka pressar seg vidare vestover. Grunnen til dette ligg sjølvstakt i det nære sambandet folk i området har med personar som snakkar austlandsk. At austlandsk talemål reint generelt har stor påverknadskraft, er det liten tvil om, jf. t.d. Mæhlum 1992:256 f.

² Det er forresten usemje mellom forskarane om ein kan gjera ei slik todeling i indre og ytre drivkrefter i språkutviklinga. Nokre meiner at all endring kjem som følge av språkleg kontakt med andre sosiale grupper enn dei språkbrukaren sjølv høyrer til. Jamfør t.d. drøftinga av dette hjå Mæhlum 1999:13–15.

Arne Torp (1994) snakkar om ei “austlandisering” av måla i austlege delar av Agder, og seier elles:

Reint lingvistisk er heller ikkje avstanden til austlandsken så stor i distriktet vi har sett på her [Grimstad – Tvedestrand]; m.a. ligg tonegangen – altså prosodien – så langt vest som til Grimstad langt nærare den reint austlandske enn tonegangen t.d. i Kristiansand. [...] I eit distrikt som ligg så nær område med reint austlandsk talemål og der det dessutan ikkje finst så reint få innflyttarar frå Austlandet, må ein nok derfor rekne med at dei austlandske innslaga i dialekten bare vil auke på i åra framover. (Torp 1994:298.)

Kystmåla breier seg

Ei anna utvikling som finn stad på Agder, er ei “framrykking” frå sør mot nord – frå kyst til innland – ein prosess der kystmåla (med eit enklare bøyingsssystem) utvidar råderommet sitt på kostnad av dei meir arkaiske dialektane i midtre og indre strøk. Døme på dette har me når ulik ending i b. form eint. av sterke og linne hokjønnsord blir erstatta med endinga *a* i begge typane, og når endinga *-an* tek over i b. form flt. av inkjekjønnsorda (*alle 'husæ > alle 'husan*). At skarre-*r* kjem inn i staden for rulle-*r*, høyrer til i det same biletet. Dette er ei utvikling som synest å har gått føre seg i minst hundre år. Det ser me om me studerer det gamle målmerket *ll > dd*. Denne konsonantovergangen finst i dag i indre strøk på Agder, i bygdene som ligg ca. 3 mil inne i landet. Heilt ute ved kysten støyter me likevel på gardsnamn som *Heddestøl*, *Trøddeskeia*, *Staddeland* og *Haddeland* (Kvinesdal); *Vaddelia* (Herad); *Haddeland* (Holum). Dagens *dd*-uttale i desse stadnamna viser at særdraget *ll > dd* må ha hatt ei langt vidare utbreiing mot sør tidlegare (på 1700- og 1800-talet?).

Kristiansand som språkleg-kulturelt senter

Kristiansand har dei siste åra hatt auke i folketalet og vekst i næringslivet. Byen har på mange måtar styrkt stillinga si som handels- og servicesenter for store delar av Agder. Utbetring av vegnettet, og satsing på gode tog-tilbod, gjer at byen har blitt lett å nå for dei som bur i ulike delar av Vest-Agder og i vestlege delar av Aust-Agder. I mange år har det vore snakk om "Agder-byen" som eit nasjonalt urbanisert kraftområde, eit område f.o.m. Lillesand t.o.m. Mandal, med Kristiansand i midten.

Kristiansand har utan tvil teke over fleire av dei by-funksjonane som Flekkefjord, Farsund og Mandal hadde for sine omlandsbygder for ca. 20–30 år sidan. Frå Mandal og austover er sambandet med Kristiansand naturleg nok sterkare enn det er for bygdene vest for Lindesnes. Mange frå Mandal dagpendlar til Kristiansand på arbeid, og fleire tek del i kulturlivet i "Sørlandshovudstaden" (kino, konsertar osv.) – i tillegg til dei vanlege ærenda dei har til denne byen, slik det er for dei andre vestegdene.

Kjem me til Søgne, Songdalen og Vennesla (som saman med byen utgjer Kristiansands-regionen), er tilhøvet mellom by og land endå meir samanvove og multiplekst. Det gjeld arbeidspendling, samarbeid om næringsiltak og offentlege institusjonar, felles vidaregåande skular osv. Det er elles slik at fleire unge frå *alle delar* av fylket oppheld seg i Kristiansand for å gå på skule, eller for å studera ved Høgskolen i Agder.

I Kristiansand bymål ser me at ein del nye språkdrag vinn innpass hjå dei unge. Mellom anna er det slik at den karakteristiske *-år-endinga* er i ferd med å bli erstatta av [-ər] (her skrive *-er*), døme: "*han kastår steinår og stikkår med nålår*" blir til "*han kaster steiner og stikker med nåler*". Me merkar òg at *p, t, k* kjem inn i ein del ord som tradisjonelt har hatt "blaute konsonantar". I Kristiansand kan ein såleis høyra dei unge snakka om "*å stupe fra et stupebrett*"; dei seier *utested* og "*å gå ut*", (*godt*) *frammøte, kremfløte*; dei seier *ukedag*, ikkje *ugeda*. Vidare heiter det nå *bløtekake*, ikkje *blaudis*, som er det

gamle ordet for ei slik kake. Sjølv om det nok ennå er få ord med slik “hard” uttale, så er me truleg komne til eit punkt i språkutviklinga der dei unge i Kristiansand *kan* bruka ustemde plosivar i fleire ord utan å bli møtte med “sanksjonar” frå den sosiale gruppa dei tilhøyrrer. Fleire informantar frå Kristiansand snakkar om ei “forfining” av bymålet. Som døme på kva dei meiner, nemner dei språklege novasjonar som:

<i>føll</i>	>	<i>fyll</i>	<i>preke</i>	>	<i>snakke</i>
<i>ronn (rund)</i>	>	<i>runn</i>	<i>ede</i>	>	<i>spise</i>
<i>honn (hund)</i>	>	<i>hunn</i>	<i>just</i>	>	<i>akkorat</i>
<i>monnstøkke</i>	>	<i>munnstykke</i>	<i>åffår</i>	>	<i>vorfår</i>
<i>Lonnsi(d)a</i>	>	<i>Lunnsi(d)a</i>	<i>åssen</i>	>	<i>vordan</i>
<i>ugeda</i>	>	<i>ukedag</i>	<i>å da?</i>	>	<i>va da?</i>
<i>stubebrett</i>	>	<i>stupebrett</i>	<i>akkorat</i>	>	<i>nettopp</i>
<i>nase</i>	>	<i>nese</i>	<i>der henne</i>	>	<i>der borte</i>
<i>håll</i>	>	<i>hull</i>			

Me ser her døme på at mange enkeltord får ei form som svarar meir til den me finn i bokmål (eller i eit normaltalemål med utgangspunkt i bokmål). I den grad Kristiansands-målet smittar over på dialekten i grannekommunane, så er det etter mitt syn det nye byspråket som er det ekspansive, ikkje det gamle “Julius Hougen-språket”.³

Kristiansands-målet har heller lita påverknadskraft i Vennesla, grannekommunen mot nord. Dette er nokså godt dokumentert i to hovudoppgåver: Horn 1994 og Engelstad 1995. Venndølane er i alle år blitt mobba av kristiansandarane for språket sitt. Vennesla har vore bondelandet for dei som bur i byen. Det er tradisjonelt markante skilnader mellom talemålet i Vennesla og i Kristiansand by. Vennesla har sterke verbformer som *’kjeme*, *’søve*, der bymålet har *’kåmmår*, *’såvår*; bygdemålet har pronomenforma *’dykkøn*, medan bymålet har

³ Julius Hougen var tidlegare NRK-reportar, kjend for sin “ekte” og “typiske” sørlandsdialekt.

dere; venndølane seier *fleire bile* og *gude*, i Kristiansand heiter det *bilår* og *guttår* osb.

Astri Jortveit Horn (1994) konstaterer at talemålet i Vennesla held godt på særdraga innan fonologien og morfologien, og dialekten er etter hennar meining lite påverka av Kristiansand bymål. Resultata frå Horns gransking viser at det først er særskilde *ordformer* i bygdemålet som blir utsette for press frå Kristiansands-målet. Ho seier det slik:

Som me såg [...] er det ordforrådet som er mest utsett for endringar, medan det språkssystematiske ofte viser seg å stå svært fast (jf. Sandøy 1985:265). Også i vm. [Vennesla-målet] ser det ut til at språkssystemet held seg godt. Formverket i vm. har ikkje endra seg nemneverdig sidan [Inger] Frøyset gjorde undersøkinga av torridalsmålet i 1957. (Horn 1994:115.)

Torolf Engelstad (1995:191) sluttar seg i sitt arbeid i hovudsak til denne konklusjonen. At bymålet nå møter (halv-)stengde dører i Vennesla, heng truleg saman med ei *aukande språkleg og kulturell identitetskjensle* i denne bygda, noko forfattarane av dei to hovudoppgåvene har understreka fleire gonger. Min teori er elles at venndølane alltid har vore klar over at språket deira ikkje er godt nok for kristiansandarane. Dette finn dei seg ikkje i lenger, det har oppstått ein slags naboopposisjon mot bymålet i sør.

Mot aust vinn nok Kristiansands-målet innpass i dei nære nabobygdene Tveit, Ytre Randesund og Høvåg. *Høvåg*, som høyrer til Lillesand kommune, er interessant på fleire måtar. Bygda har svært mykje samband med Kristiansand, men ungdommen i Høvåg pendlar til Lillesand for å gå vidaregåande skule. Dersom ein undersøker språkholdningane til dei unge, finn ein at det er Kristiansands-målet som har prestisje, ikkje lillesandsk. Før var talemålet i Høvåg og Lillesand mykje likt, *med unntak av tonaliteten. Mellom Høvåg og Lillesand støyter me nemleg på isoglossen som skil høgtonemåla i vest frå lågtonemåla i aust.* Denne viktige isoglossen følgjer den gamle kommunegrensa mellom Høvåg og Lillesand. Det kan sjå ut til at

Kristiansands-målet mot aust breier seg t.o.m. Høvåg, men ikkje lenger. Tonaliteten aust for Høvåg skil seg mykje frå tonegangen i vest. Truleg er det slik at dette særdraget i Lillesands-målet bergar, eller slår ring om, andre lokale drag i dialekten. I ei prosjektoppgåve: “Lillesandsmålet i skyggen av Kristiansand” (1998), jamfører Henrik Mykland og Karsten Olsen talemålsutviklinga i Kristiansand og Lillesand. Dei meiner at talemålet i Lillesand held seg mykje betre enn ein kunne venta i ein nabokommune til Kristiansand. Kristiansands-målet gjennomgår i dag fleire endringar enn det som er tilfellet i Lillesand, meiner dei:

Det ser altså ut som kristiansandarane er meir mottakelege for språklege påverkander utanfrå, og den positive haldninga til dialekten er nok ikkje så sterk som i Lillesand. Kristiansandarane står nok ikkje i så stor grad samla om dialekten sin som lillesandarane gjer. Lillesand-befolkninga utgjer òg ei mykje meir homogen gruppe enn innbyggjarane i Kristiansand [...]. (Mykland og Olsen 1998:16.)

Vestover ser det ut til at drag frå Kristiansands-målet kjem inn i talemålet i Søgne og Songdalen, og til dels også i Mandal og nabobygdene. Men dei nye formene som breier seg, vil som regel også ha støtte i standardspråket, slik ved t.d. uttalen *horn* og *korn*, fleirtals-*r* (berre Søgne og ytre delar av Songdalen), pronomena *vi* og *dere*, infinitiv og linne hokjønnsord på *-e* (i Songdalen) osv.

Kva med vestregionen på Agder?

Innbyggjarane i vestre Vest-Agder har mange ærend til Kristiansand i løpet av året, og fleire unge går på skule i denne byen. Når dette er sagt, må me likevel konstatera at Flekkefjord framleis er eit viktig senter for bygdene vest frå Kvinesheia.

Folk frå vest-bygdene reiser til Flekkefjord for å handla eller for å delta på ulike kulturarrangement. Lister sjukehus i Flekkefjord er lokalsjukehus for dei omkringliggjande distrikta. Men

mykje viktigare enn alt dette er det at storparten av ungdomskulla går to eller tre år på vidaregåande skule i denne byen, frå dei er 16 til dei er 19 år gamle. Det er heller ikkje berre det at dei unge oppheld seg i Flekkefjord på dagtid. Fleire knyter sosiale band i byen, dei får venner der, og dei tek del i helgearrangement.

Skuletida i Flekkefjord får utan tvil følgjer for språkutviklinga til dei unge: I ei viktig tid i livet, dvs. siste delen av tenåringstida, blir heimedialekten slipt mot språket til byungdommen og mot det blandingspråket som veks fram i dette skulemiljøet. Det er grunn til å tru at mange lokale særdrag i bygdemålet blir avrunda i dette språkfelleskapet. Truleg spelar Farsund by ei liknande rolle for Lista og Lyngdal som Flekkefjord gjer for sine nabobygder. Tilsvarende forhold mellom by og land, dvs. at dialekten i småbyane påverkar målet i omkringliggjande bygder, må ein òg rekna med i Aust-Agder (jf. likevel dei spesielle tilhøva i Høvåg, der Lillesands-målet taper i konkurransen med bymålet i Kristiansand).

Konkrete endringar i egdemåla

Eg har alt trekt fram ein del døme på nye drag i dagens egdemål, og då særleg noko av det som skjer i Kristiansand bymål. Det kunne elles vore freistande å sortera dei endringane ein i dag ser i måla på Agder, i høve til kva for *drivkrefter* ein trur ligg bak språkutviklinga (påverknad frå målet i dei større byane, som Kristiansand og Arendal, eller frå målet i den vesle byen i regionen, som t.d. Flekkefjord eller Farsund, eller frå standardspråket osv.). Kor mykje av det som skjer, må sjåast på som ei indre utvikling i språket sjølv? Eg vil *ikkje* prøva på ei slik årsaks-sortering her, men kjem noko tilbake til saka her nedafor. I det følgjande tek eg for meg somme av dei endringane som me i dag ser i måla på Agder.

Ei generell utvikling i Vest-Agder er at dei utjamnande tendensane me tradisjonelt har sett i dialektane så langt vest

som t.o.m. Mandal, i våre dagar forsterkar seg, og grip om seg vestover til Sør-Audnedal, Lista, Lyngdal og Kvinesdal.

E-målet er ekspansivt

I grenseområda mellom *a*-målet og *e*-målet i Vest-Agder breier *infinitiv* på *-e* seg sakte vestover. Dette er best dokumentert i Finsland, i Songdalen kommune. Overgangen frå endinga *-a* til *-e* i infinitiv og linne hokjønnsord dreg òg med seg overgang til redusert vokal i ub. form flt. av hankjønnsord: *fleire hesta* > *fleire heste*. Grensa mellom *a*-målet og *e*-målet har tradisjonelt delt bygda Finsland i to: I aust seier dei “*å hente ei flaske å to kåppe*”, medan dei i vest har sagt “*å henta ei flaska å to kåppa*”. I dag kjem dei austlege formene også inn i Vest-bygda. Det same skjer i pres. av *a*-verba: *eg kasta* pres. blir til *eg kaste* osv.

E/a-målet i Sør-Audnedal og på det meste av Lista blir i dag borte ved at dei linne hokjønnsorda misser *a*-endinga (ubunden form eintal.), og får *-e* i staden. Desse måla blir såleis gradvis reine *e*-mål. Berre Borhaug-området på Lista har framleis *e/a*-mål (jf. Frestad 1991:162, 165).

Endringar i dei prosodiske tilhøva

Tradisjonelt er det slik at vestlege mål på Agder til vanleg forlengjer vokalen i norrøne kortstavingar: *veda* (veta), *ved* (vet), *kjød* n., *sjøna* (skjøna), *kåma* v., *gamal* adj. o.l. I dag ser me ten-densar til at kort vokal og lang konsonant kjem inn slike ord (og i særleg gjeld det ord med konsonanten *m* i rota), døme: *kåma* > *kåmma*, *gamal* > *gammal* osv. Andre døme: *kjød* > *kjødd*, *sjøna* > *sjønna* osv. I dei egdske overlange stavingane skjer det ei vokalforkorting: *sva:rt* adj. > *svart*, *lå:rt* > *lårt* (lort).

Vokalismen

Den markerte diftongeringa av langvokalane på store delar av Agder er i ferd med å bli utjamna. I Vest-Agder blir diftongeringa først borte i ord som *teime* (time), *leim* (lim), *ei bræun* (ei bru), *ei døyna* (dyne) osv. Men òg uttalen av ord

som *heus* n. og *soul* f. endrar seg mot monoftong, til *hus* og *sol*. Ved desse endringane gjeld det oftast overgang frå diftong til eit alt eksisterande langt fonem i målet: *teime* m. > *time*, *døyna* f. > *dyna* osb. Berre ved overgangen *eu/æu* > *u* (*bræun* f. > *bru*, *heus* n. > *hus*) er det snakk om eit nytt langt fonem som tek plass i systemet (ein høg midtre *u*, som ikkje har funnest i målet frå før).

Hjå dei unge i vestlege bygder på Agder fell den tradisjonelle opne ò-en i t.d. ordet *hòl* n. saman med *å* i ordet *håll* adj. (glatt), slik at båe orda får uttalen /hå:l/, og tilsvarande i andre ord. Også den fonematiske skilnaden mellom lang /e:/ og lang /æ:/, "eg *he* *sede* på eit *sæde*" 'eg har sete på eit sæte', blir gradvis borte hjå dei unge. 'Dette særdraget held seg likevel betre enn motsetnaden /ò/ - /å/.

Konsonantane

Retrofleks uttale kjem inn i dei austlege kystmåla i Aust-Agder. Det same skjer med den austnorske *sj*-uttalen ved at uttalen /ʃ/ kjem i staden for /sj/ i ord som *sjø* og *sjyte* v. Denne uttalen går forresten langt vidare enn retrofleksane (Torp 1994: 298). Også samanfallet av *sj*-lyden og *kj*-lyden synest i dag å gripa om seg i byane og tettstadene på Agder. Fleire av tenåringane i Kristiansand vil seia at dei skal på /ʃi: no/ (kino) og at dei likar /ʃøt: ka: ger/ (kjøttkaker).

På Indre Agder blir uttalen *dd* i ord som *fjedd* n. og *kjeddar* m. bytt ut med *ll* hjå mellomgenerasjonen og hjå dei unge, og i vestlege og indre strøk blir konsonantsambandet *dn* etter kort vokal (*sjødna* f., *kòdn* n., *hòdn* n. osb.) erstatta med *nn*, hjå dei yngste tidt med *rn*. Me får uttalen: *stjerna*, *korn*, *horn*, *barnebarn* osb. Storparten av *a*-målet har tradisjonelt *-pt*, *-ps* og *-tl* i ord som *tupt* f., *glepsa* v., *ei lepsa*, *fatl* n., *hòletre* n. osb. I dag heiter det *ei tomt*, *eit loft*, *å glefsa*, *ei lefsa*, *eit fasl*, *eit hasletre* osb.

Skarre-*r-en* breier seg vidare oppover i dalane. Arne Kjell Foldviks gransking frå 1988 viste at det *då* berre var *halvparten* av 40-åringane i dei indre bygdene på Agder som

skarra (bygdene: Åmli, Bygland, Åseral og nordover). Men alle 20-åringane hadde likevel skarre-*r* (i 1988) både i desse bygdene og på resten av Agder, med unntak av nokre område heilt aust i Aust-Agder og den aller nordlegaste delen av Setesdal (jf. Foldvik 1988: 60–91). I dag (1999) skarrar truleg dei fleste 40-åringane i dei indre bygdene, men dette har eg ikkje granska.

Det er elles spennande å sjå på utviklinga av dei leniserte plosivane *b*, *d*, *g* (dei blaute konsonantane). Regelen om overgangen *p*, *t*, *k* > *b*, *d*, *g* etter lang vokal er *ikkje* produktiv lenger. Me seier i dag: *ei togrute*, *å teite* (ein skrue), *datamaskin*, *tropevarme* og *trompeta(r)* flt.– ikkje “togrude”, “å teide”, “dadamaskin”, “trobevarme” og “trompeda(r)”. Eg har ovanfor nemnt døme på at dei unge i Kristiansand tek inn ustemde plosivar i ein del einskildord. I Hægebostad (Vest-Agder) kryssar *ptk*-grensa dalen. Ungdommar som her bur innafor *bdg*-området sør i bygda, har framleis blaute konsonantar i samsvar med tradisjonen. Det er likevel slik at dei unge i dette *bdg*-strøket som har éin av foreldra med bakgrunn frå *ptk*-området, som oftast har fått eit talemål med utemte plosivar. Det kan sjå ut til at dei blaute konsonantane er i ein labil situasjon i dag, det gjeld i tettstadene på Agder og elles i utkanten av *bdg*-området. I grenseområdet for *ptk/bdg* i Aust-Agder, dvs. mellom Landvik og Herefoss, har Arne Torp støytt på informantar som brukar *ptk* og *bdg* om kvarandre (Torp 1986:48). Hetland Sandvik (1979:60) rapporterer elles om at *bdg* blir trengde tilbake i Nord-Rogaland.

R-endinga i ub. form flt.

R-endinga i ub.fl.t. som ein finn i Kristiansand bymål, og i måla lenger aust, synest å ha lita påverknadskraft på måla vest. Berre i Austbygda i Søgne og ytre delar av Songdalen, som grensar opp mot Kristiansand by, er det rapportert om at *r*-en kjem inn i fleirtal. Fleirtals-*r*-en har ikkje ‘hoppa’ til Mandal, noko ein kanskje kunne ha venta. At endings-*r* likevel *kan*

vera ekspansiv i dei måla som ikkje har han frå før, ser me tydeleg i Rogaland (Hetland Sandvik 1979:133).

Substantivbøyinga

I b. form eint. av hokjønnsorda skjer det ei forenkling i dei indre måla der det tradisjonelt har vore *ulik* ending i sterke og linne, typen *bygdæ* og *viså*. Endinga *-a* tek nå over i båt typane. Dette har eg belegg for i Fjotland i Øvre Kvinesdal og frå nedre del av Setesdalen (Evje). I Hornnes (Evje kom-mune vest for Otra) har dei eldre språkbrukarane *-æ/-a*, medan dei unge har *-a/-a*. I øvre delar av Audnedalen (Vest-Agder) er det slik at dei unge som bur i området med kløyvd ending *-æ/-å* (*bygdæ* – *viså*), får overgang til *-å*-ending i både sterke og linne hokjønnsord.

I ub. form flt. av substantiva skjer det endringar. I dei austlege delane av Vest-Agder (Finsland), der *e*-målet tek over for *a*-målet, har me sett at den reduserte endinga *-e* også kjem inn i ub. flt. av hankjønnsorda: *hesta* ub. flt. > *heste* osb., jf. ovanfor. Også i indre delar av Aust-Agder har flt.-endinga *-e* utvida råderommet sitt (Evje). Denne reduksjonen kjem òg inn i dei linne hankjønnsorda, som då får bøyinga: *ein låve* – *fleire låve*, dvs. samanfall mellom formene i eintal og fleirtal. Dette saman-fallet kjem i tillegg til det i dei linne hokjønnsorda: *ei vise* – *fleire vise*. Om språket kan leva med dette forenkla systemet i fram-tida, står att å sjå. Men nokre mellom-bygder på Agder har frå før eit slikt system (t.d. Vennesla og Iveland).

I midtre og indre strøk på Agder ser me elles ein tendens til at utviklinga i ub. flt. går mot berre éi sterk klasse på *-a* i hankjønn, og éi sterk klasse på *-e* i hokjønn. Døme på dette er det når ei tidlegare bøying: *fleire saue*, *fleire grise*, *fleire lekke* (legger) osb. (av norr. *-ir*) blir til: *fleire sau*, *grisa*, *legga*, etter mønsteret: *fleire hesta*. Hokj.-bøyinga *fleire myra* og *fleire kleiva* ub. flt. (norr. *-ar*) blir til: *fleire myre* og *fleire kleive*, som mønsteret: *fleire skåle*. Genus blir såleis viktigare for bøyinga enn den gamle klasseinndelinga. Hokjønnsord på *-ing* held

oftast på bøyinga med *-a* i ub. form flt.: *fleire kjeringa, fleire dråninga*.

Adjektiva

Frå bøyinga av adjektiva kan nemnast at svarabhaktivokalen blir borte i dei *sterke* formene (gjeld i indre og vestlege strøk, der ein tradisjonelt har slik vokal). Dei unge seier: "*ein rig mann*" og "*ei varm sol*"; "*han va rig*" og "*sola e varm*" (dei eldre: "*ein 'rige mann*" og "*ei 'varme sol*"). Dei same ungdommane kan likevel tidt ha innskotsvokal i pres. av sterke verb: "*ho 'ligge*" og "*han 'søve*".

Innafor *a*-målet høyrer me òg at *a*-endinga blir borte i den *linne* adjektivbøyinga, men helst berre i inkjekjønnsorda. Det heiter då: "*sjå de høge fjelle*" (eldre: det *høga fjelle*), medan dei fleste framleis seier: "*sjå den høga bjørka*" (med hokjønn på *-a*).

Pronomen

I Søgne er det mange unge som brukar forma *vi*, medan det tradisjonelle bygdemålet har *mi*, og dei yngste seier *dere* for det eldre *døkke*. I måla ikring Mandal kjem formene *åss* og *vår* inn i staden for dei eldre formene *økke* og *økka(s)*. Så tidleg som i 1969 konstaterte Inger Frøyset at pronomenet *dere*, som finst i Kristiansand og Mandal, var på veg inn i bygdemåla i ytre Mandalen (Frøyset 1969:408). Vest i Vest-Agder legg me merke til at forma *mi* i 1. pers. flt. breier seg frå byane til bygdene ikring (ei form Sandøy 1990:83 kallar for "den typisk sørlandske bymålsforma"). I Kvinesdal har det tradisjonelt vore *me*, men i dag er forma *mi* mest einerådande hjå dei unge. Flekkefjord har alltid hatt *mi*.

Den nå så velkjende nyovringa med berre *ei* form i 2. pers. eint. ("*eg vil vere hos du*") synest å breia seg frå kysten av Aust-Agder og innover i landet. Lærarar på den vidaregåande skulen i Åmli fortel at dette forenkla systemet nå får innpass hjå dei unge i denne innlandsbygda. Elles finn me at subjeksforma og objektsforma i 2. pers. flt. av dei personlege prono-

mena fell saman i dei indre måla (slik kystmåla har hatt det i 50–60 år): *de* (subj.) – *dòkke/dykke* o.l. (obj.) blir til: *dòkke* (subj.) – *dòkke* (obj.) eller: *dykke* (subj.) – *dykke* (obj.).

Dei sterke verba

Dei sterke verba endrar seg ved at presensformer utan *i*-omlyd kjem inn i dei vestlege kystmåla: *'kjem(e)* > *'kåmme*, *'søv(e)* > *'såve*.⁴ Før sa ein “*æ kåmme snart*” så langt vest som til Mandal, dessutan i tradisjonelt mål i Farsund og Flekkefjord. I bygdene vest for Mandal sa ein “*eg 'kjeme snart*”. Den “austlege” uttalen breier seg nå til bygdесentra i Lyngdal og Kvinesdal, men utviklinga skjer ikkje så raskt som ein skulle tru. Framleis høyrer ein hjå 17–18-åringar i desse bygdene mykje bruk av tradisjonelle former med omlyd og svarabhaktivokal.

I preteritum av den 2. sterke verbalklassa har formene med *øy* breidd seg dei seinare åra (*brøyd*, *sjøyd*, *føyg* osv.). Så tidleg som i 1970 var slike former å finna i Flekkefjord bymål (Larsen 1970:8), og i dag ser me at nokre slike former gradvis kjem inn i andre tettstader på Agder. Mine undersøkingar frå Kvinesdal viser likevel at dei eldre formene *braut*, *fraus* osv. står seg godt, kanskje i ein slags naboopposisjon til Flekkefjord bymål. Men dei nye formene er nok på veg inn i bygdemålet. Som ein kuriositet kan eg nemna at eg har møtt ungdommar med slik bøyng: *å sйда* – *eg 'sйde* – *eg sjøyd* – *eg he sjøde*. I den grad *øy*-formene kjem inn i bygdemåla langs kysten, kan dette sjåast på som bymålsfomer som breier seg til nye område, men det kan òg vera ei “indre” språkutvikling (jf. Arne Torp 1980).

Linne perf. part.-former kjem fleire stader inn ved ein del av dei sterke verba, døme er: *kåmme* > *kåmt*, *vøre* > *vært*, *børe* > *bæ:rt* osv. Ved somme verb kan ein av og til finna døme på full overgang frå sterk til linn bøyng: *be* – *bedde* – *bett*, *je* – *jedde* – *jett* (gjeva) osv.

⁴ Nokre stader skjer denne overgangen først ved visse verb, og me bør då kalla dette ei *leksikalsk* endring, og ikkje ei gjennomført grammatisk endring.

Dei gamle pres.-formene: *'gjenge pres., fær (får), 'stenne, he (har)*, og partisippa: *gjenge, fenge, steie (stade)* osb. blir av mange unge bytt ut med: *går, får, står, har, gått, fått og stått*.

Linne verb

I målføra med vokalreduksjon i *preteritum* av *a*-verba (Søgne – Mandal) er nå *a*-ending ekspansiv: *kaste, frakte, kabbe* (pret.-former) > *kasta, frakta, kabba* (kappa). Det er vanskeleg å avgjera om dette skjer etter mønster frå bymålet i Kristiansand, som har *a*-ending i desse verba, eller er om det er utslag av ei *indre* utvikling i språket (eit utslag av *funksjonell tyngd*, jf. Sandøy 1991:247f.). Det nye resultatet blir at formene i pret. og perf. part. kjem formelt til uttrykk i språket. Også mange av dei verba som i dette området har *-te* i pret., får i dag innsett *a*-ending: *sankte, danste og takkte* osb. blir til *sanka, dansa og takka*.

Vest på Agder, innafor *a*-målet, ser me at *a*-verba nå får overgang til redusert vokal i *presens*: *kasta* > *kaste*. Bøyinga blir då slik: *å kasta – eg kaste – kasta – har kasta*. For dei verba som frå før har “blanda bøying”, med endinga *-a* i pres. og *-te* i pret., blir utviklinga slik: *å hòppa – hòppa – hóppte – har hòppal/hóppt* > *å hòppa – hòppe – hóppte – har hòppal hóppt*. Også dette er på ein måte ei naturleg utvikling: Dialektane i områda vest på Agder har frå før av svært få skikkelege *a*-verb. Dei opphavlege *a*-verba har mest alle fått endinga *te* i pret., etter mønster frå *e*-verba. Overgangen som nå skjer, ved at endinga *-e* kjem inn i pres., viser at unifor-meringa går vidare. Dei gamle *a*-verba som frå før har fått *-te* i pret., får nå også same *pres.-endinga* som *e*-verba. Full-stendig blir samanfallet mellom dei to klassene der i tillegg par-tisippet får *t*-ending: *har hóppt, har svart* (av *svara*).

Mot eit regionspråk på Agder?

Språkfolka snakkar om at det i Noreg går mot ei språkleg *regionalisering*, dvs. ei utjamning av dialektskilnadene innafor eit avgrensa område, innafor ein region. Eller sagt på ein annan måte: Språkgrensene mellom bygdemåla blir gradvis borte, og dialektane i ein større region blir meir einsleta. Men regionane har framleis språkgrenser seg imellom (jf. t.d. Venås 1979:131, Dalen 1990:139, Sandøy 1990:85 og 1998:85 f.). Språkleg regionalisering vil som oftast ha utgangspunktet sitt i talemålet i eitt eller fleire regionale senter, som då vil representera drivkrafta i språkutviklinga.

Også i talemålsutviklinga på Agder ser me regionaliserings-tendensane. Fleire av dei språkdraga som i dag får innpass i bygder og tettstader på Agder, er drag som frå før har funnest i bymåla i regionen. Døme på dette har me registrert i dialektane i Søgne, Songdalen og Mandal (har lånt særdrag frå Kristiansand), og me har sett det i nabobygdene til Flekkefjord. I det heile kan nok mykje av utviklinga i dialektane på Agder sjåast på som resultatet av sentrumsmål som spreier seg. Dei *små* byane synest i dette biletet å spela ei sentral rolle for talemålsutviklinga innafor kvar sin region. At talemålet i dei mindre byane er ei viktig drivkraft i endringsprosessen, ofte viktigare enn storbyen, er bl.a. illustrert av Helge Sandøy ved døme frå Trøndeleg (Sandøy 1998:95–96). I Vest-Agder, der eg kjenner forholda best, er det elles vanskeleg å finna døme på såkalla urban jumping frå Kristiansand til t.d. Farsund og Flekkefjord.

Kva så med *skriftmålet*, er dette ei dra-kraft me må rekna med i utviklinga? Svaret er både *ja* og *nei*. Bokmålet og det 'standard-talemålet' som tek utgangspunkt i bokmål (det me òg kan kalla 'den nasjonale overnorma') har utan tvil ein god del å seia for *orda* (leksikon) i språket. Dialektane tek opp nye ord frå den nasjonale norma, og mange ord får ei meir standardisert 'fellesnorsk' form. Jambør døme frå vestlege egdemål: *kålv* m. > *kalv*, *skap* n. > *skap*, *møje* > *mye*, *någe* > *noe*, *ei vega* > *ei uga*, *å eda* > *å spisa*, *he* pres. > *har*, 'gjenge pres. > *går*, 'slære pres. >

slår, vøre part. > *vært* osb. Mange av desse orda vil likevel representera former som frå før har funnest i bymåla og til dels i kystmåla på Agder. Sentrumsmåla og standardmålet dreg såleis i same leia.

Når det gjeld dei *strukturendringane* som i dag skjer i dialektane på Agder, er det vanskeleg å finna døme som *eintydig* viser skriftmålet (eller 'standard-talemålet') som årsak. Mykje tyder på at *strukturen* i skriftmålet i det heile har svært lite å seia for det som skjer i talemålet. Jmfør følgjande: I det bokmålet folk les, dominerer felleskjønn (*sengen, sorgen* osb.) og pret. på *-et* i *a*-verba (*kastet, senket*). Desse sentrale formene får *ikkje* innpass i talemålet. Men me observerer derimot ein del strukturendringar i talemålet som går *mot* skriftmålet! Døme på dette er overgang til berre ei pronomenform i 2. pers. eint: "*eg vil vere hos du*", inntak av pret.-former som *brøyt* og *sjøyt* og part.-former som *skrivd, bært* o.l.

På Agder, som elles i landet, vil ein finna talespråksendringar som kan forklarast med utgangspunkt i språket sjølv, som ei *indre* utvikling, og oftast som ei *systemforenkling*. Den prosessen som foregår når omlyden i pres. av sterke verb blir borte i vestlege bygder, *kan* vera døme på dette: *å kamma* – *eg 'kjeme* > *å kamma* – *eg 'kåmme*, *å få* – *eg fær* > *å få* – *eg får* osb. Når analogi-tildrivet i fleire egdemål fører til at alle sterke hankjønnsord får endinga *-a* i ub. flt., medan hokjønnsorda samlar seg om *-e* (sjå ovanfor), så er også dette eit utslag av ei *indre* utvikling i språksystemet. Det er nok elles slik at det me kallar *indre* utvikling i språket, tidt blir forsterka av 'ytre krefter' (t.d. sentrumsmål som spreier seg osb.).

Skal eg seia noko svært generelt om kva det er som kjenne-teiknar dialektutviklinga på Agder, så må det bli at det synest å vera eit 'gjennomsnittsspråk' som er på frammarsj, eit språk som på fleire punkt i systemet er enklare enn den gamle dialekten. Dei nye språkformene som kjem inn, er tidt i slekt med dei som før har funnest i by- og tettstadmåla i regionen. Ein del av det nye som kan høyrast i talemålet i dei *midtne* *bygdene*, er elles ofte språkdrag som tidlegare var særmerkte

for *kystmåla* på Agder. Døme: konsonantforlenging i ord som *kåmma*, *gammal* osv., samanfall mellom fonemet open /ò/ og det lågare å-fonemet, og mellom fonema lang /e:/ og lang /æ:/, monoftong-uttale i ord som *hus* og *sol*, bruk av sterke pres-former utan omyld ('*kåmme*, '*såve*) og reduksjonsvokal i pres. av *a*-verb (eg *kaste*) osv.

Går det mot éin språkregion på Agder? Dette er det vanskeleg å svara på. Eit Agder som strekkjer seg frå Risør i aust til Flekkefjord i vest, og frå Lindesnes i sør til Øvre Setesdal i nord, inneheld så store skilnader i kultur, kommunikasjonar og næringsliv at me neppe vil sjå eit regionalt samlande egdemål veksa fram dei første femti åra. Utviklinga i dag kan synast å peika framover mot ei språkleg einsleting innafor dei meir folkerike regionane: Arendals-regionen og Kristiansands-regionen. I tillegg skjer det ei utjamning av eldre talemålsdrag rundt byar som Grimstad, Lillesand, Mandal, Farsund og Flekkefjord.

Dialektane på Agder endrar seg altså ein god del i våre dagar. Men fortel så dette noko om endringar i det forholdet folk har til lokalsamfunnet sitt? Er desse språkendingane uttrykk for ei utvikling mot det 'moderne mennesket' på Agder? Eg siktar her til omgrepet *modernitet* som ein motsetnad til *tradisjon*, der *tradisjon* er forbunden med lokal verdi forankring, medan *modernitet* er forbunden med eit verdi-grunnlag som går utover rammene for det spesifikt lokale (jf. Akselberg 1995:168 f.).

Interessant blir det å finna ut noko meir om korleis folk, særleg dei unge, tenkjer om framtida si i det lokalsamfunnet der dei er oppvaksne. Kva forventningar har dei til livet i arbeid og fritid, og kva for førebilete har dei? På ein underleg måte kan det vera studiet av *talespråket* som set oss på sporet av dei holdningane ungdommen har til desse viktige spørsmåla. Det er å vona at sjølv om nokre lokale særdrag i språket blir borte, så er dette *ikkje* eit uttrykk for at språkbrukaren har veikare band til bygda eller småbyen. Å ha ein kulturell identitet og ei kjensle av å høyra til i eit lokalsamfunn er svært

viktig for det einskilde mennesket, og samla sett er det avgjerande for kvar på Agder og kvar i Noreg folk blir buande i framtida.

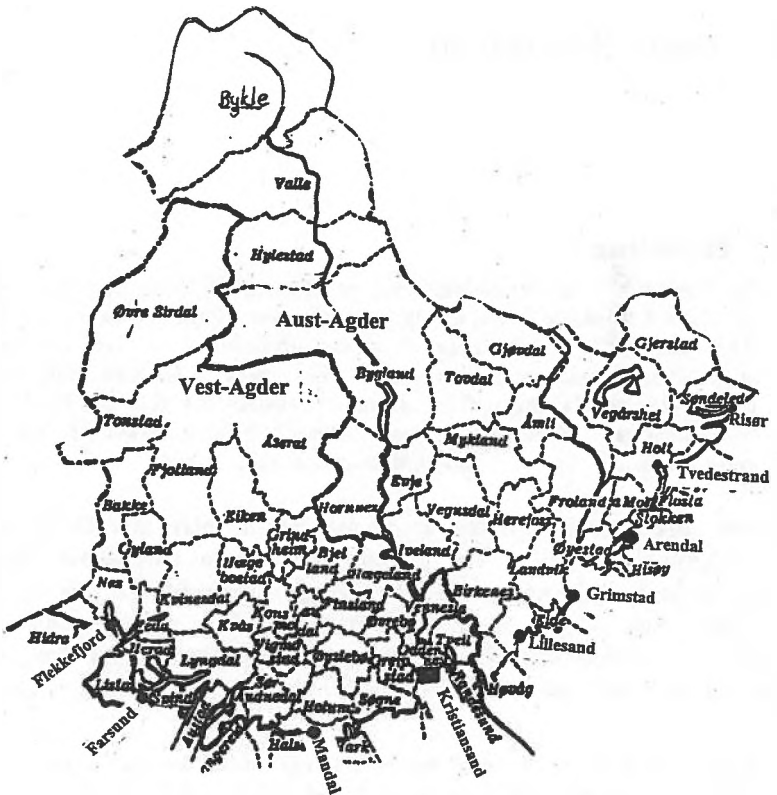
Eg takkar for viktige kommentarar frå Helge Sandøy og Helge Omdal, som begge tok seg tid til å lesa gjennom eit utkast til denne artikkelen. Merknadene deira har vore til stor nytte for meg.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. 1995. *Fenomenologisk dekonstruksjon av det labov-milroyske paradigmat i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune*. Bergen: Nordisk institutt, Universitet i Bergen.
- Dalen, Arnold. 1990b. *Dei trønderske dialektane*. I Jahr (red.) 1990. 119–140.
- Engelstad, Torolf. 1995. *Vennesladialektens levevilkår i Kristiansand*. Høgskolen i Agder.
- Foldvik, Arne Kjell. 1988. Spredning av skarring i Norge i løpet av om lag 70 år. I *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1/2, 1988. 55–61.
- Frestad, Randi Lohndahl. 1991. *Lydverket og formverket i Listamålet. Utviklinga i dette hundreåret*. Universitetet i Bergen.
- Frøyset, Inger. 1969. Måla i Manndalen. I *Det tidlige Mandal prestegjeld*. 391–443. Mandal: Nemnda for felles sogebok Mandal og Marnardal kommuner.
- Hetland, Olav. 1979. *Talemål i Rogaland – i går, i dag og i morgon*. Rapport nr. 1/1979 frå Rogalandsforskning. Stavanger: Rogalandsforskning.
- Horn, Astri Jortveit. 1994. *Venneslamålet i dialektgeografisk og sosiolingvistisk perspektiv*. Universitetet i Oslo.
- Jahr, Ernst Håkon (red.). 1990. *Den store dialektboka*. Oslo: Novus.
- Larsen, Erling G. 1970. *Formverket i Flekkefjord bymål*. Utg. Norsk målførearkiv. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mykland, Henrik og Karsten Olsen. 1998. *Lillesands-målet i skyggen av Kristiansands-målet*. Uprenta seminaroppgåve. Høgskolen i Agder.

- Mæhlum, Brit. 1992. *Dialektal sosialisering. En studie i barns og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo: Novus.
- Mæhlum, Brit. 1999: *Mellom Skylla og Kharybdis: forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge. 1990. Vestlandet – der fjordane batt folket saman. I *Jahr* (red.) 1990. 63–88.
- Sandøy, Helge. 1991 [1985]. *Norsk dialektkunnskap*. 2. utg. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge. 1998. The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. I *Folia Linguistica XXXII/1–2*. 83–100. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Syvvertsen, Ole Bernt. 1977. Egdemål. I Alf Kristiansen (red.): *Norske Bygder. Agder*. 281–288. Oslo: Gyldendal.
- Skjekkeland, Martin. 1978. Noko om målet i Vest-Agder. I *Agder Historielags Årsskrift 56/1978*. 115–137.
- Torp, Arne. 1980. Samanheng mellom fonologi og morfologi i lys av tri døme frå norske dialektar. I *Maal og Minne 1980*. 181–192.
- Torp, Arne. 1986. *Landvikmålet – eit norsk skagerakmål*. Utg. Landvik historielag. Grimstad.
- Torp, Arne. 1990. Hvor er Sørlandet – og hva er sørlandsk? I *Jahr* (red.) 1990. 29–44.
- Torp, Arne. 1994. Skarre-r mot retrofleksar – Ein rapport frå frontlinja. I Kotsinas og Helgander (red.): *Dialektkontakt, språkkontakt og språkförendring i Norden*. 291–299. Stockholm.
- Venås, Kjell. 1979. Riksspråk – regionalmål – målføre. I *Syn og Segn 3/1979*. 131–149.

Agder

Språkleg regionalisering på Røros og Tynset?¹

av Unn Røyneland

0. Innleiing

På Tynset har de en dialekt som er akkurat lik Oslo-dialekta. Alle på Tynset snakker Osloing og det litt mer finere språket. De har ikke tatt vare på dialekta si. Røros-dialekta har også kommet etter Tynset-dialekta mer og mer. Snart faller dialekten helt bort. Etter som befolkningen blir større og større, vil fler og fler som blir oppvokst i disse kommunene kutte helt ut dialekta si. Så om noen få år vil vi ha mista dialektene. (Jente 17 år.)

Denne nokså pessimistiske framtidvisjonen blei uttrykt av ein av informantane mine frå Røros. Det denne rørosjenta seier, oppsummerer på mange måtar bakgrunnen for at desse to områda vart valde som utgangspunkt for ein komparativ studie av talemålsutviklinga. Det empiriske materialet for studien er primært talemålet til ungdommar frå Røros og Tynset.

¹ Denne artikkelen er ein bearbeidd og noko utvida versjon av innlegget mitt på opningskonferansen til TEIN i Alversund november 1998. Eg vil gjerne få rette ei stor takk til Helge Sandøy, Brit Mæhlum, Arne Torp og ikkje minst Frans Gregersen for nyttige innspel og kommentarar både i etterkant av den munnlege presentasjonen og til den skriftlege versjonen av dette innlegget. Alle eventuelle feil eller manglar ved artikkelen står likevel sjølvstilt og åleine ansvarleg for.

Det som gjer ei samanlikning mellom desse to middelsstore norske lokalsamfunna særskilt interessant, er at dei, trass i den geografiske nærleiken, ser ut til å utvikle seg ulikt språkleg sett. Tidlegare observasjon peikar i retning av at utviklinga i dei to talemåla er ulik særleg når det gjeld endringshastigheit, men òg truleg når det gjeld endringsretning (jf. t.d. Bakås 1998). Dersom utviklinga på Tynset er forskjellig frå den situasjonen ein kan observere på Røros, vert det innafor eit overordna endringsperspektiv interessant å sjå på *korleis* og ikkje minst *kvifor* utviklinga er ulik. Studien har dermed som mål først å samanlikne den reint språklege utviklinga i dei to samfunna, for deretter å drøfte kva for samfunnsmessige og psykologiske faktorar som kan bidra til å *forklare* og gi ei djupare *forståing* av dei språklege utviklingstendensane.

Sjølv om prosjektet har som ambisjon å forstå noko meir om *kvifor* språkending skjer, ligg det også vesentlege teoretiske og metodiske utfordringar på det *deskriptive* nivået. Det vil seie *korleis* ein kan måle og skildre språkleg endring generelt, og regionalisering spesielt. Det er først og fremst dette som er tema for denne artikkelen. Eg vil bruke ein god del plass på å diskutere omgrepet regionalisering, og sjå på *korleis* regionalisering avgrensar seg i høve til omgrepa standardisering, nivellering og variasjon. Kva slags *type* språkending er regionalisering, *korleis* kan ein måle og skildre regionalisering, er regionalisering og standardisering det same og har vi eit overregionalt standardtalemål i Norge? Dette er nokre av dei spørsmåla eg vil stille. Dei døma eg kjem til å nytte, vil primært vere henta frå Røros.

1. Regionalisering

I prosjektsøknaden talemålsprosjektet TEIN sende til Noregs forskningsråd, står det at prosjektet skal konsentrerast om å prøve ut teoriar om språkleg endring gjennom empiriske studiar av *språkleg regionalisering*. Språkleg regionalisering

blir her skildra som eit særskilt *geografisk mønster* for språk-
ending (jf. prosjektbeskrivelse TEIN 1997). Regionalisering
blir med andre ord vurdert som ei særskilt form for språk-
ending, som i tillegg seier noko om *retninga* på dei endingane
som skjer. Det står likevel ikkje noko i prosjektskissa om korleis
en skal forstå regionalisering *lingvistisk*, og korleis ein even-
tuelt kan *operasjonalisere* omgrepet. Språkleg regionalisering
har gjerne vorte skildra som ein prosess som flyttar dei lokale
dialektane mot "noko meir standardnært". Dette er etter mi
meining altfor upresist og inneber ei samanblanding av pro-
sess og produkt (jf. pkt. 2). Sidan regionalisering er eit sentralt
omgrep både i TEIN-prosjektet som heilskap og i mitt eige pro-
sjekt, ser eg ser det som viktig å drøfte korleis ein kan eller skal
forstå det. Det må vere eit mål at det er nokonlunde konsensus
innafor prosjektet om kva vi forstår med omgrepet. Så difor ei
forsøksvis terminologisk avklaring og avgrensing:

Regionalisering er, slik eg forstår det, eit dialektkontakt-
fenomen som må studerast og forståast som ein dynamisk pro-
sess. Språkleg består denne prosessen i at den strukturelle
skilnaden mellom nærskylde dialektar vert redusert. Dette
skjer truleg oftast på ein slik måte at lokale dialekttrekk med ei
avgrensa utbreiing forsvinn, medan trekk med ei vidare regio-
nal utbreiing vert ståande eller spreier seg. Regionalisering er
altså her definert som ein prosess som fører til inter-systemisk
reduksjon av strukturell variasjon. Intra-systemisk, dvs.
innafor eitt og same språkssystem, vil ein regionaliserings-
prosess på lengre sikt truleg òg føre til reduksjon av variasjon,
men i ein overgangsfase, som truleg er den fasen mange
norske talemål er i no, vil ein tvert om kunne finne auka
variasjon.

Eg ser her vekk ifrå funksjonell variasjon (som t.d. kodeskifte
eller stilistisk variasjon), men definerer altså regionalisering
som *reduksjon av strukturell variasjon*, som tyder at talet på
trekk som skil ein varietet frå andre varietetar (bortsett frå

ein eventuell standard varietet – dét vil her verte kalla for standardisering jf. pkt. 3), vert redusert. Denne definisjonen er i stor grad samanfallande med Frans Hinskens sin definisjon av dialektnivellering i hans studie *Dialect Levelling in Limburg* (1996). Han definerer her dialektnivellering som “[t]he gradual abandonment by groups of speakers of dialectal elements or structures”. Hinskens ser dette i motsetnad til ‘dialect shift’, som han definerer som “[t]he abandonment of *functions* which the dialect used to fulfil” (mi utheving) (Hinskens op. cit:4f). Hinskens har tatt utgangspunkt i Peter Trudgill sin modell for ulike dialektkontaktfenomen i boka *Dialects in Contact* (1986), men har modifisert denne modellen noko. Trudgill definerer her nivellering som reduksjon av *markerte* trekk².

Regionalisering kan slik sett karakteriserast som ein ‘utjammings-/nivelleringsprosess’ der lokale dialektdrag med avgrensa distribusjon forsvinn, medan drag med vidare regional utbreiing og som gjerne har stønad i eit bymål, vert haldne ved like. Regionaliseringsprosessen fører dermed til at større regionar kjem til å danne grensene for bestemte dialektar, og at langtidseffekten av regionaliseringsprosessen er framvekst

² Trudgill nyttar *markerte trekk* el. *markør* i Labovs meining, dvs. lingvistiske variablar som inngår i *både* sosialklasse-variasjon og stilistisk variasjon (dvs. både strukturell og funksjonell variasjon) – i motsetnad til *indikatorar*, som *berre* inngår i sosialklasse-variasjon. Han seier vidare, med støtte i Labov, at folk er meir *medvitne* om markørar enn indikatorar, og vidare at “[t]he high level of awareness associated with a marker leads speakers to modify their pronunciation of it in situations (such as formal occasions) where they are monitoring their speech most closely. The same explanation obviously works for the accommodation process: in contact with speakers of other language varieties, speakers modify those features of their own varieties of which they are most aware” (Trudgill 1986:10–11). Når det gjeld *nivellering*, skriv Trudgill: “Levelling, in this sense, is to be interpreted as implying the reduction or attrition of *marked* variants [...]. In Høyanger, it emerges that *marked* refers, for the most part, to forms that are unusual or in a minority in Norwegian as a whole” (Trudgill op. cit:98).

av regionale talemål. Men dette *treng* likevel slett ikkje å bli resultatet av ein regionaliseringsprosess. I ein overgangsfase vil ein oftast finne stor språkleg variasjon mellom lokale og meir regionale språkformer. I situasjonar der varietetar står i kontakt med kvarandre over tid, kan det under visse sosiale tilhøve oppstå nye og meir einskaplege blandingsvarietetar, t.d. regionale varietetar, men det kan òg oppstå eit dialektkontinuum med dei opphavelege varietetane i kvar sin ende der det *ikkje* vil stabilisere seg nye varietetar, men der ein vil ha heile skalaen representert innafør det språklege reper-toaret (jf. Auer og Hinskens 1996). Mykje språkkontaktforskning har vist at svært heterogene og variable språksituasjonar kan vere forbausande permanente. Enkelte samfunn kan ha stor variasjon som eit meir eller mindre etablert mønster. Det er derfor slett ikkje sikkert at stor variasjon naudsynleg *treng* å føre til endring og fokusering på sikt. Men, dersom forholda ligg til rette for det, er dét ei utvikling som slett ikkje er uvanleg. Den historiske lingvistikken og dialektologien har synt at ein uavslutta språkendringsprosess let etter seg variasjon både innerter i eit system og mellom ulike system. Variasjon innerter i eit system kan på si side føre til eller vere ein fase i ein språkendringsprosess, slik ei rekkje sosiolingvistiske granskingar har synt. Eller for å seie det med Weinreich, Labov og Herzog (1968:188): "Not all variability and heterogeneity in language structure involves change; but all change involves variability and heterogeneity".

2. Regionalisering, standardisering og nivel- lering

For vidare å sirkle inn omgrepet regionalisering kan det vere nyttig å sjå på korleis det relaterer seg til andre liknande omgrep. Eit sentralt spørsmål vert då om desse omgrepa kan haldast heilt åtskilte, eller om dei grip inn i og til dels overlappar kvarandre. Er t.d. regionalisering og standardisering det same, eller er det uttrykk for to ulike prosessar? I antologien

Variation and Convergence. Studies in Social Dialectology skriv Peter Auer (1988:44) følgjande:

It has become usual to think of dialect diversity in a pyramid model, with a number of geographically distributed 'base dialects' forming the bottom line, and a normative variety the apex. Convergence, or divergence, may take place either between the dialects on the bottom line, or between any of these and the standard; the closer one gets to the apex, the more differences between individual dialects tend to disappear. One might call the result of a levelling of the first kind *Ausgleichssprache* (or koiné) and that of a levelling of the second kind *Umgangssprache*. It must be kept in mind, though, that any *Umgangssprache* will incorporate elements of more than one base dialect, and similarly any *Ausgleichssprache*, elements of the standard.

Regionalisering refererer, slik eg forstår det, først og fremst til reduksjon av variasjon mellom ulike lokale eller meir eller mindre regionale dialektar, dvs. nivellering langs den horisontale aksene, medan standardisering inneber ein reduksjon av variasjon mellom dialekt og standard, dvs. nivellering langs den vertikale aksene. Auer vel å kalle *produkta* av dei horisontale og vertikale prosessane for respektive *Ausgleichs-* og *Umgangssprache*. Likeeins kunne ein velje å kalle resultatata av regionalisering og standardisering for respektive regionalmål og standardmål. Den horisontale og den vertikale dimensjonen er i praksis likevel ofte gjensidig avhengige av kvarandre, og kan derfor vere vanskelege å halde heilt åtskilte. Det som dermed må vere viktig, er å prøve å halde *prosess* og *produkt* åtskilte. Det er fort gjort å tru at ein på bakgrunn av produktet òg har sagt noko om prosessen. Men som Auer er inne på, kan *prosessen* standardisering få andre *resultat* enn standardmål. Resultatet av ein standardiseringsprosess kan t.d. godt vere at det veks fram ein regional varietet som både skil seg frå andre regionale varietetar og frå standardmålet.

Dersom ein ynskjer at regionalisering primært skal vere eit omgrep som skildrar sjølve prosessen og ikkje produktet, må

omgrepet, etter mi meining, avgrensast til å omfatte reduksjon av den horisontale variasjonen, medan standardisering skildrar den prosessen der den vertikale variasjonen vert redusert. Omgrepet *nivellering* vil derimot kunne fungere som eit samleomgrep for begge prosessane, og dermed altså fungere som eit overomgrep for regionalisering og standardisering. Nivellering inkluderer slik sett både reduksjon av variasjon etter dialekt-dialekt dimensjonen og etter dialekt-standard dimensjonen, og er på den måten ein to-dimensjonal prosess. Regionalisering vert etter dette å rekne som ei form for nivellering.

Sjølv om standardisering og regionalisering *ideelt* sett er omgrep som skildrar reduksjon av variasjon langs to ulike aksar, er det klart at det kan vere vanskeleg å halde dei to prosessane frå kvarandre, m.a. p.g.a. formsamanfall mellom dei ulike impliserte varietetane. Eit klart skilje mellom regionalisering og standardisering føreset at ein opererer med klart definerte, distinkte varietetar som ikkje overlappar kvarandre, noko dei sjølv sagt ofte gjer i praksis. Konklusjonen må derfor vere at regionalisering somtid kan falle saman med standardisering, fordi eit standarddrag også kan finnast som eit geografisk drag i regionen. Regionalisering og standardisering kan dermed seiast å vere nært relaterte, men ikkje identiske prosessar.

På eit meir overordna nivå kan ein seie at det som for alvor skil standardisering frå regionalisering, er at ein standardiseringsprosess er med på å skape einskap innerter og forskjell utetter, dvs. markere skilje mellom oss nordmenn og 'dei andre'. Regionalisering markerer på si side skilje innerter mellom nordmenn. Standardiseringsprosessen legg vekt på å skape sosial og kulturell einskap innom landegrensene, og har dermed ei god støtte i nasjonale idear og verdiar. Regionaliseringsprosessen er derimot med på å framheve *regionen* som kulturell eining, til forskjell frå andre regionar innom

nasjonen, og er på den måten uttrykk for ein form for regionalisme.

3. Standardtalemål og 'urban jumping'

3.1 'Standard'

Spørsmålet om forholdet mellom regionalisering og standardisering knytter seg også til fleire forhold: Det gjeld for det første om vi har eit standardtalemål i Norge eller ikkje, og i tilfelle korleis ein kan definere det. Kva består ei slik eventuell overregional talemålsnorm av – er det eit konservativt eller eit radikalt oslomål, er det eit slags bokmål, eller kva er det? Har såkalla 'standard austlandsk' tjukk l eller ikkje? Og kor mange a-endingar i bestemt form av substantiv (sg. og pl.) skal ein akseptere – heiter det *sola* eller *solen*, *epla* eller *eplene*? Det vil nok vere liten grad av konsensus på dette punktet, men det er vel grunnlag for å hevde at standard austlandsk femner relativt vidt og tillet monaleg variasjon. Truleg vil det vere omgrepsmessig fornuftig å operere med fleire standardar; t.d. ein språkleg konservativ 'klassisk standard' og ein meir radikal 'yngre standard', der den 'klassiske standarden' konnoterer sosial klasse og sosiokulturell og økonomisk prestisje, medan den 'yngre standarden' gir assosiasjonar i retning av urbanitet, modernitet og bymessig tilknytning. Kva så med standard nynorsk? Korleis plasserer den seg i dette biletet? Teknisk sett kan ein sjølv sagt hevde at dei talte versjonane av dei to skriftspråklege standardane fungerer som standardtalemål, men som vi veit, er standard nynorsk i relativt avgrensa bruk som talt mål. Det er dessutan ingen som har nynorsk som sitt morsmål eller 'hjartespåk', som det òg har vorte kalla.

Spørsmålet om standardtalemål har vore mykje diskutert både nasjonalt og internasjonalt og vert tatt opp med jamne mellomrom både til prinsipiell, teoretisk diskusjon og i høve til konkrete språksituasjonar i ulike delar av Europa og andre delar

av verda (jf. t.d. Auer og Hinskens 1996, Moosmüller 1995, Trudgill 1986 og 1997, Sandøy 1993 og 1998, Leuvensteijn og Berns (red.)1992). Det som i alle fall er viktig å få klarlagt, er om ei slik overnorm har nokon mental realitet hos språkbrukarane – *om* ho fungerer, og i så fall *korleis* ho fungerer.

Eit spørjeskjema som vart delt ut til elevar ved Røros v.g. skole, tyder på at forestillinga om ein standard eksisterer, og at både trondheimsdialekten og oslodialekten/bokmål/standard påverkar rørosdialekten. Fleire kallar denne 'standarden' for oslo-dialekt, eller dei skriv ting som: "andre dialekter spes. bokmål". Det vil seie at bokmål også vert oppfatta som ein dialekt. Spørsmålet ungdommane svarte på, var: Kva er typisk for dialektbruken på Røros? Nokre av svara på spørjeskjemaet var som desse:

folk, spesielt ungdom, tror de er mer moderne og hippe hvis de snakker *Trondhjem* eller *Oslo dialekt*, og dermed dropper de å snakke rørosing

dialekten vår forandrer seg bare mer og mer ved at vi påvirkes av *bokmål* som preger hverdagen vår

færre og færre klarer å håndtere dialekten (mye innblanding av *bokmål* og andre dialekter)

Vi som er ungdommer her på Røros, har mistet en god del av dialekta vår. Det er ganske få som snakker ordentlig Rørosdialekt. Ikke bra nok å snakke vanlig. Mange snakker *Oslo- og Trondheimsdialekt*

Jeg tror den holder på å gå i glemmeboken blant ungdom, vi blir påvirket av andre dialekter, spes. *bokmål* tror jeg

Dialektbruken på Røros er i ferd med å dø ut. De eldre er de som kan dialekta best. På Røros er det en del ny innflyttede som ikke har foreldra fra Røros, og det ødelegger dialekta. Det er nesten

ingen her i klassa som kan snakke "riktig" dialekt. Det er ei "salig blanding" mellom *bokmål* og dialekt

No kan ein kanskje hevde at det ikkje er så viktig å skulle operere med omgrepet 'standard' i det heile teke, men i staden seie at rørosdialekten konvergerer mot to ulike dialektar *både* trondheimsdialekten og oslodialekten, og at det for Røros sitt vedkomande derfor skjer ei språkleg regionalisering i høve til to dialektar langs den horisontale aksen, medan situasjonen på Tynset er at dialekten primært konvergerer i forhold til den *eine* av desse dialektane, nemleg oslodialekten. Problemet med ein slik posisjon er at det *relative statusforholdet* mellom dei ulike 'dialektane' vert tilsørt. Dette relative statusforholdet har sjølvstundtids konsekvensar for den språklege tilpassinga, og er dermed ein svært viktig dimensjon å få med.

Problemet med å avgjere kva som utgjer ein eventuell standard, som eg nemnde ovanfor, gjeld sjølvstundtids ikkje berre standarden, men òg ein eventuell 'regional standarddialekt', det vil truleg seie trondheimsmålet for Trøndelag sitt vedkomande. Sidan ein også har sosiolingvistisk variasjon innafør bymålet, vert spørsmålet kva for trekk som høyrer heime i den regionale standarden og ikkje – er det fin-trøndsk eller folkeleg trondheimsmål? Er det *jei* eller *æ*? I *Den store dialektboka* (1990) hevdar Arnold Dalen at det er det folkelege trondheimsmålet som fungerer som norm, og at det er dette som breier seg til dei andre trøndske byane og tettstadene. Samstundes er den regionale endringstendensen ikkje einsegn i retning av trondheimsdialekten. Lokale dialektdrag som *dåkk* spreier seg i staden for den særlege trondheimsforma *dåkker*. Dalen hevdar vidare at utviklinga går mot ein meir 'regional standarddialekt', der einskilde særdrag er bevart (jf. også Dalen 1972). Samlenorma i Namdalen er såleis ikkje lik den ein finn på Nordmøre, sjølv om avstanden mellom dialektane minskar. Framtidstrøndskan vil nok likevel, etter Dalen, vere meir homogen over heile området, men med klare særtrøndske drag som t.d. apokope, palatalisering, subst. ubest. form pl. med

a-ending (minus -r), subst. best. form pl. med *an*-ending, pronomena *æ* og *dåkk*.

3.2 'Urban jumping'

Spørsmålet om regionalisering og standardisering knyter seg òg til omgrepet 'urban jumping'. I prosjektskissa til TEIN (1997) vert det foreslått at regionalisering skjer etter prinsippet 'urban jumping' eller på norsk 'by-hopping'. Samstundes går ein ut ifrå at den språklege regionaliseringa har opphavet sitt i hierarkiske relasjonar mellom ulike geografiske område, slik at det geografiske området som står øvst i hierarkiet, vil fungere som utstrålingspunkt og kjerne i regionaliseringa:

Språkleg regionalisering har sitt opphav i hierarkiske relasjonar mellom geografiske område. Dei hierarkiske relasjonane kan vera av økonomisk, administrativ, kulturell, sosial eller politisk art, og det geografiske området som står øvst i hierarkiet, vil vera kjernen i den språklege regionaliseringa. Ei oppfatning av språkleg regionalisering er at ho primært skjer etter prinsippet 'urban jumping', altså frå kjerneområdet vil regionsspråket spreia seg frå tettstad til tettstad. (Prosjektbeskrivelse TEIN 1997:3).

Dersom begge desse føresetnadene held stikk, impliserer ikkje det då at regionalisering er ein slags standardiseringsprosess, fordi det primære utstrålingspunktet i Noreg må seiast å vere Oslo-området? Trondheimsdialekten, som truleg plasserer seg øvst i hierarkiet innafor det trøndske området, er også i endring. Dersom ein følgjer 'by-hopping'-modellen, skulle det tyde at trondheimsmålet endrar seg i høve til det talemålet som står over Trondheim i hierarkiet – dvs. oslomålet. Dersom trondheimsmålet i sin tur påverkar rørosmålet, er ikkje dét då ei form for standardisering? Fungerer Trondheim som ei slags femtekolonne innafor Trøndelag?³ Dersom det er slik at det

³ I ein artikkel frå 1998 argumenterer Helge Sandøy for at Trondheim nettopp *ikkje* fungerer som regionalt normsentrum i Trøndelag. Med utgangspunkt i ein morfologisk studie av substantivbøyinga i

berre er standardformene som spreier seg, så vil ein kunne hevde at dette er tilfellet, men dersom særskilte trondheimsformer spreier seg, så kan ein forsvare å kalle det for ei regionalisering. Generelt kan ein seie at i dei tilfella der det regionale senteret utviklar eller forsterkar variantar som *ikkje* finst i det nasjonale hovudsenteret, kan vi snakke om ei særleg regional utvikling.

Dette heng i neste omgang saman med spørsmålet om korleis ein lingvistisk kan avgjere om nivelleringa er lekk i ein regionaliserings- eller ein standardiseringsprosess. Er det snakk om ein dominoeffekt? Oslo påverkar Trondheim som påverkar Røros (som 'by-hopping'-modellen føreset), eller kan ein tenkje seg direkte påverknad Oslo-Røros? Ein kan som Auer og Hinskens (1996) foreslår, tenkje seg ein to- eller fleirdimensjonal modell der rørosmålet er i endring i høve til fleire dimensjonar eller nivå samstundes: dialekt versus (regional) dialekt og dialekt versus standard (jf. pkt. 2). Det kan likevel vere vanskeleg å halde desse nivåa åtskilde pga. isomorfi mellom dei ulike varietetane. For å eksemplifisere dette kan vi sjå nærare på ei liste over trekk som både har tre og to ulike variantar i rørosdialekten, andre trønderdialektar, trondheimsvarieteteten og oslo-/standardvarieteteten. I nokre tilfelle er det samanfall mellom rørosmål og andre trønderdialektar (inkludert trondheimsmål), medan det i andre tilfelle kan vere samanfall mellom trondheims- og oslovarietetane.

Trondheim og andre mindre byar og tettstadar innafor det trøndeske målområdet, avviser Sandøy 'by-hopping'-modellen. I studien finn han at trondheimsmålet, motsett av kva ein kunne vente etter 'by-hopping'-modellen, har eit langt meir komplekst system når det gjeld substantivbøyinga enn dei andre tettstadene han samanliknar med. Sandøy presenterer difor det ein kunne kalle eit retorisk motforslag om at det er desse mindre og historisk yngre byane og tettstadene som fungerer som 'femtekolonnistar' ved diffusjon av eit nytt morfologisk system.

- Trekk som har tre ulike variantar i rørosmål, trondheimsmål og 'klassisk standard':

jamvektsorda (t.d. *vårrå* : *værra/vær* : *være*)

1. pers. pers. pron: *je* : *jei/æ* : *jæi*

2. pers. pers. pron: *dåkk* : *dåkker* : *dere*

Spørjeord (t.d. *kelles* : *kordan/kolles* : *vordan*)

Ei horisontal dialektnivellering i høve til trondheimsmålet vil føre til at ein opprettheld distinksjonen mellom opphavelge jamvektsord og overvektsord, men at ein får ei tiljamning i staden for utjamning i dei gamle jamvektsorda (*værra* istf. *vårrå*), eventuelt at ein får ei apokopert form (*vær*) og dermed eit samanfall mellom gamle jamvekts- og overvektsord (dette ser ut til å vere den nye trenden i trondheimsmålet, jf. nedanfor). Ei vertikal nivellering i høve til 'klassisk standard' ville på si side innebere ei eintydig oppheving av distinksjonen mellom jamvektsord og overvektsord. Dei ulike varietetane vil t.d. kunne sjå slik ut:

Rørosmål: *je* lure på *kelles* det går med *dåkk* og om *dåkk* vil *vårrå* med på tur

Trondheimsmål: *æ* lure på *kordan/kolles* det går med *dåkker* og om *dåkker* vil *værra/vær* med på tur

'Klassisk standard': *jæi* lurer på *vordan* det går med *dere* og om *dere* vil *være* med på tur

- Trekk i rørosmålet som har brei støtte i trøndsk (også i trondheimsmål), men som ikkje finst i 'klassisk standard':

jamvektssystemet (men ulik utforming)

tjukk l av hist l og r⁴

palatalisering av dentalar

⁴ Når det gjeld tjukk l av historisk l, kan det sjølvsagt diskutast om 'standard' har dette trekket eller ikkje (jf. diskusjonen under pkt. 3.1). Dersom ein avgrensar 'standard' til 'klassisk standard', kan ein likevel vere på nokonlunde trygg grunn.

trykk på førstestaving i framandord
 subst. ubest. form pl. *a* (*hæsta : hester*)
 subst. best. form pl. *an* (*hæstan : hestene*)

Særtrøndske drag som *a*-ending i ubestemt form og *-an* i bestemt form av substantiv, ser ut til å vere stabile i heile det trøndske området inklusive Røros. Palatalisering av opphaveleg lange dentalar og dentalsamband er nok også eit relativt stabilt drag i store delar av Trøndelag, men på Røros ser det ut til å vere stor variasjon her. Det må leggjast til at Røros også tradisjonelt har hatt svakare palatalitet enn resten av det trøndske området. Både når det gjeld jamvektssystemet og tjukk l særleg av *rð*, ser det ut til å vere ein del variasjon i moderne rørosmål.

•Trekk i rørosmålet som har delvis støtte i trøndsk (andre lokale dialektar, men ikkje i trondheimsmål eller i 'klassisk/yngre standard'):

dativ

Dette trekket er truleg meir eller mindre ute av bruk mellom ungdom på Røros, slik vi òg ser det i andre delar av landet som tradisjonelt har hatt dativ. På Røros eksisterer truleg dativ i aktiv bruk berre unntaksvis hos den eldste delen av befolkninga.

•Trekk som berre finst i rørosmål (samanfall mellom andre trøndske dialektar, trondheimsmål og 'klassisk/yngre standard'):

/ʃk/: [s] uttalt som // framfor [k] i alle posisjonar

Dette er eit trekk som syner stor inter- og intra-individuell variasjon mellom dei unge på Røros. Det er med andre ord eit trekk som truleg er i endring.

På eit meir overordna nivå kan ein spørje kor *mange* trekk som eventuelt må syne ei regional særutvikling, til forskjell frå standarden, for at ein skal kunne snakke om ei regionalisering. Og vidare om nokre trekk er 'viktigare' eller meir 'saliente' i folks medvit enn andre⁵. Kva for nokre trekk er det i så fall språkbrukarane sjølve vurderer som sentrale og ikkje? Kva for forskjellar *gjer* forskjell? (jf. Inge Lise Pedersen sin diskusjon av dette i denne konferanserapporten).

3.3 Nokre døme frå Røros

Frå ein språkhistorisk synsstad er dei morfologiske resultatata av jamvektssystemet (m.a. kløyvd infinitiv) eit svært sentralt trekk. Kor merksame språkbrukarane sjølve er på dette trekket, skal vere usagt, men innafør norsk målføregransking har dette trekket som kjent vore eit av dei viktigaste for å dele inn norske målføre i vestnorsk og austnorsk. Trøndsk høyrer til austnorsk, men skil seg frå andre austnorske talemål ved at overvektsorda vert apokoperte. Handsaminga av jamvektsorda deler vidare det trøndske dialektområde inn i indre/ytre og nord/sør. Rørosmålet følgjer dei øvrige sør-trøndske dialektane ved å ha utjamning i dei gamle jamvektsorda (å *vårrå*, ei *vukku*), men det skil seg ut ved at det *ikkje* har apokope i dei fleste overvektsorda (berre i fortidsformer av hjelpeverb: *mått*, *skull*, *kunn*, *hadd*). Rørosmålet har her -e-ending som i dei andre austlandsmåla (å *kaste*, ei *vise*). Det som ser ut til å vere ein tendens i trøndermåla i dag (truleg med Trondheim

⁵ Den amerikanske forskaren Dennis R. Preston har arbeidd mykje med spørsmålet om ulike språktrekks 'saliens', dvs. kva for delar av språket folk er medvitne om, og kva for trekk det i det heile er mogleg å vere medviten om. Preston diskuterer òg forholdet mellom lingvistar sine grensedragingar og folks grensedragingar – statistisk signifikante skilnader er ikkje nødvendigvis perseptuelt 'signifikante'. Jf. t.d. boka hans *Perceptual Dialectology* (1989) og artiklane "Whaddayaknow?: The Modes of Folk Linguistic Awareness" (1996) i *Language Awareness* 5:1, 40–75 og "Folk dialectology" i D. Preston (red.) 1993, *American Dialect Research*, Benjamins: Amsterdam, 333–377.

som sentrum), er at fleire og fleire jamvektsord vert handsama som overvektsord dvs. at dei vert apokoperte (å *vær*, ei *uk* i staden for å *værra*, ei *vækka*). Den såkalla 'klassiske standarden' (dvs. oslovestkantmål) har som kjent ikkje bevart noko resultat av jamvekt, men store delar av austlandsmål har (inkludert det tradisjonelle austkantmålet i Oslo). Det ville vere ein sterk indikator på ei regionalisering av rørosmålet i høve til trøndsk dersom ein kunne finne at jamvektsorda har den same utviklinga på Røros som i Trondheim, dvs. at dei blir apokoperte, og at dei ikkje får e-ending som standard, slik at *vukku* blir til *uk* og ikkje *uke*, og *vårrå* til *vær* og ikkje *være*. Dette er nok ei relativt lite sannsynleg utvikling sidan rørosmålet allereie har e-ending og ikkje apokope i overvektsorda, men det står sjølvsagt att å sjå. Ein kompliserande faktor her som gjeld forholdet mellom horisontal og vertikal nivellering (dvs. regionalisering eller standardisering), er at dei gamle jamvektsorda som ser ut til å gå over til apokopert form i Trondheim, gjerne får standardform i vokalismen. På den måten kan ein seie at det skjer både ei regionalisering og ei standardisering av dei gamle jamvektsorda.

Eit generelt metodisk problem er å finne variablar som skil dei ulike impliserte varietetane frå kvarandre ved at realiseringa av bestemte trekk er ulik, slik at ein kan avgjere kva for ein varietet som fungerer som påverknadskjelde. Ved ein del variablar vil det vere samanfall mellom dei ulike varietetane, og det vil dermed vere vanskeleg å avgjere kva slags nivellering det er snakk om – horisontal eller vertikal. Eit døme på dette i forholdet mellom rørosmål, trondheimsvarietetten og Oslo-standardten finn ein ved røros-sjibboletten /ʃ/. Ved konsonantsambandet [sk] vert [s] uttalt som /ʃ/ framfor [k] i alle posisjonar, både initialt, mediant og finalt. Døme: /ʃ/ka du ha fi/ʃ/k til på/ʃ/ke. Dette trekket finst ikkje i nabodialektane og heller ikkje i annan trøndsk, så trekket har inga regional støtte. Trekket finst sjølvsagt heller ikkje i korkje 'klassisk' eller 'yngre' standard. Dersom dette trekket forsvinn, noko som ser ut til å

vere tendensen, er det då ledd i ein regionaliserings- eller ein standardiseringsprosess? Det spørsmålet er det sjølvstykkt ikkje mogleg å svare på, men det synleggjer kor vanskeleg dette kan vere når ein kjem ned på trekknivå.

4. Val av språklege variablar

Kva for trekk skal ein så velje når ein ynskjer å studere språkleg variasjon og endring i eit regionaliseringsperspektiv? Eit hovudkriterium for val av språklege variablar må sjølvstykkt vere at dei utgjer sentrale strukturelle eigenskapar ved dei opphavslege dialektane i dei to områda. Draga bør på ein mest mogleg markert og representativ måte syne vekslinga mellom dei aktuelle varietetane. Kvart av språkdraga må med andre ord kunne realiserast på *minst to* ulike måtar, ein opphavsleg variant og ein standardvariant. Variablane bør vidare: a) vere mest mogleg ulike og distinkte i røros-/tynsetvarianten og trondheims-/standardvarianten, dvs. ha mest mogleg klar fonetisk eller morfologisk opposisjon, b) vere uttrykk for same omgrep, tilhøve eller fenomen, c) vere relativt frekvente – frekvensen til draga bør vere uavhengig av ulike tematiske eller andre utomspråklege tilhøve, og d) ha markeringsverdi, dvs. fungere som medvitne lokale, regionale eller nasjonale markørar for språkbrukaren.

Ved val av kva for språklege variablar det er relevant og interessant å studere for å kunne seie noko om språkutviklinga på Røros og Tynset, er det altså fleire forhold som må vurderast. Eg vil berre raskt skissere nokre av dei spørsmåla ein må ta med i denne vurderinga:

- kva for trekk er ungdommane sjølve medvitne om – dvs. kva for trekk er 'saliente'?
- kva for trekk kan mest sannsynleg seie noko om endringane er lekk i ein regionaliseringsprosess eller ikkje?

- kva for trekk vil kunne synleggjere kva for ein varietet som fungerer som påverknadskjelde? (dvs. kva for trekk som har ulike realiseringar i dei impliserte varietetane)
- kva for trekk er særleg 'viktige' som markørar for ein bestemt region?
- kva kan ein endre *når*, dvs. kva for språkdrag er det sannsynleg at ein språkbrukar kan/vil endre på kva for alderssteg?
- kva for trekk *er* i endring – dvs. kva for trekk er 'involvert' i variasjon, intra- og/eller inter-individuell
- kva for variablar let seg lettast ekserpere?
- kva for variablar er det sannsynleg at ein har tilstrekkeleg belegg på i samtalane?

5. Ungdom som språkinnovatørar

Som nemnt i innleiinga, er det empiriske materialet for doktorgradsarbeidet mitt primært talemålet til *ungdommar* frå Røros og Tynset. Innafor TEIN-prosjektet har ein lagt stor vekt på å skulle granske kva for rolle talespråket til ungdommen spelar i utviklinga av språkleg regionalisering (jf. informasjonsfaldar 1998). Ideen om at ungdom spelar ei sentral rolle i språkendringsprosessar, er relativt utbreidd mellom forskarar. Denne føremeininga er likevel ikkje heilt uproblematisk, delvis grunna problemet med såkalla 'age-grading' eller på norsk 'alders-stratifisering'. Det vil seie endringar i språkbruk, eller i bruken av ein variant, som inntreffer i ein bestemt alder i generasjon etter generasjon, men som ikkje får innpass i 'vaksenspråket', til dømes typiske 'ungdomsspråksfenomen'⁶. Er dei fonologiske og morfologiske endringane ein kan observere mellom ungdommane i desse to områda *varige* endringar, eller vil ungdommane gå attende til meir tradisjonelle dialektformer, til fordel for eventuelle regionale eller standardiserte former, når dei vert vaksne? Etter Chambers (1995) er det

⁶ Eg er klar over at termen ungdomsspråk på ingen måte er uproblematisk, men eg vil ikkje gå nærmare inn på dette her. Jf. t.d. Cartin Norrby's diskusjon kring dette i artikkelen "Hür länge er man ungdom – språkligt sett?" i Kotsinas, Stenström og Karlsson (utg.) (1997): *Ungdomsspråk i Norden*. MINS 43. Stockholm.

relativt få døme på alders-stratifiserte endringar i litteraturen om språkleg variasjon og endring. Det har nok likevel meir å gjere med det faktum at det har vore fokusert relativt lite på dette fenomenet, enn at det ikkje eksisterer. (Kan hende er det mykje omtalte samanfallet mellom [kj] og [sj] eit døme på eit slikt alders-avgrensa fenomen.) Dette problemet er knytt til heile ideen om at språk (og identitet for den saks skyld), er ei stabil og homogen eining gjennom eit individs livsløp. Det tyder altså at folk etter seiande ikkje endrar talespråket sitt etter ein viss alder. Dette er sjølvstakt ikkje tilfellet (jf. Coupland og Nussbaum 1993). Folk kan endre på språket sitt gjennom heile livet, men *kva* ein kan endre, vil truleg til ei viss grad vere relatert til alder. Paul Kerswill seier til dømes:

As we shall see, it appears that neither children nor adults can be seen as the sole originators of change: the picture is complex, as it turns out that people of all ages can (and do) modify and restructure their language – though exactly *what* they can change is to some extent age-related (Kerswill 1996:178).

Kva ein kan *endre* når er knytt til kva ein kan *lære* når. Ein forskar som har arbeidd mykje med dette spørsmålet er Arvilla Payne. I ein studie av barn si språktileigning i Philadelphia, fann ho t.d. at for einskilde språktrekk var det ikkje tilstrekkeleg at borna var fødde i området, dei måtte òg ha foreldre derifrå: “[T]o learn the short *a* pattern, it is not enough to be born in the Philadelphia area; one must have parents born in Philadelphia!” (Payne 1980:289). Dette gjeld likevel ikkje alle språkdrag, men fyrst og fremst det Payne kallar “the first dictionary entries”. Granskinga hennar syner at det mest avgjerande korrelatet for den språklege tileigninga, er den alderen barna hadde då dei flytta til staden.

Problemet med ‘alders-stratifisering’ knyter seg til forholdet mellom ‘apparent’ og ‘real time’ studiar – på norsk ‘tilsynelatande’ og ‘verkeleg’ tid-studiar. Som vi veit treng ikkje skilnader mellom generasjonar å bety endring i ‘verkeleg’

tid. Dette er sjølvsagt eit problem i såkalla 'tilsynelatande' tidstudiar. For å bøte på dette kan ein supplere med 'verkeleg'-tid-observasjonar. Etter Labov (1994:73f) kan dette gjerast på to måtar: anten ved å leite i litteraturen og samanlikne med tidlegare funn, eller ved å utføre longitudinelle studiar: anten 'panel'- eller 'trend'-studiar, dvs. oppsøkje dei same personane ei viss tid etter, eller oppsøkje det same språksamfunnet ei viss tid etter. Dette er sjølvsagt svært tidkrevjande, og neppe mogleg å utføre innafor rammene til eit doktorgradsprosjekt. Likevel er det viktig å diskutere desse problemstillingane.

'Faren' for at dei ungdommane eg har intervjuja på Røros og Tynset kan endre språkbruket sin på eit seinare punkt i livet, er med andre ord absolutt til stades, og gjer det dermed vanskeleg å spå noko absolutt om korleis talemålet som heilskap vil utvikle seg, men ein kan likevel seie noko om tendens og sannsynlegheit – og vonaleg òg om dei eventuelle endringane ein finn, er lekk i ein regionaliserings- eller ein standardiseringsprosess. Etter det som er sagt ovanfor om forholdet mellom standardisering og regionalisering, er det openbert at den rolla ungdommen eventuelt spelar i språkendringsprosessen, vil vere svært forskjellig alt etter som det er snakk om ein standardiserings- eller ein regionaliseringsprosess. Ungdommane vil anten kunne stå fram som promotorar av ein nasjonal ein-skapskultur, eller av meir regionale kulturytringar.

Litteratur

- Auer, P. og F. Hinskens. 1996. The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area. I *Sociolinguistica No. 10* (ed. Ammon, Mattheier, Nelde). 1–25. Tübingen: Max Niemeyer.
- Auer, P. 1988. A Case of Convergence and its Interpretation: MHG *i* and *ü* in the City Dialect of Constance. I Auer, P. og A. di Luzio, red. *Variation and Convergence. Studies in Social Dialectology*, 44–75. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

- Bakås, M. K. 1998. Urbanisering, modernisering og dialekt – en interaksjonell sosiolingvistisk studie av talemålsutviklinga i Tynset sentrum. INL, NTNU.
- Chambers, J. K. 1995. *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*. Oxford (England) og Cambridge (USA): Basil Blackwell.
- Coupland, N. og J. F. Nussbaum. 1993. *Discourse and Lifespan Identity. Language and Language Behaviours vol 4*. Newbury Park, London, New Dehli: Sage Publications.
- Dalen, A. 1972. Trøndermåla. I A. Dalen (m. fl.) *Trøndermål*, 9–42. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Dalen, A. 1990. Dei trønderske dialektane I E. H. Jahr, red. *Den Store Dialektboka*, s. 119–139. Oslo: Novus Forlag.
- Hinskens, F. 1996. *Dialect Levelling in Limburg. Structural and sociolinguistic aspects. Linguistische Arbeiten*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Informasjonsfaldar TEIN. 1998.
- Kerswill, P. 1996. Children, adolescents, and language change. I *Language Variation and Change* 8, 177–202. USA: Cambridge University Press.
- Labov, W. 1994. *Principles of Linguistic Change. Internal factors. Language in Society* 20 Oxford (England) og Cambridge (USA): Basil Blackwell.
- Moosmüller, S. 1995. Assessment and Evaluation of Dialect and Standard in Austria. I I. Werlen (red.), *Verbale Kommunikation in der Stadt*, 295–316. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Payne, A. 1980. Factors controlling the acquisition of the Philadelphia dialect by out-of-state children. I Labov, W., red. *Locating Language in Time and Space*, 143–178. New York: Academic Press.
- Prosjektbeskrivelse TEIN. 1997.
- Sandøy, H. 1993. *Talemål*. Oslo: Novus Forlag.
- Sandøy, H. 1998. The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects. I *Folia Linguistica* XXXII/1–2, 83–100. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Trudgill, P. 1986. *Dialects in Contact* Language in Society 10. Oxford: Basil Blackwell.

- Trudgill, P. 1997. Norwegian as a Normal Language. I U. Røyneland ed. *Language Contact and Language Conflict. Proceedings of The International Ivar Aasen Conference, University of Oslo*, s. 151–159. Volda: Volda College.
- van Leuvensteijn, J. og J. Berns (red.). 1992. *Dialect and Standard Language in the English, Dutch, German and Norwegian Language Areas*. Amsterdam.
- Weinreich, U., W. Labov og M. I. Herzog. 1968. Empirical foundations for a theory of language change. I Lehmann, W. P. og Y. Malkiel, red. *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*, 95–188. Austin: University of Texas Press.

Variasjon og endring av sogndalsdialekten

Av Ragnhild Haugen

Denne artikkelen byggjer på hovudoppgåva eg skreiv ved universitetet i Bergen hausten 1997 med tittelen: *Variasjon og endring av sogndalsdialekten. Ei sociolingvistisk undersøking av talemålet i Sogndal*. Eg vil her konsentrera meg om å sjå nærare på fem hovudpunkt:

1. Problemstilling og hypotesar
2. Framgangsmåte og metode
3. Resultat og tolking av resultatata samla
4. Resultat og tolking av einskildhypotesar
5. Utsikter for sogndalsdialekten

Aller fyrst vil eg gje ein kort presentasjon av Sogndal. Sogndal er i dag ein kommune med vel 6000 innbyggjarar. I tillegg er det vel 2000 studentar der. I 1990 var folketalet for dei to områda eg undersøkte 2250 personar i Sogndalsfjøra (sentrum) og 359 personar i Sogndalsdalen.

Særleg frå byrjinga av 1970-talet har det skjedd store endringar i kommunen. Ein starta då bygging av nye sentrumsnære bustadfelt. Sogndal fekk ein sterkare posisjon som skulestad og har i dag høgskule, vidaregåande skule og folkehøgskule. Kommunikasjonane har vorte betre og gjort det lettare å koma

inn og ut av bygda og fylket. Sogndal er òg vorte det største handelssenteret i Sogn. Som ein konsekvens av alt dette har det kome ein del tilflyttarar til bygda, ressurssterke folk med høgare utdanning, og mange av dei har i dag sentrale stillingar innan tenesteytande næringar i bygda.

1 Problemstilling og hypotesar

Bakgrunnen for undersøkinga mi var at eg ville prøva å finna ut noko om både variasjon og endring i sogndalsdialekten. Som språkleg utgangspunkt valde eg 9 fonologiske og 9 morfologiske variablar. Sjå oversyn neste side.

Desse hadde eg kome fram til etter at eg fyrst hadde gjennom-ført ei forundersøking med fire sogndøler, for å finna kva språktrekk som varierer. Eg delte dei deretter inn etter kri-teria *tradisjonelle* og *nyare variantar*¹. Deretter ville eg sjå desse språklege variablane i samanheng med sosiale faktorar som: alder, region, kjønn, utdanning, yrkesgruppe, foreldre-bakgrunn og tid borte frå Sogndal. Eg laga ut frå dette 14 hypotesar:

H1: Tradisjonelle variantar vil vera meir frekvente enn nyare variantar når ein ser alle dei språklege variablane samla og ikkje tek omsyn til dei sosiale variablane.

H2a: Det er samsvar mellom høg alder og høg tradisjonsprosent².

H2b: Dei eldste har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H3: Det er skilnad mellom Dalen og Fjøra med omsyn til tradisjonsprosent.

¹ Dei tradisjonelle variantane har former som samsvarar med ei historisk-fonologisk utvikling.

² Tradisjonsprosent er rekna ut frå formelen: $t\% = t \cdot 100 / t + n$, der t er talet på belegg av tradisjonelle former, og n er talet på belegg av nyare former. Kvar av gruppene innanfor ein sosial variabel, t.d. Fjøra og Dalen, får på dette viset ein gjennomsnittsprosent som eg samanliknar og testar opp mot den formulerte hypotesen.

Lydverk

Vokalisme

- 1) /i:/, i/ - /e:/, e/, dømme: <brev> /bri:v/ - /bre:v/, <sett> /sit/ - /set/, <behov> /bi:hov/ - /behov/
- 2) /ø/ = [ø][u] - /øy/, dømme: <syster> [søstø] eller [sustø] - /søyste/
- 3) /ø/ = [ø][u] - /øy/, dømme: <stykkje> [støççə] eller [stæççə] - /støççe/
- 4) /au/ - /a/, dømme: <lang> /laung/ - /lang/
- 5) /au/ - /a/ eller /ɔ/, dømme: <stong> /staung/ - /stang/ eller /stong/
- 6) /ai/ - /e/, dømme: <leggja> /laijja/ - /lejjja/

Konsonantisme (plosivbortfall)

- 7) /dn/ - /rn/, dømme: <barnehage> /badnaha:ge/ - /barneha:ge/
- 8) /d/ - /ʌ/, dømme: <fjell> /fjed/ - /fjel/
- 9) /d/ - /ʌ/, dømme: <gammal> /gamad/ - /gamal/

Formverk

Konsonantisme (plosivbortfall)

- 10) /dn/ - /n(e)/, dømme: <hestane> /hestadn/ - /hestan(e)/

Pronomen 1. pers. fleirtal

- 11) /i:/ - /e:/ /mi:/ - /me:/

Preteritum og perfektum partisipp

- 12) /eu:/, eu/ - /ɔi/: <køyrdə> /ççəure/ - /ççɔirde/

og <køyrtr> /ççəurt/ - /ççɔirt/

- 13) /eʊ/ eller /au/ - /a/ eller /ɔ/: <song> /seung/ eller /saung/ - /sang/ eller /song/

- 14) /ld/ - /ʌ/ og /nd - /n/: <skulle> /skulde/ - /skule/, <ville> /vilde/ - /vile/ og <kunne> /kunde/ - /kune/

Plosivfesting av affrikatar

- 15) /ainj/ - /aing, eng/, dømme: <treng> /trainje/ - /trainge/ eller /trence/

- 16) /ainç/ - /aink, enk/, dømme: <tenkje> /tainççe/ - /tainke/ eller /tenke/

- 17) /j/, çç/ - /g, k, t/, dømme: <leggja> /lejjja/ - /lega/, <tenkja> /tainçça/ - /tainka/, <sitja> /sicça/ - /sita/

Adverb

- 18) /ei:/ - /i/: <inn> /ei:n/ - /in/, <innan> /eiman/ - /inan/ og <inne> /ei:ne/ - /ine/

Fig 1 Oversyn over språklege variablar.

H4: Det er skilnad mellom menn og kvinner med omsyn til tradisjonsprosent.

H5: Det er skilnad mellom folk med høgare utdanning og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H6: Det er skilnad mellom folk som arbeider i tertiærnæringa og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H7: Dei som har b   foreldra eller berre mor fr   hovudsoknet, har høgare tradisjonsprosent enn dei som berre har far fr   hovudsoknet.

H8: Det er skilnad mellom dei som har budd borte fr   Sogn i meir enn to år og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H9: Dei eldste i Dalen har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H10: Dei eldste i Fjæra har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H11: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Dalen når det gjeld tradisjonsprosent.

H12: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Fj  ra når det gjeld tradisjonsprosent.

H13: Dei eldste kvinnene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H 14: Dei eldste mennene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

2 Framgangsmåte og metode

I all hovudsak valde eg å bruka ei kvantitativ tilnærming etter mønster fr   Labov, der eg rekna ut gjennomsnittsverdiar for dei sosiale gruppene og testa desse statistisk. Eg var interessert i å finna ut noko om variasjonen i talemålet hjå sogndøler som bur i Sogndal og som snakkar sogndalsdialekt. For å skilja desse fr   innflyttarar sette eg to hovudkrav til informantane:

1. Minst ein av foreldra skulle vera fr   hovudsoknet i bygda.

2. Dei skulle ha vakse opp, dvs. gått grunnskulen i hovud-soknet, og no bu i eitt av dei to områda: Fjøra eller Dalen.

Dei andre sosiale faktorane rekna eg med at eg ville få tilfeldig spreining på likevel. For at eg skulle kunna bruka denne undersøkinga til å seia noko generelt om sogndalsdialekten, måtte eg ha ei ganske stor gruppe informantar (enda på 30), og eg måtte plukka dei ut så tilfeldig som råd.

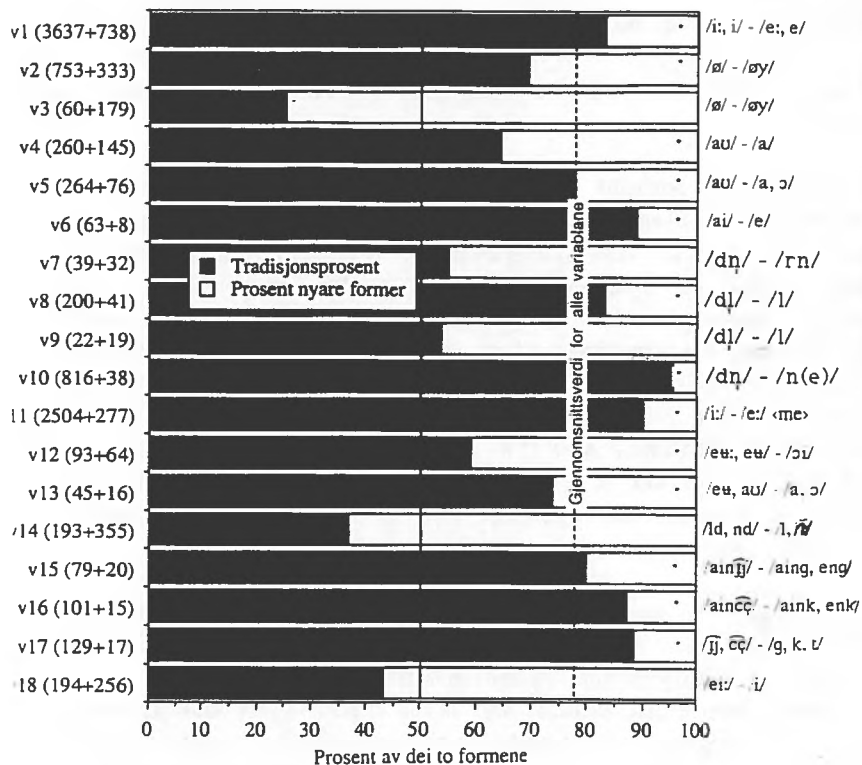
I perioden frå august til oktober 1996 gjorde eg opptak med alle informantane med fokus på daglegspråket deira. For å få eit så spontant og ekte språk som mogleg fekk eg kopla to og to informantar som kjende kvarandre saman heime hjå den eine av dei. Emnet for samtalen var *fortid*, *notid* og *framtid* i Sogndal, og såleis fekk eg òg språklege belegg på variablane mine.

3 Resultat og tolking av resultatata samla

Ord som viste 100 % tradisjonelle eller 100 % nyare former vart tekne ut av materialet og berre førte opp som vedlegg.

Utan omsyn til dei sosiale variablane viste resultatata for materialet samla at 13 av dei 18 språklege variablane gav signifikante utslag for at dei tradisjonelle variantane er meir frekvente enn dei nyare variantane. Dette svarar til ein samla tradisjonsprosent på 78,4 for tradisjonelle sogndalsformer. Sjå oversyn neste side.

Den heiltrekte linja er identisk med nullhypotesen, om ingen skilnad mellom tradisjonelle og nyare former, medan dei variablane som er markerte med stjerner, syner om skilnadene er store nok til å gje signifikante utslag. Til venstre står namnet på variabelen med tala på tradisjonelle belegg fyrst og deretter nyare belegg i parentes. Heilt til høgre er eit oversyn over variantvekslinga for kvar av dei språklege variablane.

Figur 2: Tal og prosent av tradisjonelle og nyare former for alle dei språklege variablane for informantane samla.

Tre variablar viste ei overvekt av nyare variantar:

Variabel 3: /ø/ - /øy/ framfor palatal lyd som t.d. i orda *kyrkje* og *tykkja*

Variabel 14: /ld, nd/ - /l, n/ i dei modale hjelpeverba *skulle*, *ville* og *kunne*

Variabel 18: /ei:/ - /i/ i adverb med stamme på *inn*, *inne* og *innan*

Ein del ytre forhold kan vera med på å forklara den høge tradisjonsprosenten. Dei språklege variablane som viste størst stabilitet (høgst tradisjonsprosent), var stort sett variablar som gjekk på systemdrag (grammatiske drag) i dialekten, medan endringane var større for variablar som galdt leksikalske drag (ord for ord). Døme på eit grammatisk drag med ein tradisjonell variant som held seg godt, er variabel 10: /adn, edn/ - /ane, ene/ i bunden form fleirtal av feminine og maskuline substantiv som t.d. *hestane* og *jentene*. Døme på eit leksikalsk drag der ein nyare variant er i ferd med å få overtaket, er variabel 14: /ld, nd/ - /l, n/ som berre gjeld for dei tre orda *skulle*, *ville* og *kunne*.

Innflyttarar er ingen homogen masse i Sogndal og øver difor heller ikkje eit einseitig press på talemålet. Dessutan kjem mange av innflyttarane opphavleg frå nabobygdene.

Betre kommunikasjonar har ikkje berre gjort det lettare å koma seg inn og ut av bygda, men også innafor bygda, t.d. mellom Dalen og Fjøra. Dette har gjort det lettare for sogndøler å halda kontakt med slekt og vener, og under innsamlinga kom det fram at dei innfødde sogndølene har mykje og tett kontakt med kvarandre.

Sogndal er det største senteret i Sogn og har status innan fotball, skule og handel. Det at ein er stolt over bygda si, trur eg gjer at ein også gjennom språket vil synleggjera at ein verkeleg er sogndøl.

4. Resultat og tolking av einskildhypotesar

a. Endring

Når ein ser på resultatata for einskildhypotesane, må eg berre fyrst presisera at nokre av hypotesane er retningsnøytrale og andre retningsbestemte³. Undersøkinga viste signifikante resultat for:

H2a: Det er samsvar mellom høg alder og høg tradisjonsprosent.

H2b: Dei eldste (gruppa 52–83 år) har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste (16–44 år).

10 av 18 variablar viste signifikante utslag for at dei eldste har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste. Aldersskilnader er vanlege å oppdaga i sosiolingvistiske undersøkingar, men graden av skilnad kan variera. Dersom dei språktrekka eg ser utslag på her held fram i same retning, vil ein med eit konstruert døme snart kunna høyra denne skilnaden mellom tradisjonelt og nyare sogndalsmål:

Tradisjonelt: /Dan 'gaungen (5) 'heurre (12) mi pau 'badnatei:men (7), ɔ dau 'skulde (14) mi 'vera 'ei:ne (18). Nou 'trainjje (15) in 'iççe 'lainger ɔ 'tainçca (16) pau ɔ 'siçca (17) 'framfø 'radeiou:en. Ei dag sir (1) 'maunge (4) stourt sit (1) 'bere pau da sou in 'kadla (8) 'ti:vei: (1)/.

Nyare: /Dan 'gangen (5) 'hoirde (12) mi pau 'barnetei:men (7), ɔ dau 'skule (14) mi 'vera 'ine (18). Nou 'trainge (15) in 'iççe 'lainger ɔ 'tainka (16) pau ɔ 'sita (17) 'framfø 'radeiou:en. Ei dag ser (1) 'mange (4) stourt set (1) 'bere pau da sou in 'kala (8) 'te:ve (1)/.

H9: Dei eldste i Dalen har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

³ Hypotesane er formulerte retningsnøytrale dersom ein ikkje har teori eller relevant empiri som tydeleg forutseier at resultatata vil gå i den eine eller andre retninga.

H10: Dei eldste i Fjøra har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

Her viste det seg at skilnaden var mykje større og galdt for fleire variablar i Dalen (9 stk.) enn i Fjøra (5 stk.). Kvifor er det slik? Kommunikasjonsmessig er desse to stadene komne nærare kvarandre. Skulane i Dalen er nedlagde og alle større aktivitetar skjer i Fjøra. Under innsamlingsarbeidet kom det fram at ein del dalingar ikkje følte at det gav status å vera daling, men at det derimot var nærast nedsetjande. I eit par av opp-taka fortalde nokon av dei unge dalingane at dei føler seg utsette og stundom nesten truga av ungdommar i sentrum berre av di dei er dalingar, noko som førte til at dei tenkte nøye gjennom alt dei sa og gjorde. Sannsynlegvis unngår dei av den grunn å bruka gamle ord og uttrykk, men det påverkar truleg også lydverket og formverket deira.

H13: Dei eldste kvinnene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

H14: Dei eldste mennene har høgare tradisjonsprosent enn dei yngste.

Resultatet viste at det var stor skilnad når det galdt kvinner. Dei yngste kvinnene hadde lægst tradisjonsprosent med signifikante resultat for 8 språklege variablar, medan berre 2 av variablane gav signifikante utslag mellom unge og eldre menn. Dette kan kanskje forklarast ut frå ein generell tendens i samfunnet til at kvinner ser ut til å ha lettare for å omstilla seg og tilpassa seg ytre endringar og nye trendar, t.d. er flyttemønsteret her i landet slik at det er særleg dei unge kvinnene som reiser frå bygdene og inn til byane. Høgare utdanning for kvinner er fyrst vorten vanleg for etterkrigsgenerasjonen, og kanskje trur dei at ei utvisking av dialektale språkdrag er ein måte å vinna status på i konkurransen om utdanning og arbeid.

b. Variasjon

H3: Det er skilnad mellom Dalen og Fjøra med omsyn til tradisjonsprosent.

Det var ingen signifikant skilnad mellom Fjøra og Dalen, men det var likevel ein tendens⁴ for 2 variablar i retning av at Fjøra har høgast tradisjonsprosent. Dette kan eg igjen forklara med at folk i Dalen overkompenserer til sentrum og difor får fleire nyare former enn det folk som bur i Fjøra har⁵. Det kan òg vera eit teikn på at språknormene er i ferd med å gå i oppløysing i Dalen.

H4: Det er skilnad mellom menn og kvinner med omsyn til tradisjonsprosent.

Det viste seg at kvinner hadde lægre tradisjonsprosent enn mennene når det galdt 6 variablar. Andre liknande undersøkingar viser at ein slik kjønsskilnad er typisk for litt større stader og vert forklart ut frå psykososiale faktorar.

H5: Det er skilnad mellom folk med høgare utdanning og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H6: Det er skilnad mellom folk som arbeider i tertiærnæringa og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

H7: Dei som har båe foreldra eller berre mor frå hovudsoknet, har høgare tradisjonsprosent enn dei som berre har far frå hovudsoknet.

H8: Det er skilnad mellom dei som har budd borte frå Sogn i meir enn to år og andre når det gjeld tradisjonsprosent.

Verken utdanning, yrkesgruppe, foreldrebakgrunn eller tid borte frå Sogndal viste seg å gje resultat som gav signifikante

⁴ Tendens er verdiar mellom 0,05 og 0,1.

⁵ Dette var også Andreas Hompland sitt inntrykk då han vitja Sogn tidleg på 80-talet (jf. Haugen 1998).

skilnader. Sogndal er ei skulebygd, og dette gjer sitt til at ein i mange høve ikkje treng flytta frå bygda for å få ei høgskuleutdanning. På det viset er mange av studentane heimehøyrande i Sogndal. Når det gjeld yrkesgrupper, er det fleire familiebedrifter i Sogndal som har lange tradisjonar og som har spelt ei viktig rolle for mange generasjonar i slekta. Foreldrebakgrunn gav utslag for at det var viktig at mora var frå hovudsoknet for to av dei 18 variablane, og det var for lyden /i:/ - /e/ som t.d. i ordet *ser*. Kanskje er dette ein lyd som er så vanskeleg å meistra at foreldrebakgrunn er viktig her? Elles må eg få presisera at kravet om at ein av foreldra skulle vera frå *hovudsoknet*, kanskje var noko strengt til at eg ville få styrka denne hypotesen, sidan ein forelder frå andre delar av Sogndal kommune då ikkje vart rekna.

Tid borte frå Sogndal vart ei svært uhomogen gruppe, på grunn av ulik lengd vekke trass i eit minstekrav på to år, og dessutan varierte tidspunktet for når og kor lenge dei hadde vore borte for mykje til at desse personane skulle ha så mykje felles.

H3: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Dalen når det gjeld tradisjonsprosent.

H12: Det er skilnad mellom menn og kvinner i Fjøra når det gjeld tradisjonsprosent.

Kvinnene i Dalen viste seg å ha lægre tradisjonsprosent enn mennene, men slik var det ikkje i Fjøra. Dette kan koma av at kvinnene i Dalen opplever ein identitetskamp i prosessen for å bli godkjende og integrerte i arbeidslivet i sentrum. I redsle for å bli oppfatta som gamalmodige og lite interessante, som eg var inne på under kjønn og alder, kan det henda at dei meir eller mindre medvite søker høgare prestisje gjennom å velja lydar og bøyingsformer som ligg nærare opp til skriftspråket.

5. Utsikter for sogndalsdialekten

I hovudoppgåva mi har eg vore inne på at det kunne ha vore interessant å gjera ei ny, liknande undersøking av sogndalsdialekten om 20-30 år. *No* trur eg derimot at det er ei ideell tid for å gjera ei undersøking der innflyttarborn vert inkluderte. Berre det at 10 av 18 tradisjonelle variantar er i ferd med å forsvinna hjå sogndøler med innfødde foreldre, er eit godt argument for å studera dette no. Som eg nemnde i innleiinga, har mange innflyttarar viktige og sentrale stillingar i bygda, og det har alt vakse opp ein generasjon med innflyttarborn. Ut frå det eg har høyrte, er det få av innflyttarborna som snakkar tradisjonell sogndalsdialekt⁶. Lærarar i ungdomsskulen har også registrert at mange born med innfødde foreldre i dag tyr til andre talemålsformer enn før. I mange tilfelle verkar det som om born med ein eller to innflyttarforeldre anten gjer eit kompromiss mellom foreldra sitt talemål og sogndalsdialekten, eller at dei fullt ut tek avstand frå sogndalsdialekten. Her er det likevel farleg å generalisera for mykje, for dette valet heng truleg nøye saman med kva verdisyn og kva personlege haldningar dei har til sogndalsdialekten. I ei vidare undersøking av kva som skjer med talemålet i Sogndal, er det difor interessant å sjå nærare på både språkutvikling og språkhaldningar.

Bygda er i kontinuerleg utvikling innafor tenesteytande næringar. Nyleg har Sogndal fått eit stort kompetansesenter for idrett (med innandørshall) og eit nytt stort handlesenter står òg klart. Alt dette er med på å skapa nye arbeidsplassar og kanskje også ny identitet for folk i bygda.

Konklusjon

I ei kort oppsummering kan ein seia at sjølv om denne undersøkinga viste at sogndalsmålet generelt sett held seg godt i

motsetnad til kva mange undersøkingar av dialektar i bygder på Austlandet viser, vil ein om ein ser nøyare etter oppdaga at endringane er store sett i høve til alder, at utviklinga skjer raskare hjå kvinner (særleg dei unge), og at dei tradisjonelle formene held seg vel så godt i sentrum (Fjøra) som i Dalen.

Litteratur

Haugen, Ragnhild. 1998. Variasjon og endring i sogndalsdialekten. I *Målbryting. Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg*. 1. Bergen: Nordisk institutt.

Målbryting hjå ungdomar i Os

av Reidunn Hernes

Dette innlegget er basert på ei hovudfagsoppgåve om talemålsvariasjon hjå ungdomar i Os.

Eg har her valt å leggja vekt på korleis problemstillinga i avhandlinga tok form og korleis feltarbeidet blei gjennomført. Eg vil også kort koma inn på delar av det som undersøkinga viste.

Bakgrunn og problemstilling

Os kommune ligg på sørspissen av bergenshalvøya, med kommunesenteret Osøyro om lag 3 mil sør for sentrum i Bergen. Os var tidlegare eit bygdesamfunn med jordbruk, fiske og småindustri som hovudnæringar. Det siste hundreåret har kommunen endra seg mykje. Primærnæringane har vike plass for sekundær- og tertiærnæringar av ulike slag. Betre kommunikasjonar har ført til at Os, på same måte som dei andre nabo-kommunane til Bergen, har hatt stor innflytting. Folketalet har auka frå 2775 ved hundreårsskiftet til 13 684 i 1998.

Den store innflyttinga og endringane i busetnadsmønsteret har også hatt mykje å seia for språkutviklinga i bygda. Alt tidleg på 70-talet blei det skrive ei hovudfagsoppgåve om språkendingane som var i ferd med å skje. Her blei det konkludert med at det no fanst to typar osmål – eit eldre, som både leksi-

	Eldre osmål	Yngre osmål	Bergen bymål
<i>Atonemisitet</i>	Ja	Ja	Nei
<i>Affrikat som realisasjon av "kje-lyden"</i> / cçu:le / (kjole)	Ja	Ja	Nei
<i>Palatalisering av gno. gg og kk</i> / 'ryjjen, 'baççen / (ryggen, bakken)	Ja	Nei	Nei
<i>Differensiering av gno. rn til dn</i> / kɔdn / (korn)	Ja	Nei	Nei
<i>Segmentasjon av gno. mm til bm</i> / gabmal / (gammal)	Ja	Nei	Nei
<i>Tungespiss -r</i>	Ja	Nei	Nei
<i>Diftongforkorting</i> / greit:, pløyd:, raut: / (greitt, pløygd, raudt)	Ja	Nei	Nei
<i>Tre kjønn</i>	Ja	Ja	Nei
<i>Substantiv bøygd i i flt. i samsvar med kjønn og gno. bøyingsklassar.</i>	Ja	Ikke bøyingskl. men kjønn	Nei
<i>Sterke og svake hokjønnsord ender oftest på -o</i> / sulu, jentu / (sola, jenta)	Ja	Ja	Nei
<i>R-bortfall i hankjønn og hokjønn fl.tal. ub.f.</i> / hesta, bygde / (hestar, bygder)	Ja	Ja	Nei
<i>Adjektiv samsvarsbøygd i predikativ</i> / jentu e snil, jentna e snille / jenta er snill / snille /	Ja	Ja	Nei
<i>Partisipp av verb bøygd med samsvarsbøygd</i> / jentu e kɔ:men, jentna e kɔmne / (jenta er komen / komne)	Ja	Nei	Nei
<i>A-mål</i> / ɔ'fina ei'jenta / (finna (inf.), jenta (hokj.eint. ub.f.))	Ja	Ja	Nei
<i>A-ending i preteritum og perfektum av svake a-verb</i>	Ja	Ja	Nei
<i>Sterke og svake verb ender på -e i presens bortsett frå ved verb som ender på stammevokalen og ved a-verb</i> / fine, føre / (finn, fører (pres.v.))	Ja	Ja	Nei
<i>1 pers.fl.t. /me/</i>	Ja	Nei	Nei
<i>Pronomen /da/</i>	Ja	Ja	Nei

Tabell 1. Samanlikning av eldre osmål, yngre osmål og bergensk på ein del utplukka variablar i prosodi, fonologi, morfologi og leksikon.

kalsk, morfologisk og fonologisk klart skilde seg frå bergensk¹, og eit yngre osmål med ei forenkla form av av det gamle bøyingsverket, og med mange endringar i lydverket (Aarseth 1974: 187). Dei viktigaste skilnadene mellom det eldre osmålet, det yngre osmålet og bergensk kan setjast opp på følgjande måte²: Sjå tabellen neste side.

Ut frå tabellen ser vi at der det yngre målet har skilt lag med det eldre, har det konsekvent fått same utvikling som bergensk. I 1974 er det likevel enno sentrale trekk som skil det yngre osmålet frå bergensk talemål.

På dei tjuefem åra som har gått sidan den gong, har folketallet i Os kommune auka med over fem tusen. I 1994 skreiv eg ei mellomfagsoppgåve om osmålet. Eg brukte 8.klassingane på den største ungdomsskulen i bygda som informantar og intervjuar dei ved hjelp av spørjeskjema. Informantane måtte svara på ein del spørsmål som gjekk på haldningar til dialekt, og dei måtte løysa ei innfyllingsoppgåve der ubøyge substantiv, verb og adjektiv skulle bøyast på dialekt og setjast inn på rett plass i setninga. Ein interessant observasjon i denne undersøkinga var den store variasjonen i talemålet mellom krinsane. I nokre krinsar var talemålet jamt over svært konservativt, i andre krinsar oppgav nesten alle informantane ein konsekvent bruk av bergensformer. Likevel var kanskje det mest påfallande den store språklege variasjonen frå informant til informant, særleg i sentrumsområdet.

Ein annan interessant observasjon var at mange av informantane karakteriserte talemålet sitt som osmål, eller blanding av osmål og bergensk, og dei fleste hevda også at dei tykte osmålet var "finare" enn bergensk. Likevel hadde mange av den-

¹ Denne presentasjonen er laga med utgangspunkt i osmålet. Bergen bymål er teke med som samanlikningsgrunnlag. Eg har difor ikkje gått inn på variasjonen *innafor* Bergen bymål, med høgstatus- og lågstatusvarietetar. Alle trekka frå Bergen bymål i tabellane er *felles* for høgstatus- og lågstatusvarietetane.

² Denne tabellen er laga med utgangspunkt i opplysningar funne i Aarseth 1974 og Larsen og Stoltz 1912.

ne gruppa informantar ikkje ei einaste osform representert på spørjeskjemaet. Det verka altså som språkbruk og språkhaldningar hjå desse ungdomane var temmeleg flytande (Hernes 1994).

Alt dette gjorde meg nyfiken, og eg ønskte å arbeida vidare med same problemområde på hovudfag i nordisk. Men no ville eg gå grundigare til verks. Eg såg store metodiske veikskapar ved spørjeskjema som einaste informasjonskjelde og bestemte meg for å samla inn materiale ved hjelp av bandopptakar. Eg ønskte å finna ut meir, ikkje berre om *kva* språklege former som blei brukte av informantane, men også om *kvifor*. Eg såg klart at ein slik arbeidsmetode ville gjera det vanskeleg å ha ei stor mengd informantar, og eg bestemte meg for å velja ein type problemstilling som kunne lata seg undersøkje gjennom eit informantutval plukka ut på ein annan måte. Problemstillinga blei til slutt den følgjande:

I denne avhandlinga vil eg prøva å kartleggja målbrytinga slik ho går føre seg i ei utvald gruppe ungdomar i Os, og drøfta den språklege variasjonen ut frå eit språkkontakt-perspektiv. Eg vil også setja målbrytinga inn i ein sosial samanheng, med særleg vekt på å få innsikt i ulike språkhaldningar og språkstrategiar hjå informantane ved hjelp av kvalitativ metode.

Alle tankar om tilfeldig utval og representativitet blei altså lagt til side. Eg var no ute etter ei lita gruppe ungdomar som skulle kjenna kvarandre godt, og som slik i følgje teorien burde fungera som språklege norminstansar for kvarandre. Eg bestemte meg for å bruka éin skuleklasse på øvste trinnet på ungdomsskulen som informantar. Klassen skulle vera frå sentrum, sidan det var i dette området variasjonen frå informant til informant tidlegare hadde vist seg å vera størst. Eg ville at elevane i denne klassen skulle ha gått i lag sidan første klasse. Eg var interessert i å finna ut kor stor språkleg variasjon det ville vera innafor ei slik lita gruppe, og eg ønskte også å finna ut kor medvite forhold desse elevane ville ha til variasjonen.

Feltarbeid – oversikt og drøfting

Feltarbeidet eg gjorde for å kasta lys over denne problemstillinga, var tredelt. Eg ønskte å kartleggja variasjonen ved bruk av ein del språklege variablar hjå informantane mine, og det var slik viktig å få samla inn nok språklege belegg på dei ulike variablane. Dette ville eg samla inn gjennom eit *kartleggingsintervju*. I tillegg ønskte eg å få eit inntrykk av språkhaldningane deira. Dette ville eg snusa på gjennom *kartleggingsintervjua*, og sidan koma tilbake til i *kvalitative oppfølgingsintervju* av fire av informantane. Eg ville også samla inn *sosial bakgrunnsinformasjon* om kvar enkelt informant, som opplysningar om kvar foreldra var frå og kor lenge dei hadde budd i Os. I tillegg ville eg lata informantane fylla ut eit *nettverksskjema* slik at eg skulle ha høve til å sjå på nettverkstilknytninga deira i forhold til det språklege materialet. I denne framstillinga vil eg konsentrera meg om å beskriva dei to intervjusituasjonane, kartleggingsintervjuet og det kvalitative oppfølgingsintervjuet, og kva eg fekk ut av dei.

Ei metodisk utfordring i alle sosiolingvistiske undersøkingar er å sikra seg eit språkleg materiale som representerer den typen språkbruk ein er ute etter å undersøka. Det store dilemmaet er som regel at materialet blir samla inn i ein situasjon der informantane veit at språkbruken deira blir observert, og då må ein rekna med at språkbruken blir påverka av dette.

Både bandopptakaren og intervjuaren i eit sosiolingvistisk intervju er moment som gjer sitt til å skapa ein ukjent – og kanskje litt formell – situasjon for informanten, og kan påverka språkbruken bort frå den informanten plar ha. Dette problemet er det umogleg å koma bort frå. Det store spørsmålet er likevel om språkbrukarar i det heile har ein “eigentleg” dialekt. Språkbruk vil aldri gå føre seg i eit sosialt vakuum, og i følge akkomodasjonsteorien (jf. t.d. Thakerar, Giles og Cheshire 1982) vil språkbruk alltid vera eit resultat av korleis språkbrukaren oppfattar den sosiale situasjonen og kva som blir forventa av han der. Le Page og Tabouret-Keller, som er

blitt kritiserte for aldri å ha teke opptak av informantane sin "eigentlege" dialekt, forsvarer seg slik:

Nevertheless, our answer to this last objection forms a major bastion in our general theory; it is that all utterances are affected by the audience, the topic and the setting, and that in general terms - to modify our general hypothesis - the individual creates for himself the patterns of his linguistic behaviour so as to resemble those of the group with which from time to time he wishes to be identified, or so as to be unlike those from whom he wishes to be distinguished (Le Page og Tabouret-Keller 1985: 181).

Ut frå eit slikt perspektiv blir det umogleg å skapa "nøytrale" situasjonar der målet er å få informantane til å snakka "slik dei plar". Det viktige blir å gjera greie for den sosiale "settinga" opptaket blei gjort i, dei fysiske omgjevnadene, kven som var til stades og kva språkleg bakgrunn både intervjuar og intervjubjekt har. I tillegg kjem ei vurdering av formalitetsgraden i situasjonen.

Kartleggingsintervjuet

Eg fann ut at det enklaste ville vera å gjennomføra intervjuar på skulen der elevane gjekk. Eg fekk låna eit grupperom som lærarane vanlegvis nytta. Nærværet av bandopptakar og vissa om at eg var der for å observera språkbruken deira, la nok ein dempar på stemninga, særleg i byrjinga av intervjuet, men informantane tødde opp uventa fort.

Informantane blei intervjuet to og to. Målet var å få dei til å snakka så mykje og så utvunge som mogleg, og eg la difor vekt på at dei skulle koma i lag med nokon dei kjende godt i klassen. Den andre grunnen til at eg ønskte å ha informantane to og to, var at eg ville dei skulle snakka like mykje med kvarandre som med meg. Når dei var to som kjende kvarandre godt frå før, rekna eg med at dei ikkje ville kunna gå langt bort frå språket dei brukte til vanleg utan å få reaksjonar frå partnaren sin.

Eg tenkte på førehand ein del på korleis eg skulle sikra meg nok belegg på dei variablane eg ønskte å undersøkje, stort sett morfologiske variablar, plukka ut med utgangspunkt i det Arne Aarseth meinte skilde det yngre osmålet frå det eldre i 1974. Eg bestemte meg difor på førehand for å styra intervjuet litt slik at eg kunne vera så sikker som mogleg på å få dei belegga eg ønskte. Eg ville på same tid prøva å få informantane til å gløyma den litt uvante situasjonen, og å få dei til å snakka så mykje som mogleg med kvarandre. Eg bestemte meg difor for å satsa på ei oppgåve som ville krevja at dei to informantane samarbeidde, slik at dei ville bli meir opptekne av kvarandre og oppgåva enn av meg og opptaksutstyret.

Eg teikna to "barneteikningar", den eine med to jenter som leika med ein ball under eit epletre, den andre av ein mann som rodde i ein båt mellom to palmeøyer. Teikningane var svært enkle, men inneheldt mange ulike figurar som ville krevja substantiv frå ulike kjønn og bøyingsklassar. Under intervjuet gav eg så den eine teikninga til den eine informantan medan eg gav eit blankt teikneark og fargebyantar til den andre. Oppgåva dei fekk, var å "kopiera" mi teikning. Informanten med "fasiten" skulle forklara detaljane på teikninga til den andre informantan, som ut frå desse opplysningane skulle prøva å laga ei identisk teikning. Først skulle han/ho teikna alle figurane på teikninga, sidan fargeleggja. Eg rekna med at då ville dei ulike figurane først bli presenterte, og sidan rekna som kjende, og slik bli refererte til både i bestemt og ubestemt form. Døme: *Oppi venstra hjørna e d'ei sol*. I neste omgang: *Solo e gul*. Etterpå bytte dei to informantane roller og gjentok oppgåva, no med bruk av den andre teikninga. Dette for å prøva å sikra like mange belegg frå begge informantane. Denne delen av intervjuet fungerte svært bra. Informantane gjekk inn for oppgåva med liv og lyst, og det verka som om nokre av dei nesten gløymde at eg var til stades. Dei snakka med kvarandre utan at eg trong å bryta inn i samtalen særleg mange gongar.

Då dei var ferdige med denne delen, fekk dei ei anna oppgåve. Eg var no ute etter å sikra meg belegg på verb i presens, og hadde laga til nokre teikneseriar utan tekst. Informantane fekk no i oppgåve å fortelja historia som skjedde i biletserien. Dette skulle dei gjera i lag. Dette var faktisk den delen av intervjuet som var minst vellukka. Informantane verka usikre, og det verka som dei ikkje heilt visste kva eg venta av dei.

I ettertid har eg sett at heile situasjonen nok kjendest kunstig fordi det var udefinert kven tilhøyraren til forteljinga skulle vera. Dei fortalde ikkje for kvarandre, og det følttest nok litt kunstig å fortelja til meg òg, i og med at dei visste at eg kjende biletseriane frå før. Då blei det lydbandet som stod att som "tilhøyrar" i ein ikkje heilt naturleg situasjon. Eg trur ikkje dette hadde så mykje å seia for bruken av verba i presens og frekvensen av bergensformer og osformer, men det gjorde at eg kanskje fekk færre belegg på desse variablane enn eg elles kunne ha fått.

Den siste delen av intervjuet skilde seg frå dei to føregåande. I denne delen var det eg som styrte intervjuet gjennom å stilla dei ulike spørsmål om kvardagslivet til informantane — skule og fritid. Eg spurde også om kvar dei ville bu dersom dei kunne velja mellom Os og Bergen, og om dei kunne nemna kva som var det verste og det beste med å bu i Os. Slik prøvde eg å koma litt inn på tilknytning til heimbygda og identitetsspørsmål, utan å koma inn på spesifikt språklege ting. Det verka som om informantane fann det uproblematisk å snakka om slike tema, og samtalen blei i dei fleste tilfella utvungen og hyggeleg. Målet med heile dette første intervjuet var altså å få så mange språklege belegg som mogleg, og samstundes få eit lite inntrykk av dei ulike språkhaldningane i denne gruppa.

Resultat av kartleggingsintervju

Materialet blei ekserpert ut frå følgjande ni variablar:

1. Infinitivsending (*bygga, bygge*)

2. Sterke verb i presens (*finne, finnar*)
3. Svake verb i presens (*søke, søkar*)
4. Hokjønnsord eintal, ubestemt form (*jenta, jente*)
5. Hokjønnsord eintal, bestemt form (*bygdo, bygdn*)
6. Substantiv, fleirtal ubestemt form (*gutta-jente, guttar, jentar*)
7. Substantiv, fleirtal bestemt form (*guttane-jentna-husna, guttne, jentne, husne*)
8. Pronomenet *daldet*
9. Diftong/monoftong i vokalismen *ei/e*

Talmaterialet eg sat igjen med etter ferdig feltarbeid, nytta eg på ulike måtar. Først såg eg på om det var store ulikskapar i bruksmønster mellom dei ni utvalde variablane, heile gruppa teken under eitt. Det var det absolutt, som tabellen nedanfor viser.

Var.nr	Variabelnavn	Eggs%	Belegg
1	Infinitivsending	33,24%	370
2	Sterke verb pres	5,33%	150
3	Svake verb pres	14,29%	301
4	Hokj eint ub form	51,55%	97
5	Hokj eint b form	30,63%	284
6	Fl ubunden form	20,19%	416
7	Fl bunden form	59,82%	219
8	Peikande pron	92,15%	790
9	Diftong	17,72%	587

Tabell 2. Bergensformer per variabel, alle informantane samanlagt.

Det viser seg her at den gjennomsnittlege bruken av bergensformer ved dei ulike variablane varierer frå om lag fem prosent til over nitti prosent. Endå meir interessant blir det dersom vi går inn og ser på kvar enkelt informant sitt variasjonsmønster.

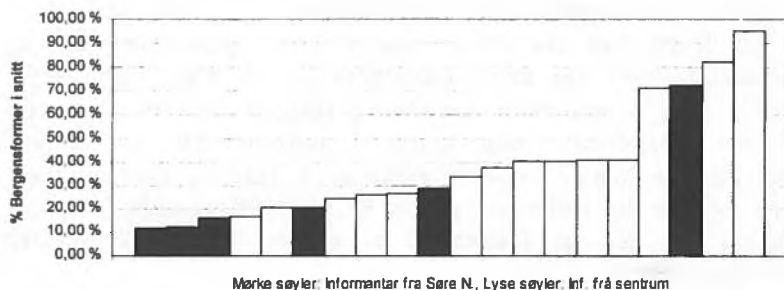
inf.nr.	Infinitiv	Pres.st	Pres.sv	Hokj.ub	Hokj.b	Fl.ub	Fl.b	Pron	Dift.	Snitt
1	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	14,3 %	92,6 %	0,0 %	11,9 %
13	1,9 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	21,7 %	0,0 %	7,7 %	76,7 %	1,6 %	12,2 %
11	5,4 %	0,0 %	0,0 %	40,0 %	17,6 %	0,0 %	26,7 %	87,9 %	7,4 %	20,6 %
23	8,3 %	0,0 %	0,0 %	33,3 %	0,0 %	0,0 %	20,0 %	66,7 %	20,0 %	16,5 %
9	9,5 %	0,0 %	0,0 %	62,5 %	18,8 %	0,0 %	37,5 %	86,8 %	4,8 %	24,4 %
8	11,1 %	0,0 %	0,0 %	5,6 %	6,8 %	0,0 %	33,3 %	87,2 %	1,3 %	16,1 %
19	16,7 %	0,0 %	0,0 %	0,0 %	25,0 %	0,0 %	33,3 %	100,0 %	12,5 %	20,8 %
10	21,4 %	0,0 %	0,0 %	80,0 %	50,0 %	0,0 %	20,0 %	70,6 %	0,0 %	26,9 %
24	26,1 %	0,0 %	5,0 %	25,0 %	28,6 %	0,0 %	66,7 %	95,0 %	15,0 %	29,0 %
16	30,0 %	0,0 %	0,0 %	—	36,4 %	0,0 %	42,9 %	95,2 %	6,3 %	26,3 %
15	41,2 %	0,0 %	5,6 %	66,7 %	42,9 %	0,0 %	40,0 %	90,6 %	19,2 %	34,0 %
14	45,2 %	11,1 %	9,1 %	—	27,3 %	21,7 %	100,0 %	96,6 %	16,7 %	40,9 %
12	45,5 %	0,0 %	0,0 %	75,0 %	16,7 %	0,0 %	85,7 %	100,0 %	15,8 %	37,6 %
20	66,7 %	0,0 %	18,8 %	100,0 %	100,0 %	72,7 %	91,7 %	100,0 %	88,9 %	71,0 %
5	68,2 %	0,0 %	0,0 %	80,0 %	21,4 %	0,0 %	75,0 %	93,5 %	28,0 %	40,7 %
27	68,8 %	9,1 %	0,0 %	100,0 %	7,7 %	0,0 %	76,2 %	98,7 %	3,7 %	40,5 %
2	69,2 %	75,0 %	80,8 %	100,0 %	88,9 %	97,4 %	93,3 %	100,0 %	34,1 %	82,1 %
4	80,0 %	0,0 %	0,0 %	75,0 %	16,7 %	0,0 %	92,9 %	100,0 %	4,0 %	40,9 %
17	92,9 %	100,0 %	93,3 %	100,0 %	100,0 %	85,7 %	100,0 %	100,0 %	85,0 %	95,2 %
26	100,0 %	0,0 %	20,0 %	100,0 %	100,0 %	62,5 %	87,5 %	97,5 %	83,3 %	72,3 %

Tabell 3. Prosent bergensformer per informant per variabel, sortert etter prosent bergensformer i infinitiv.

Det er ikkje vanskeleg å finna mønster i denne tabellen. Det er tre variablar som skil seg klart ut med svært låge prosenttal, og ein variabel som jamt over har svært høge tal. Men ein like klar tendens er *mangelen* på klare mønster. Dersom vi til dømes samanliknar *infinitiv*-variabelen som informantane er rangert etter og variabelen *hokjønn bunden form*, viser det

seg at det *ikkje* ser ut til å vera ein systematisk samanheng mellom bruken av bergensformer ved desse to variablane.

Stiller vi opp den gjennomsnittlege bergensprosenten per informant i eit diagram, får vi følgjande resultat:

Det ser ut til at desse tjue informantane frå same skule-klasse ligg så godt som jamt fordelt på ein skala mellom ca. 10 og 90 % bergensformer i gjennomsnitt.

Kvalitativt oppfølgjingsintervju

Dei fire informantane eg intervjuar på nytt, representerte ulike former for blandingsmål på ein skala frå det ein kan kalla yngre osmål til bergensk. Føremålet med ei oppfølgjing av nokre av informantane i form av eit kvalitativt forskingsintervju var å få eit betre inntrykk av deira *eiga* forståing av den språklege røyndomen dei er ein del av. Hadde dei sjølve ei oppfatning av at den språklege variasjonen i klassen var stor? Eg ville også gjerne vita om dei oppfatta seg sjølve som osingar.

Eg tok utgangspunkt i tre overordna tema i intervjuet. Desse tre representerte ulike innfallsvinklar til informantane sitt forhold til Osbygda og osmålet, og kasta også lys over sentrale teoretiske drøftingar i oppgåva mi;

- språkssystemet
- språksamfunnet
- identitet og haldningar, språklege strategiar

Det er ein viktig del av ei kvalitativ tilnærming å lata informanten si eiga oppfatning og fortolking av røyndomen vera sentralt. Dette kan ein oppnå ved å stilla opne spørsmål der informanten sjølv får styra framdrifta ut frå sine eigne føresetnader. I tråd med dette ønskte eg ikkje å laga til lange og styrande spørjelister, men heller å utdjupa dei tre hovudtemaa eg har nemnt ovanfor gjennom å samtala med informantane og lata dei sjølve sleppa til. Reint praktisk utforma eg ein temagaid der det var fastsett at vi skulle innom alle dei tre overordna emna.

Desse intervjuja blei av naturlege årsaker tekne opp ei stund etter den første innsamlinga av materiale, nærare bestemt om lag eit halvt år seinare. I mellomtida hadde eg lytta på dei første opptaka, talt opp variablar og rekna ut resultat. Eg hadde også gjort meg opp ei meining om kven av informantane det ville vera interessant å intervjuja på nytt, både på grunn av språket og på grunn av interessante ting dei hadde sagt i det første intervjuet.

Kvalitativt perspektiv

Langt meir enn dei sterke motsetnadene og svulmande orda om å høyra til på ein stad, er det meir diffuse utsegner som har prega dei fleste av informantane mine. Både i intervjurunde ein og to fekk eg eit inntrykk av at forholdet til heimlassen og til Bergen slett ikkje var svart og kvitt og prega av skarpe motsetnader. Vi kan lata ein samtale mellom to av informantane og underteikna illustrera dette. Kommentaraner til den eine informanten står i parentes.

Dersom de skulle velja mellom å bu i Os og i Bergen, kvar ville de budd då?

Bergen. De'sje tvil. For d'e der det skjer kule ting. Her i Os e det bare sånn sje deli bonnelann.

Kva er det som skjer i byen då?

Der - d'e jo liksom der det skjer. Kule ting. (...) For eksempel - d'e der d'e sjino, der e det sjino kvar dag, der kan du gå på sjino kvær dag viss du har lyst te det.

(Åsså sleppe du å ta bussen)

Ja det sleppe du òg åsså spara du førtito krone kvær gang du ska på sjino. Åsså kan du - ja d'e alt muli der. Konserta å alt, sant.

Er det nokon forskjell på bergensarar og osingar?

Ja.

(Bergensarane e dummare)

Ja- Di e åns. Di snakke stygt å - di e heilt rar. D'e jo selvfølgeli nokken bergensara så e okei då, men, di fleste e sånn herre - ja.

Kan du beskriva ein typisk bergensar?

(Dum så et brø)

Ja. Rar. Åns. Stygg.

Er det forskjell på klesstilen?

Bergenserne di har buksne på knærne, neranfor anklene har di belte, mens osingene di haran *her* oppe - har di buksne.

(Klistra oppi ræven)

Bergenserne har alt bare merkekler å isje nåkke sånn herre, mens osingane di har sånn herre Exit å Bosselini å sånn.

Kvar er de sjølve då? Sånn midt i mellom?

Ja. Sånn sirka det. Sånn gjennomsnitts.

For desse to er det definitivt meir spennande å bu i Bergen enn i Os - "det er der det skjer". Likevel ser vi at biletet dei to gjev av "ein typisk bergensar", ikkje er spesielt positivt. Men det er heller ikkje biletet dei gjev av ein typisk osing - lite motebevisst, og kanskje litt keisam. Ut frå det dei seier, skjønar vi at det ikkje er seg sjølve dei skildrar, korkje i den eine eller den andre kategorien. Sjølve er dei "sånn gjennomsnitts", midt i mellom desse to gruppene. Og det er kanskje dei fleste andre òg?

“Hans”, den eine av informantane ovanfor, er tilsynelatande ikkje så oppteken av dialektar. Han snakkar “os-bergen-dialekt” seier han, og snakkar meir bergensk no i forhold til det han gjorde tidlegare. Han skildrar osmålet som “heilt nynorsk”. Eg spør han om han kan snakka sånn viss han vil.

Nja - viss eg vil så - jaaa - tru'sje d'e så lett.

Men du vil ikkje?

Nei eg vil isje, sånn til - dagligdags.

Kvifor vil du ikkje?

(*Latter*) Neei - d'e vel kanskje litt sånn vanskele spørsmål men - d'e vel bare sånn d'e blitt. Eg snakke sånn så - det komme av seg sjøl.

Det språket som “komme av seg sjøl” hjå Hans, kan skildrast som ein temmeleg stabil struktur som er ei blanding av bergenske språktrekk og språktrekk frå Os. Han bruker m.a. mykje e-infinitiv, men held på o-endinga og r-bortfallet. Denne blandinga kan vi tolka som ein måte å signalisera nøytralitet – det er ikkje heilt osmål og ikkje heilt bergensk – og passerer slik truleg som akseptabelt i begge “leirar”. På same måte som Hans sjølv plasserer seg sjølv?

I denne samanhengen kan det vera passande å trekkja inn teorien til Le Page og Tabouret-Keller om språk som identitets-handling – om korleis ein legg opp sine språklege strategiar avhengig av korleis ein oppfattar seg sjølv og kva type menneske ein ønskjer å bli forbunde med (Le Page og Tabouret-Keller 1985) Slik eg tolkar materialet, er det *nøytralitetsstrategien* som går igjen – dei fire informantane i oppfølgingsintervjuet ser ut til meir eller mindre å oppfatta seg sjølve som å liggja sosialt midt mellom to stereotype grupper som vi kan kalla “bønder” og “bergensarar”. Korleis dette kjem til uttrykk gjennom språket deira, varierer frå informant til informant, avhengig av kva språkleg bakgrunn dei har med seg heimanfrå.

Eg trur nok at forholdet dei fire informantane og kamera-tane deira har til sin eigen kultur, til bygda og til byen, er kom-

plekst og vanskeleg å gjera greie for. Eit sitat frå "Ole" kan vera ein illustrasjon; han blir spurd om han ville reagera dersom han fekk vita at Os og Bergen ville bli slått saman til ein kommune.

Nei eg væt'sje - hadde det blitt nokken forskjell enkli? Nei Os e no - eg vet'sje om det hadde gått, Os jo enkli litt stort, sant. Eg vet'sje om det hadde - det hadde vært litt rart om det hadde vært Bergen liksom. Syns d'e stort nok te å vær egen kommune.

Ja, dersom du hadde blitt rekna som bergensar og vore ein del av Bergen kommune - hadde det vore greitt?

Ja, eg væt'sje. Eg regne no meg sjøl som bergensar enkli, men isje fra byen, liksom.

Det er vanskeleg ut frå slike utsegner å seia noko om kva framtid osmålet går i møte. Dersom osingane begynner å rekna seg som bergensarar, ser det mørkt ut for o-endinga på sørspissen av bergenshalvøya. Men kanskje vil osingane også i framtida ønskja å markera at dei ikkje er "fra byen, liksom"? Det er som kjent vanskeleg å spå. Kva som vil skje med osmålet vidare, er det nok berre framtida som kan fortelja noko om.

Litteratur

- Hernes, Reidunn. 1994. "E' du osing eller gjer du deg?". *Bergens-påverknaden i yngre osmål*. Universitetet i Bergen.
- Hernes, Reidunn. 1998. "Eg snakke sånn så - det komme av seg sjøl". *Ein sosiolingvistisk analyse av talemålsvariasjon hjå ungdomar i Os*. Universitetet i Bergen.
- Larsen, Amund B. og Gerhard Stolz. 1912. *Bergens bymål*. Kristiania: Aschehoug & Co.
- Le Page, Robert og Andrée Tabouret-Keller. 1985. *Acts of Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thakerar, Giles og Jenny Cheshire. 1982. Psychological and linguistic parameters of speech accommodation theory. I Fraser og Scherer (red.) *Advances in the social psychology of language*, 205-255. Cambridge: Cambridge University Press.

Aarseth, Arne. 1974. *Osmålet. Et Hordalandsmål i forandring.*
Universitetet i Bergen.

Endringar i førdedialekten

av Ola Sølvsberg

1 Innleiing

Som hovudfagsstudent i nordisk ved Høgskolen i Agder, har eg kartlagt talemålet til vaksne og unge i Førde i Sogn og Fjordane. Førde kommune er sidan 1997 ein bykommune, og har i overkant av 10 000 innbyggjarar, dei aller fleste bur i tettstaden Førde. Frå 1965 har folketalet auka jamt og mykje, frå om lag 3500 til dagens folketal. Dette gjer at Førde er den tettstaden i Noreg som har hatt den største relative veksten i innbyggartalet dei siste 10–15 åra. Den geografiske plasseringa gjer at Førde er eit naturleg sentrum for mange av dei som bur i Sunnfjord, og for nokre av dei som bur i Nordfjord og Sogn. Eit resultat av denne sentrumsfunksjonen er at Førde dei 4 siste åra har vore den kommunen i Noreg med størst handel per innbyggjar. I forhold til andre byar er avstanden kort til den jamstore nabobyen Florø (1 time med bil), men med lengre avstand til større byar som Bergen (3–4 timar), Oslo (7–8 timar) og Ålesund (4–5 timar).

Det at Førde-samfunnet ser ut til å utvikle seg mot eit heterogent bysamfunn med stor tilflytting, gjer at forholda ligg til rette for endringar i den tradisjonelle førdedialekten. Er det i ferd med å danne seg eit eige bymål i Førde som skaper eit språkleg skilje mellom førdeungdommen og dei vaksne, og mellom ungdommen i sentrum og ungdommen frå bygdene rundt sentrum? Og viss førdedialekten blir påverka av andre bymål,

kva for byar og dialektar er det som påverkar talespråket i Førde?

2 Om hovudoppgåva – resultat

For å finne ut noko om kva for språklige variablar som er i endring i Førde, gjorde eg eit pilotprosjekt der eg samanlikna talespråket til to unge førdianarar med talespråket til ei vaksen kvinne med tradisjonell førdedialekt. Etter denne jamføringa valte eg ut seks språklige variablar som eg ville studere nøyare. I hovudgranskinga intervjuar eg 10 unge informantar (16–17 år) som sjølve meinte at dei snakka typisk førdedialekt, og som hadde butt i Førde sidan dei var 2–3 år gamle. Seks vaksne informantar (48–94 år) vart òg intervjuar, og desse var typiske dialektbrukarar i sine aldersgrupper. I intervjuar skaffa eg meg materiale til den språklige analysen, men eg var òg interessert i å diskutere årsaker til språkendringar hos informantane. Den faktiske språkbruken har eg prøvt å sjå i lys av informantane sine medvitne og umedvitne haldningar til språk og språkbruk. Dei seks språklige variablane gav desse resultatata:

a. *Palatalisering* : Ikkje palatalisering

Den “nye” førdedialekten har ikkje *palatalisering*, verken av *alveolarar* eller av *velarar* i *innlyd*. Der den tradisjonelle førdedialekten har former som /mannj/, /ballj/, /skojen/ og /'takje/ (tonem 1), heiter det i dag /mann/, /ball/, /skogen/ og /'take/.

b. *Dativ* : ikkje dativ

Dativ er ikkje i bruk blant unge brukarar av førdedialekten, men det er enno råd å finne restar av levande dativbruk blant eldre førdianarar.

c. Uttalen /-ld/, /-nd/ og /-ng/ : /-ll/, /-nn/ og /-ŋ/

Uttalen av lydkombinasjonane /nd/ og /ng/ er stabile. Både den tradisjonelle og den nye førdedialekten har klar overvekt av former utan *assimilasjon* av /nd/, t.d. /sand/.

Både dei vaksne og dei unge informantane vekslar mykje mellom uttalen /ng/ og den assimilerte forma /ŋ/, slik at det blir vanskelig å seie om den nye førdedialekten har anten/ng/ eller /ŋ/. Gutane og mennene bruker flest former med /ng/, medan jentene og kvinnene bruker eit fleirtal av assimilerte former, t.d. /sæŋ/. Når det gjeld lydkombinasjonen /ld/, er det slik at den nye førdedialekten ser ut til å halde på den ikkje-assimilerte uttalen, t.d. /kvæld/, men ikkje så gjennomført som i den tradisjonelle førdedialekten. For dei 3 lydkombinasjonane /ld/, /nd/ og /ng/ er det samla sett ein tendens til at dei assimilerte formene spreier seg i førdedialekten, t.d. /kvæll/, /lann/ og /riŋ/.

d. Svarabhaktivokal : ikkje svarabhaktivokal (i 3 kategoriar)

Bruk av svarabhaktivokal finn ein no berre i *presens av sterke verb*, t.d. /'grevel/ (tonem 1), men også i denne kategorien er svarabhaktivokalen mindre i bruk enn før.

Innskotsvokalen er altså forsvunnen frå *sterkt bøygde adjektiv*, t.d. /ein 'fine mann/ → /ein fin mann/, og frå *maskuline substantiv, ubunden form eintal*, t.d. /ein 'bile/ → /ein bil/.

e. *de* – *døkke* : *døkke* – *døkke*

Ein språklig variant som har forsvunne frå den tradisjonelle førdedialekten, er forma /de/ som *personlig pronomen, 2. person fleirtal, subjektform*. Denne forma har blitt erstatta med /døkke/, slik at /døkke/ no blir brukt både som subjekt- og objektform.

Både unge og vaksne føradianarar kan t.d. seie: /kann døkke ta me døkke litt mat?/.

f. *Rulle-r* : *skarre-r*

Eit språkdrag som *ikkje* har endra seg, er uttalen av *r*. Framleis er det slik at *rulle-r* er den vanligaste varianten i Førde, i staden for 'utfordraren' *skarre-r*. Tre av dei 19 informantane brukte *skarre-r*.

Andre resultat

I tillegg til desse seks språkvariablane var det enkelte andre tendensar i utviklinga av førdedialekten. Desse språkdraga har eg ikkje granska systematisk, men eg fikk likevel eit godt inntrykk av at det var enkelte 'nye' språkdrag som var på veg inn i talemålet til dei unge.

Eit slikt nytt språkdrag i førdedialekten er bøyingsformene av sterke verb i presens. Nokre verb får tradisjonelt omlyd i denne kategorien, t.d. *å komme* – *kjem*, *å grave* – *grev*. I den tradisjonelle førdedialekten er det alltid omlyd av slike verb i presens, i tillegg til svarabhaktivokal, slik: /'kjeme/, /'greve/ (tonem 1). No i 1998 vekslar ungdommane mellom desse tradisjonelle formene og former *utan* omlyd, t.d. /'kåmme/, /'grave/.

Eit anna nytt språkdrag er at mange verb som tidligare tilhørde dei sterke verbklassane, no blir bøyde som svake verb. Døme: /å lese – las/ blir til /å lese – leste/, /å bære – bar/ blir til /å bære – bærte/ o.l.

Ei fonologisk nyutvikling i førdedialekten er overgangen frå /kj/-lyd til /sj/-lyd. Dei aller fleste ungdommane brukte denne /sj/-lyden i samanhengar der det tradisjonelt har vore /kj/, sjølv om dei var merksame på at det ofte vart oppfatta som 'feil' språkbruk. Denne utviklinga er vanlig i ungdomsspråk i fleire byar og område i Noreg, t.d. i Bergen og Oslo.

3 Årsaker til endringane i førdedialekten

Alle dei språkendingane eg har funne, mellom dei vaksne og dei unge i Førde, kan forklarast med *indre årsaksfaktorar*, som oftast *analogi* og *regelavgrensing*. Når språkutviklinga i Førde

går såpass raskt som ho gjer no, heng det trulig saman med at dei ytre samfunnsforholda, som har endra seg raskt og mykje dei siste tiåra, verkar som katalysatorar i språkutviklinga. Det store talet på tilflyttarar er ei særleg viktig årsak til dei skilnadene som finst mellom talemålet til dei vaksne og dei unge i dette språksamfunnet.

I Førde må ein trulig òg legge stor vekt på dei indre årsaksfaktorane når ein skal forklare språkutviklinga. Grunnen til det er at det ikkje er noko nærliggande bymål som dominerer i påverknad på førdedialekten, Bergen er 3–4 timars reise unna, og bergensdialekten skil seg sterkt frå den tradisjonelle førdedialekten. Det er trulig rett å seie at dei indre faktorane styrer *retninga* i språkutviklinga, medan dei ytre faktorane avgjer farten på og omfanget av språkendingane. Ein enkelt ytre faktor som har mykje å seie, er den auka mobiliteten i samfunnet. I dag er den sosiale og geografiske mobiliteten større enn nokon gong før, og spesielt i Førde sentrum har det vore stor tilflytting dei siste tiåra.

I intervjuua med informantane prøvde eg å finne ut noko om haldningane som informantane hadde til forholdet mellom sitt eige talemål og omgrepet *modernitet*. Dei vaksne meinte at Førde framleis var eit tradisjonelt bygdesamfunn, som ikkje skilde seg noko særleg frå områda ikring. Dei unge meinte derimot at deira eige sentrumsmål var meir moderne enn den tradisjonelle førdedialekten og dei nolevande dialektane i kommunane rundt Førde. Desse fikk karakteristikkar som gammaldags språk, grautmål og bondespråk. Men i eit litt større perspektiv måtte ungdommane innrømme at i forhold til t.d. oslodialekt og bergensdialekt vart nok den 'nye' førdedialekten sett på som tradisjonell og gammaldags. Blant dei unge var det dessutan tydelig at det var oslodialekt eller normalisert austnorsk som var den målforma som hadde størst prestisje, og det kan vere noko av grunnen til nokre av språkendingane i Førde, m.a. /sj/-lyd for /kj/ og presensformer av sterke verb utan omlyd.

Framtidsutsikter

For Førde sin del er det nok rett å seie at utviklinga går i retning av eit regionalt nordvestlandsk talespråk, med innslag av austnorske ordformer (leksikalske former). Både empiri og teori peiker mot at områda rundt Førde sentrum tar etter den same utviklinga som ser ut til å gå føre seg i den "nye" førde-dialekten.

Den faglege sjølvforståinga i norsk talemålsgransking Eit fagkritisk innlegg¹

av Sigfrid Tvitekkja

I denne artikkelen tek eg opp punkt som eg sjølv oppfattar som fagkritiske og polemiske. Kritikken rettar seg mot det eg vil kalle den faglege og samfunnspolitiske sjølvforståinga til talemålsgranskarane. Polemikken rettar seg mot dels grunnleggjande teoretiske formuleringar i prosjektskildringa til TEIN.

I prosjektskildringa til TEIN (s. 2) står det at “[h]ovudmålet med prosjektet er å få innsikt i og forstå *språkleg endring i norsk talemål*. Denne innsikta skal utviklast og formulerast i generelle teoriar om og modellar for språkending.”

Som talemålsgranskarar er me opptekne av å utvikle metodar og spinne teori kring dei modellane av røynda som me let vitenskapen vår abstrahere. I sosiolingvistikken har den metodiske og teoretiske refleksjonen vore naudsynt for å heve talemålsgranskinga opp frå ein hovudsakleg empirisk fokusert disiplin (dialektologien) til ein meir samfunnsteoretisk disiplin (sosiolingvistikken), der reint lingvistiske forklaringar på språkending blir supplerte eller erstatta med sosiale forklarings-

¹ Innhaldet i artikkelen er noko omarbeidd, men i hovudsak det same som eg sa i innleiinga mi på TEIN-konferansen, Alversund 6.11.98.

eller forståingsmodellar. Dette syner at faget stadig er i utvikling og at talemålsgransking (sosiolingvistik) blir styrkt som fag innanfor nordistikken, og som vitskap innanfor humaniora.

Det er viktig at ein stadig utviklar det *deskriptive* og *analytiske* apparatet for korleis talemålet endrar seg. Men slik eg ser det, har me (i nyare tid) hatt lite ordskifte kring *den faglege sjølvforståinga* innanfor norsk talemålsgransking og i sosiolingvistikken. Med *den faglege sjølvforståinga* meiner eg her tankar kring grunnlaget for granskingane våre. Eit slikt fagpolitisk ordskifte vart aktualisert på 1970-talet av bl.a. Geirr Wiggen (1973) og Anne Brautaset (1974). Utspela vart for det meste tenkte og formulerte innanfor den tidstypiske marxismen. Sjølv levde eg i uskuld på den tid, så eg kjem til TEINs runde bord mest utan *fordomar*, i både erkjeningsteoretisk og kvar-dagsleg meining av ordet. Det er altså ikkje noka ferdig pakka og fargelagd politisering eg er interessert i. Det politiseringsordskiftet eg meiner me treng no, er meir knytt til universiteta sine ålmenne formidlingsproblem og humanioras legitimeringskrise. Kva for målsetjingar har me med å drive med talemålsgransking? Korleis legitimerer me granskingane våre for samfunnet? Har granskingane våre berre eigenverdi som gransking for granskinga si skuld, eller kan dei aktivt nyttast som innlegg i samfunnsdebatten med kulturkritisk potensiale? Dersom ein ser eit poeng i det, kva kan ein gjera for at den store TEIN-databasen av ord og bøyingsformer ikkje vert ein endelaus "nekrolog" over norsk mål? Eller har også vitskapen eit kulturelt ansvar?

Sosiolingvistikken er ikkje avpolitisert

Politiseringsordskiftet som eg nemnde innleiingsvis, er etter mi meining så å seie ikkje-eksisterande i dag. Når eg oppfattar dette innlegget som polemisk og ordskiftande, er det fordi eg har laga meg ein opposisjon som er meir eller mindre kon-

struert for føremålet. Konferanselyden kan likevel tenkje over om dei tilhøyrer den “konstruerte” opposisjonen eller ikkje.

Eg startar innlegget med å gjera framlegg om at nokre av midlane til TEIN bør brukast til å utarbeide konkrete prosjekt som kan hjelpe til å bremse den einsrettinga av språket som TEIN studerer i dag (gjeve at det er det me studerer). Dette framlegget er ei *språkhandling* som eg utfører for den vidare argumentasjonen si skuld, men framlegget kan godt oppfattast som eit konkret og faktisk framlegg frå mi side. Framlegget er eit døme på *open* politisering av faget. Det er nemleg ikkje slik at kravet mitt om politisering av talemålsgranskninga botnar i at eg i dag ser føre meg eit *avpolitisert* eller *ikkje-politisert* fag. Tvert imot er det heller slik at eg ser politisering og det eg meiner kan lesast som ideologiproduksjon, men at dette føregår lite ope. Når politiseringa ikkje er open, kan ideologi framstå som vitskap, noko som er uheldig.

Attende til framlegget mitt om at ein tek til å arbeide med å overskride stoda ein er i gang med å dokumentere. Dei som er usamde i framlegget mitt, bør spørje seg sjølve på kva grunnlag dei er usamde. Er det fordi dei på ideologisk eller målpolitisk grunnlag ikkje er kritiske til ei eventuell einsretting av språket, og ikkje vurderer dette som eit kulturelt problem, slik eg gjer det? I så fall respekterer eg sjølv sagt eit slikt standpunkt. Men dersom ein vurderer framlegget mitt som uvitskapleg, eller som eit framlegg som ikkje bør koma frå ein fagperson, kan eg ikkje utan vidare gå med på det. Spørsmålet er om det å taka stilling “mot” utviklinga og å arbeide med denne problematikken er eit ideologisk standpunkt, og dermed uvitskapleg, medan det å ikkje vilja gå inn i problematikken utan vidare kan seiast å vera objektivt, og i så fall til støtte for “ingens” interesser?

Her er me tilbake til spørsmålet om kva slag *sjølvforståing* me har av oss sjølve som granskarar. Verdiproblematikken i vit-

skapen kan skildrast i to typar vitskapleg sjølvforståing: Den *positivistiske* sjølvforståinga og den *kritiske* eller den *dialektiske* sjølvforståinga. Eg siterer frå boka *Nordisk språkforskning og den faglige selvforståelse* av Anne Brautaset:

Det er den positivistiske forståelsen av faglig objektivitet som gjør at spørsmålet om politisering av faget, enten ikke blir forstått, eller avvises som en ufaglig problematikk. En politisering av faget ville innebære at en i arbeidet med faget tok konsekvensen av at språk og språkforskning er samfunnsbestemt og samfunnsbestemmende, rett og slett fordi vi lever i et samfunn, og fordi språket er en del av samfunnet. Men dette er en erkjennelse som ikke er reflektert inn i den positivistiske vitenskapsforståelsen, og *derfor vil det å arbeide faglig og det å arbeide politisk betraktes som uforenlige virksomheter* [mi kursivering] (Brautaset 1974:18).

Det er altså mogeleg at me i vår deskriptivitet og teoretisering kan koma til å ikkje berre dokumentere positive fakta, men også til å skape ideologi kring desse "fakta". Det å berre *dokumentere* "positive" fakta kan koma til å fungere like godt som *legitimering* av ei rådande utvikling. Dei som ikkje tek til orde *mot* utviklinga kan sjåast på som advokatar *for* den same utviklinga.² Skjervheim seier det slik:

Samfunnsvitskapsmannen lever ikkje i eit meta-samfunn utanfor samfunnet, han står i eit kommunikasjonsforhold til dei andre medlemene i samfunnet, han er også i eigenskap av vitskapsmann ein del av samfunnet, ein deltakar i samfunnslivet. Ved at han legitimerer sin eigen teori, legitimerer han ei oppfatning for samfunnet, ei oppfatning som kan støtta opp under dei oppfatningane som alt råder i samfunnet eller som kan riva grunnen undan dei rådande oppfatningane, eller så kan han òg gjeva ein legitimasjon for at ein kan stilla seg indifferent til til dei rådande oppfatningane. (Skjervheim 1964:125)

² Argumentasjonen min må ikkje tolkast som om eg ynskjer ein *normativ* vitskap. Eg har tru på, og er tilhengjar av ein vitskap som skildrar objektet sitt så deskriptivt og desinteressert som mogeleg.

Er det å beskrive til støtte for *ingens* målpolitiske interesser?

Eg meiner at dersom TEIN dokumenterer språkleg einsretting, og samstundes peikar på sosiale føresetnader for ei slik utvikling, så bør denne kunnskapen brukast til å gjera noko meir frå fagleg hald enn å berre skildre (deskriptivt) stoda slik ho ser ut for oss. Dette synspunkter byggjer på dette resonnementet:

1) Språkendingane er *kulturelt bestemte endringar*, som sjølv sagt har strukturelle årsaker, men som også er prega av tidsånda og ålment kulturelt medvit.

2) Språkvitskapen som vitskap er også *kulturbestemmande*. Dersom ein berre nøyer seg med å beskrive, kan dette fungere som ei framskriving av endringane.

Eit konkret døme på korleis språkvitskapen er kulturbestemmande, er det arbeidet språkplanleggjarane gjer. Som me veit, er det eit vanleg normeringsprinsipp i Noreg å få skriftmålet og talemålet til å gå nokolunde i takt med einannan. Det er difor truleg at talemålsgranskningane våre kan brukast til å få igjennom brigde i skriftmåla. Rett nok veit me ikkje kor mykje skriftmåla (då helst bokmål?) verkar inn på talemålet til folk. Men dersom skriftmåla (då helst bokmål, som òg har støtte i eit talemål) til ein viss grad påverkar talemålet, kan ein spørje seg om der ikkje vil vera eit sjølvforsterkande samsvar mellom dei reguleringane som språkplanleggjarane gjer og den retninga talemålsendingane tek. I ein slik samanheng kan ein tenkje seg at talemålsendingane i noka mon blir *drivne fram*, eller *planlagde* av språkfolk, og altså at desse folka er blant dei identifiserbare "ytre" faktorane for språkending. Språkrådet har sjølv sagt *mandat* til å styre språkendingane på den måten dei vil, og det vert ein målpolitisk diskusjon om ein då bør dempe eller forsterke tendensane i endringsprosessen. Men dersom ein opnar for at granskarane sjølve skal vera med i denne

diskusjonen, vert *det* eit emne for *vitskapsteoretisk* diskusjon. Mitt poeng er at spørsmålet “om granskarane skal vera med?” likevel ikkje er det mest relevante tilskotet til diskusjonen. Påstanden min er at me allereie *er* med i diskusjonen, ikkje fordi me driv, eller bør drive *normativ* vitskap, men fordi me som nordistar eller sosiolingvistar ikkje unngår å vera med i den målpolitiske diskursen. Me står midt oppi han, og me samlar inn stadig meir stoff til å føre han vidare.

Er omgrepet *modernitet* verdingytralt?

Eg går no over til å gjeva eit døme på korleis eg meiner TEIN, truleg i mangel på problematisering av seg sjølve som ideologi-produsentar, har gjort *teoretiske* koplingar som ikkje utan vidare kan seiast å vera verdifrie eller tene “ingens” interesser. I prosjektskildringa til TEIN (s. 15) trekkjer ein fram dikotomien *modernitet* og *tradisjon* som “overordna dimensjon” for korleis ein skal studere dei sosiokulturelle føresetnadene for talemålsendingane. Modernitet og tradisjon blir som kjent knytte opp til både språklege og kulturelle verdiar. *Dialekt, lokal kultur* og *tradisjon* står i motsetnad til *standardtalemål, ikkje spesifikt lokal kultur* og *modernitet*. Eg har fleire innvendingar mot dette, både av logisk og prinsipiell art. Kritikken min går ikkje på bruken av dikotomiar som vitskaplege operasjonaliseringsverktøy (sjå også Tvittekkja 1998:30ff), men eg ynskjer å analysere dikotomien nærare, og syne korleis han er mogeleg å forstå logisk og ideologisk:

1) Logisk: Dersom ein legg ein dynamisk definisjon av *tradisjon* til grunn, kan ikkje *tradisjon* utelukke *modernitet*. Det finst alltid eit element av nyskaping, dvs *modernitet* i overleveringa av eit tradisjonsmateriale.

2) Logisk: Alle språk som lever samstundes, kan seiast å vera moderne (samtidige).

3) Logisk og prinsipielt: Standardtalemålet (i dette tilfellet er det nok bokmål eller riksmål ein har tenkt på) kan ikkje utan vidare seiast å vera eit uttrykk for modernitet (altså “ikkje-tradisjon”). Bokmål, eller riksmål har ein lang tradisjon i Noreg, og lengre tradisjon i Danmark. Det mest “moderne” standardtalemålet måtte i tilfelle vera det nynorske, som kan seiast å ha liten tradisjon. Ein eventuell overgang frå vesttelemål – som eg talar – til bokmål, kan slik eg ser det ikkje kallast “modernisering”, men ei overgjeving av ein tradisjon til fordel for ein annan.

4) Prinsipielt: Sentrale modernitetsteoretikarar (t.d. Giddens 1990) vil seie at eit typisk trekk ved moderniteteten er valfridomen. Dersom ein språkbrukar vel å arkaisere språket sitt (tale meir dialekt) eller på ein eller annan måte definere seg som tradisjonell, vil dette kunne sjåast på som like stor del av moderniteten som det å gå bort ifrå dialekt eller heimleg tradisjon, nett fordi dette er gjort ved medvite val. Dialekt, lokal kultur og tradisjonar er såleis *alternative modernitetar*, snarare enn den opplagde *negasjonen av moderniteten*.

Konklusjon: Det er lettare å avgjera kva som er *tradisjon* enn kva som er *modernitet*, av di omgrepet *modernitet* i seg sjølv er ein ideologisk konstruksjon. Å definere seg sjølv inn i moderniteten og andre ut av moderniteten er eit velkjend ideologisk prosjekt. Det er altså etter mi mening ikkje mogeleg å bruke omgrepet *modernitet* verdinøytralt. Når ein definerer tradisjon som negativt til det moderne i den samanhengen som det er gjord innanfor TEIN, vil konsekvensen vera at *moderniteten utelukkar dialekt og lokal kultur*. Å skildre talemålsendringane i Noreg som “ein overgang frå dialekt til standardtalemål”, er basert på innsamling av empiri som kan diskutertast på språkvitskapleg grunnlag. Men å kalle desse endringane i norsk talemål for ein *moderniseringsprosess* er svært nærliggjande å tolke ideologisk. Sjølv om det kan hende ikkje er intensjonen, meiner eg TEINs omgang med omgrepa moderni-

tet og tradisjon *i sin språkbruk* fungerer som ei ideologisk legitimering for oppløysinga³ av dialektane, fordi denne vert sett på som ein del av moderniseringsprosessen.

Denne analysen har eg ikkje gjeve for å avsløre noko eg trur er ei samansverjing, men for å vise med eit konkret døme korleis eit vitskapleg dokument lett kan lesast ideologisk, sjølv om det er skrivne av vitskapsfolk, som truleg ikkje ser på seg sjølve som ideologar.

Har vitskapen eit kulturelt ansvar?

Det er sjølvsagt at ein overlet målpolitikk til målpolitiske organisasjonar. Mesteparten av det praktiske og ideologiske målarbeidet blir då også utført i desse organisasjonane. Likevel er det slik at dei som sit i vitskaplege stillingar ved nordiske institutt, ofte er aktive eller leiande i målpolitiske organisasjonar, eller kanskje like gjerne legitimerer seg som målpolitiske ignorantar. Skiljet mellom fagmann den eine dagen og ignorant, eller målpolitikar den andre dagen, er ikkje eit reelt skilje. Eg meiner at ved ei *open* politisering av faget, vil ein betre kunne skilje mellom kva som er vitskap og kva som er ideologi. Dette vil ikkje automatisk føre til auka vitskaplegging av talemålsgranskinga. Men slik eg ser det, ville det føre til at me kan styrkje den teoretiske utviklinga internt, samstundes med at me fører ein ideologisk dialog med samfunnet utåt. Ein slik dialog fører til at me held oppe humanioras rett til liv i samfunnet.

Det er viktig at dette ordskiftet ikkje vert ei tevling om kven som er *mest vitskapleg* og *minst ideologisk* av meg og min "konstruerte" opposisjon. Ordskiftet bør knytast til spørsmålet om talemålsgransking berre er eit sysselsetjingstiltak for vite-

³ *Ettermodernitet* er kan hende eit betre ord på prosessen, ettersom han har *normløysa* som kjenneteikn.

huga lingvistar, eller om granskarane kan tene samfunnet på nokon måte? For dei av dykk som representerer Universitetet i Tromsø er dette spørsmålet svært akutt. Dette universitetet har nemleg som si eksplisitte målsetjing at “det skal tene landsdelen, dvs at det skal gjøre samfunnets problemer til sine egne, og at det skal gi resultatene av sitt arbeid tilbake til samfunnet” (Brautaset 1974:11).

Det er ikkje slik at nokon svelt i hel dersom det ikkje finst humanistar i verda. Sjølv om det blir fleire og fleire som studerer humanistiske fag, opplever humaniora likevel ei legitimeringskrise i samfunnet. Ettersom eksistensen vår ikkje er opplagt, må me legitimere oss sjølve for samfunnet. Historisk sett har humanistane gjort dette ved å vera *nasjonsbyggjande*: Dei har både rive ned og å halde oppe rådande ideologiar (Kjørup 1997). Humanistane har difor ikkje fyrst og fremst definert seg som verdifrie observatørar. Dei har fungert og fungerer som danarar av kulturelt medvit, og dette er noko av den “nytteverdien” dei tilfører samfunnet.

Dersom ein stiliserer rolla til språkgranskaren i målpolitikken, kunne ein peike på to hovudstrategiar for korleis granskaren spelar denne rolla: 1) Granskaren brukar sin profesjonale/faglege autoritet ukritisk i målpolitiske spørsmål, 2) Granskaren slører til sine målpolitiske meiningar ved å hevde den vitskaplege nøytraliteten sin.

Ved alle fag og laug er der fine grenser mellom fag og politikk. Eg tykkjer at det difor er viktig at me som granskarar utviklar eit så nøytralt og analytisk apparat som mogleg for å granske talemålsendingane. I talemålsgransking er dette kan hende særleg viktig, ettersom språket ikkje berre er studieobjektet vårt, men samstundes også *analyseapparatet* vårt. Såleis er det viktig å strebe etter haldet i deskriptiviteten, gjennom å diskutere alle termar/språklege overbygningar me arbeider med. Granskarane må bruke dei deskriptive termane i sine

respektive arbeid, men deretter ser eg ingenting gale i at dei også deltek i ein intern og offentleg debatt om ein *bør motverke* eller *kva som kan motverke* kulturell/språkleg einsretting. Då kan granskarar koma til å uttale seg både normativt og ikkje-normativt i høve til språkbruk og språkbrukarane. Men dersom granskaren har påverknadskraft på språkbrukarane, vil truleg både *den normative* og *den ikkje-normative* taleretten kunne verke like åtferdsbestemmande, og såleis like *normdannande* på språkbrukarane!

I staden for å skrive ettermæle over norske bøygningsformer og ord tykkjer eg det difor er mogeleg å taka til orde *mot* einsretting av dei norske dialektane og *for* ei eventuell endring av språkvanar som går imot norsk tradisjonsutsletting.

Litteratur

- Brautaset, A. 1974. *Nordisk språkforskning og den faglige selvforståelse*. Norsk fagkritisk serie. 1. Oslo: Novus.
- Giddens, Anthony 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Kjørup, Søren 1997. *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde Universitetsforlag.
- Skjervheim, Hans. 1964. *Vitskapen om mennesket og den filosofiske refleksjonen*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag.
- Tvitekkja, Sigfrid 1998. *Talemålsendring og sosial variasjon. Ei gransking av sosiolingvistiske tilhøve i Vinje i Vest-Telemark*. Universitetet i Oslo.
- Wiggen, Geirr 1973. Noen emner for norsk språksosiologi, *Ventil* 2/73.

Forholdet mellom normaliserte og ikke-normaliserte varieteter på Dalen offentlige skole for blinde

av Elin Strømme Nilsen

Dette innlegget blir en kort presentasjon av det dialektalt heterogene miljøet som er studieobjektet i hovedoppgaven min, og av det jeg oppfatter som hovedtendensene i materialet jeg har samlet inn. Dessuten skal jeg redegjøre kort for de spesielle metodiske utfordringene jeg har støtt på under kartleggingen av et dialektmiljø som i dag er historie, og som dermed ikke lenger lar seg observere direkte.

1 Presentasjon av prosjektet

I perioden 1925–1975 var Dalen offentlige skole for blinde den eneste barneskolen for blinde og svaksynte i Norge. Dalen tok imot elever fra alle kanter av landet, og skolen ble dermed en “møteplass” for hele spekteret av regionalt og lokalt etablerte norske talemålsvarieteter. Skolen lå et par kilometer øst for Trondheim sentrum, og elevene (med unntak av de få som hadde familien sin i Trondheim) bodde på internat det meste av året. De fleste hadde normalt bare tre hjemreisemuligheter i året, et par måneder om sommeren, og ellers i jul- og påske-

ferien. I hovedfagsprosjektet mitt forsøker jeg å kartlegge hvilke konsekvenser disse spesielle sosiale og dialektale oppvekstbetingelsene kunne få for talemålet til elevene på Dalen.

Jeg hadde et visst kjennskap til dalenelevers dialektale endringsstrategier allerede før jeg gikk i gang med feltarbeidet. Jeg har nemlig en del bekjente som har vært elever på Dalen, og ofte har jeg fått meg litt av en overraskelse når disse har avslørt sin geografiske opprinnelse. Den er det i mange tilfeller umulig å gjette seg fram til ut fra talemålet deres. Denne mangelen på korrespondanse mellom talemål og geografisk tilhørighet er mest påfallende hos tidligere dalenelever som i dag er tilnærmet normalisert østnorsktalende, men som sier de er fra ulike steder i Nord-Norge eller på Vestlandet. De er seg bevisst at de har lagt om talemålet sitt, og mener at de foretok det grøvste av denne verbale omstruktureringen i løpet av de årene de tilbrakte på Dalen.

Mine forkunnskaper om dalenelevers språkbruk omfattet også et inntrykk av at mange av dem orienterte seg dialektalt nettopp i retning av nettopp normalisert østnorsk. Med tanke på at Dalen var plassert i Trondheim, skulle en jo tro at Trondheim bymål i større grad enn andre varieteter ville fungere normativt i forhold til elevenes talemål. Imidlertid hadde jeg verken truffet eller hørt om tidligere dalenelever som hadde overtatt, eller prøvd på å overta en trøndersk varietet. En viktig målsetning for feltarbeidet ble dermed å få innsikt i de to varietetene normalisert østnorsk og trøndersk sitt potensiale som språklige normeringskilder på Dalen.

2 Metodiske utfordringer

I og med at blindeskolen Dalen for lengst er avviklet, har jeg ikke hatt noen mulighet til å registrere elevenes språkbruk objektivt, eller nærmere bestemt i den perioden elevene faktisk var elever på Dalen. Jeg har undesøkt om smakebiter av

denne språkbruken kunne være bevart i form av lydopptak fra Dalen, men disse undersøkelsene førte dessverre ikke fram til noe. Dermed var valget av metode for datainnsamling enkelt. Jeg måtte gjøre kvalitative, retrospektive intervjuer med tidligere dalenelever fra forskjellige kanter av landet. I alt tjue informanter deltar i prosjektet, atten elever og to lærere. I intervjuene har informantene fortalt en del om hvordan skolehverdagen og internattilværelsen artet seg, og de har gjort greie for den sosiale kontaktflaten sin både på Dalen og på hjemstedet. Videre har de framstilt sin egen dialektbiografi, dvs. at de har fortalt hvordan de mener at talemålet deres har utviklet seg fra før de begynte på skolen og fram til i dag, med hovedvekt på de sju årene de oppholdt seg på Dalen. Noen har også bidratt med verdifulle beskrivelser av medelevers språklige strategier.

I talemålsundersøkelser har informantintervjuene vanligvis en dobbel funksjon. De er kilde for både språklige og metaspråklige opplysninger, noe som f.eks. gjør språkforskeren i stand til å undersøke forholdet mellom registrert og rapportert språkbruk. I og med at det er såpass lenge siden informantene mine gikk på Dalen, må jeg imidlertid være varsom med å legge for stor vekt på språkbruken deres slik den manifesterer seg i intervjusituasjonen. Noen detaljert lingvistisk analyse av den har lite for seg. Imidlertid mener jeg at en helhetlig vurdering av den vil kunne bidra til å gjøre den metaspråklige informasjonen mer troverdig, spesielt i de tilfellene hvor den lingvistiske avstanden mellom informantens hjemstedsdialekt og språkbruken i intervjusituasjonen ikke kan karakteriseres som annet enn stor.

Til tross for tidsavstanden, som gjør at datagrunnlaget blir spinkelt og de potensielle feilkildene mange, mener jeg å ha fått en viss innsikt i dalenevenes språklige strategier. Denne optimismen har sin rot i at en rekke av de subjektive påstandene

og synspunktene som informantene har kommet med om sin fortidige språkbruk, går igjen i svært mange av intervjuene.

3 Dalenelevenes forhold til trøndersk

I og med at Dalen lå i Trondheim, hadde det ikke vært urimelig å tro at elevene ved skolen la talemålet sitt nært opp til en trøndersk norm. Men mitt materiale tyder altså på at dalenelever relativt sjelden orienterte seg dialektalt i retning trøndersk. Mange av informantene mine gir uttrykk for at de opplevde internattilværelsen som temmelig isolert. Ofte fikk de ingen, eller bare svært begrenset kontakt med det en av informantene mine omtaler som “innfødte”, dvs. folk i lokalmiljøet omkring Dalen. De fleste dalenelever mottok trønderske språkimpulser først og fremst gjennom lærere og de som var ansatt ved internatet. Men dette var nok til at mange likevel utviklet en betydelig *passiv* kompetanse i trøndersk i løpet av oppholdet på Dalen. De tilegnet seg språkdrag som for ikke-trøndere synes å ha en spesifikk trøndersk markeringsverdi, f.eks. trøndersk ord- og setningsintonasjon, palatalisering, apokope og 1. person-pronomenet *æ*. Det kan se ut til at trøndersk blant de ikke-trønderske dalenelevener først og fremst hadde status som *imitasjonsspråk*. Mange elever behersket en trøndersk varietet, men de tok den i bruk bare under lek med forskjellige dialekter, eller når de ville imitere lærere og andre ansatte.

4 Normaliserings- og vekslingsstrategier

I de samtalene jeg har hatt med tidligere dalenelever, er det først og fremst normaliseringsstrategier og vekslingsstrategier jeg har fått beskrivelser av. Jeg har fått informasjon om at både nordnorske, vestnorske og trønderske elever, samt elever med en utpreget ikke-normalisert østnorsk basisdialekt, i mange tilfeller normaliserte talemålet sitt. De språklige justeringene – som nok kunne variere en del i omfang fra individ til individ – var ofte unnagjort i løpet av det første

skoleåret. Den gruppa som i størst utstrekning ser ut til å ha holdt seg språklig stabil, var elever fra det sentrale østlandsområdet, dvs. de som hadde normalisert østnorsk som basisdialekt.

For meg har det vært viktig å undersøke hva slags motiver dalenelever med en ikke-normalisert basisdialekt kan ha hatt for å ta i bruk en mer normalisert språkstruktur. Noen husker at de ble ertet litt for dialekten sin av medelever helt i begynnelsen av oppholdet sitt på Dalen. Dialekten deres ble opplevd som " morsom " eller " rar ". Det var nemlig ikke så uvanlig å være eneste representant for en lokalt betinget talemålsvarietet på Dalen. Andre har framholdt at østnorskstrategien deres for en stor del skyldes påvirkning fra en østlandsmajoritet av elever. Jeg har sammenholdt denne påstanden med en objektiv oversikt over elevmassens geografiske sammensetning. Østlandsmajoriteten er der, men den er knapp, og ettersom østnorsk er en fellesbetegnelse for en rekke divergerende språkstrukturer, både normaliserte og ikke-normaliserte, kan denne majoriteten umulig ha utgjort noen enhetlig påvirkningsinstans.

Flere informanter betegner det talemålet de tilegnet seg på Dalen, som " riksnorsk ", " riksmål " eller " bokmål ", men ikke som østnorsk. Bruken av disse betegnelsene tolker jeg som en indikasjon på at informantene betrakter koden normalisert østnorsk som et norsk standardtalemål, en dialektalt umarkert varietet.

Mange av de som normaliserte talemålet sitt på Dalen, utviklet samtidig en kodevekslingsstrategi. De brukte en normalisert varietet så lenge de befant seg på Dalen, men gikk over til hjemstdialekten sin igjen, først og fremst når de var hjemme på ferie, men også i enkelte andre kommunikasjons-situasjoner, f.eks. når de snakket med foreldrene sine i tele-

fonen. Noen praktiserer den språklige vekslingsstrategien de utviklet på Dalen, den dag i dag.

To av informantene mine kan huske at kameratflokkene de var med i, plutselig fikk det innfallet at alle skulle snakke sine respektive hjemstedsdialekter også på skolen. Imidlertid gikk det nokså fort opp for dem at de ikke greide å holde seg til denne bestemmelsen. De måtte liksom "tenke seg om" for å få til å bruke hjemstedsdialekten sin i samtale med medelevene, og dette ble naturligvis for anstrengende i lengden. Dette forsøket fant sted på et tidspunkt da elevene hadde kjent hverandre i flere år. Slike beretninger vitner jo ikke akkurat om at kodevekslingselevene på Dalen følte seg språklig undertrykt. I hvert fall er det lite trolig at de i den mer "etablerte" fasen av dalenoppholdet har opplevd språkskiftene sine som følelsesmessig problematiske. De behersket to varieteter som knapt kan sies å ha vært på kollisjonskurs med hverandre. Den normaliserte og den ikke-normaliserte varietetene var rett og slett bare forbeholdt hvert sitt bruksområde.

Er det råd å stole på rapportert språkbruk?

av Nina Berge Rudi

Grunnen til at eg stiller dette metodiske spørsmålet, er at eg tykkjer det er ein skilnad mellom den i hovudsak anglo-amerikanske sosiolingvistiske litteraturen eg les, som hevdar at ein ikkje kan stole på informantane, og den røynda eg opplever ute blant informantane i hovudoppgåva mi.

Eg kjem til å gå noko inn på hovudoppgåva mi, fordi det er med bakgrunn i den eg stiller spørsmålet om det er råd å stole på anglo-amerikanske språkforskarar, for å stille det litt på spissen.

Oppgåva har førebels tittelen *Språkvariasjonar i to dalføre*, med undertittelen *Ei sosiolingvistisk gransking av talemålet blant 18–20-åringar i Hallingdal og Gudbrandsdalen*. Eg planlegg å levere oppgåva i oktober 1999¹. Eg har sett på om såkalla “standard austnorsk” (blant folk flest også kalla “bymål” eller “bokmål”) har nokon påverknad på halling- og gudbrandsdalsmålet. Dette såkalla “bokmålet” har regionale drag i seg, men det er enno ikkje gjort særleg mykje gransking på regiontalemål i Noreg, og eg nøyer meg med å berre vise til at det finst. Hovudhypotesa i arbeidet er at språkbrukarane i Hallingdal lettare blandar eller byter ut den heimlege dialekta med

¹ Nina Berge Rudi leverte hovudoppgåva si våren 1999.

såkalla "bymål/bokmål" enn språkbrukarane i Gudbrandsdalen. Eg vil altså ikkje samanlikne dialektane i Hallingdal og Gudbrandsdalen, men heller prøve å få eit inntrykk av om det er tilfelle at gudbrandsdølane heldt betre på dialekta si enn hallingane. Med dialekt meiner eg eit komplett språkssystem knytt til eit geografisk bestemt område, som ikkje har eit skriftspråk knytt til seg, eller er formelt standardisert.

Metodisk er eg inspirert av Sigmund Grønmo (1982), og har valt å samle inn hovuddelen av materialet mitt med å intervju 136 informantar ved hjelp av *kvantitativ* metode. I det høvet nytta eg eit spørjeskjema med skriftlege svar. Dette spørjeskjemaet er delt i to. Den eine delen er sett saman av 27 spørsmål om identitet, språk og haldningar. Den andre delen ber informantane rapportere kva språktrekk dei nyttar, og dei kan velja mellom 7 språkvariablar.

Denne kvantitative delen med spørjeskjema er følgt opp av ei *kvalitativ* undersøking. Her har eg intervju 6 av dei 136 informantane ved hjelp av ei spørjelite og ein bandopptakar. Kvart av desse intervjuar varer i 35–45 minuttar.

Eg har valt ei slik metodetriangulering fordi ein lett kan skildre språksituasjonen ein gjeven plass med å intervju 136 informantar, men ei slik framstilling forklarar likevel ikkje *korfor* forholda er som dei er. Det kan til dømes vera freistande å seia at innflytting er ei årsak til at mange unge pratar bokmålsnært i Hallingdal. Men *korfor* pratar ungane bokmålsnært når mange av innflyttarane er frå Vestlandet? Det nyttar ikkje berre å telje førekomstar.

I tillegg til å sjå på informantane som ei gruppe, bør ein også sjå på nokre av individa i gruppa.

Språket som sosialt fenomen kan me få betre inntrykk av ved å samtala med ein skilde av informantane, og slik få ein viss tilgang til kva tankar og meiningar dei har. Difor valde eg å bruke litt meir tid på 6 av dei 136 informantane. Dessutan var det viktig å få noko av materialet på band til samanlikning, sidan eg baserer hovuddelen av materialet mitt på rapportert

språkbruk. Helst ville eg intervjuar alle 136 med bandopptakar, men det seier seg sjølv at det ville skapa kapasitetsproblem.

Materialet i hovudoppgåva byggjer på svara til 8 avgangsklasser ved Gol vidaregåande skule i Hallingdal, og Otta og Vinsstra vidaregåande skular i Gudbrandsdalen. Eg var til stades i alle klasseromma mens elevane fylte ut spørjeskjemaet, og var såleis tilgjengeleg for spørsmål.

Blant dei seks som vart intervjuar på nytt, denne gongen med bandopptakar, måtte det vere informantar frå begge dalføra, av begge kjønn, og ikkje minst: dei måtte prate respektive "bokmål", "blandingsmål" og "dialekt". Dette er kategoriar som eg sette opp for dei i spørjeskjemaet, og informantane vurderte sjølve kor dei "hørde heime". Kategoriane, som var *hallingmål/gudbrandsdalsmål*, *bokmål*, *bymål*, *standardmål*, *blandingsmål* og *anna*, vart ikkje diskutert med informantane på førehand, og ingen stilte spørsmål ved dei.

Det har som eg nemnde innleiingsvis vorte hevda, kanskje særleg frå anglo-amerikanske språkgranskarar, at informantane ikkje er i stand til å reflektere over sin eigen språkbruk i så høg grad at granskaren kan stole på den språkbruken informantane sjølve seier dei har, i til dømes spørjeskjema. Eg vil som nemnt sjå nærare på denne påstanden, og sjå om den høver på norske forhold.

Labov (1979) peikar på at hørsla kontrollerer talesignala, og at denne kontrollen er svak i uformelle situasjonar, og sterk i formelle situasjonar. Bengt Nordberg (1984) hevdar vidare at me vaktar meir på orda våre i meir formelle situasjonar, og dess meir ritualisert ein talesituasjon er, dess meir formell blir språkbruken. Nettopp ein intervjusituasjon kan for mange informantar vera ein uvant og formell situasjon, og det er i denne situasjonen Labov stiller spørsmålet om me verkeleg har målt den språkbruken me ville måle. Det er dette han kallar "the observer's paradox":

the aim of linguistic research in the community must be to find out how people talk when they are not being systematically observed; yet we can only obtain these data by systematic observation (Labov 1979:209).

Han hevdar vidare at det er råd å koma over dette problemet ved å bruke metodar som tek merksemnda vekk frå språkbruken, som t.d. gruppesamtaler.

Labov fann ein manglande korrespondanse mellom rapportert og faktisk språkbruk blant informantane i ei undersøking gjort i New York City:

This 'dishonesty' in reporting what they say is of course not deliberate, but it does suggest that informants, at least so far as their conscious awareness is concerned, are dissatisfied with the way they speak, and would prefer to be able to use more standard forms (sitert etter Trudgill 1972:184).

Etter Labov er altså eit umedvite ynske om å prate standard-språk årsaka til at det ikkje er råd å stole på informantane. Trudgill (1972) fann også i si undersøking frå Norwich ein manglande korrespondanse mellom rapportert og faktisk språkbruk, men Trudgill fann også at det ikkje berre var eit umedvite ynske om å prate *standardspråk* som utgjorde diskrepansen. Fleire av informantane frå Norwich overrapporterte nemleg *Norwich-former*:

For example, many informants who initially stated that they did not speak properly, and would like to do so, admitted, if pressed, that they perhaps would not *really* like to, and that they would almost certainly be considered foolish, arrogant or disloyal by their friends and family if they did (Trudgill 1972:184).

Årsaka til at informantar overrapporterer lågstatusformer, er ifølgje Trudgill "covert prestige", eller skjult prestisje. Skjult prestisje heng i hop med den samkjensla informanten har med ei bestemt gruppe, og denne prestisjen gjer at informanten

pratar som gruppa, sjølv om ho bruker ein såkalla lågprestisje-variant av språket.

Også Karen Margrethe Pedersen (1991:112) meiner at språkbrukarar er relativt medvitne om korleis dei pratar. I ei undersøking på øya Langeland i Danmark, testa ho om det var råd å stole på rapportert språkbruk ved å intervjuje informantar og gjere bandopptak, samstundes som dei skulle fylle ut ei ordliste med former dei brukte. Ho fann at informantane laga seg språklege strategiar som ikkje nødvendigvis stemte med den rapporterte språkbruken. Ein informant var tydeligvis oppteken av å skapa ei uformell stemning, og prata meir dialekt enn det Pedersen trudde han vanlegvis gjorde. Ho tolka språklege sjølvkorrigeringar i høve til den rapporterte språkbruken som indikasjon på kor mykje eller lite dialekt informanten prata til vanleg. Pedersen hevdar at den rapporterte språkbruken i store trekk er nærast den vanlege språkbruken til informantar, mens intervju tekne opp på band derimot syner det "offisielle" språket.

Også Mæhlum fann i si undersøking frå Land at informantane hennar hadde "[...] et relativt høyt metalingvistisk bevissthetsnivå [...]" (1986:287), dei var altså i stor grad i stand til å reflektere over sin eigen variasjon. Men ho fann også at når eit individ har budd lenge på ein plass med ei framand dialekt, *sokk* medvitsnivået om eigen språkbruk fordi dialekta på staden vart integrert i individets talespråk, utan at individet nødvendigvis reflekterte noko særleg over det. Dermed kunne informantane tru at dei "heldt bra" på dialekta sin, mens dei i røynda ikkje gjorde det.

Det å "halde på dialekta" har i Noreg ein verdi som kanskje ikkje er så opplagt andre stader. Dette kan ha den ideologiske bakgrunnen sin i nasjonalromantikken, som var den verksame ideologien i Noreg og Europa tidleg i det førre hundreåret, samstundes som tanken om ein nasjonalstat gjorde seg gjeldande. Etter ei lang unionstid med Danmark vart det viktig å finne

attente til det "ekte norske", og med dette vart mellom anna odelsbonden og det norske språket teke inn i den borgarlege varmen. Eg meiner at dette kan vera noko av bakgrunnen for at det enno i dag er nokså allment viktig å halde på dialekta si.

Men endå viktigare er kanskje den språklege sosialiseringa. Språk er ein måte å identifisere seg med grupper på. Det å ikkje halde på dialekta kan bli sett på som eit "svik" både mot ein sjølv og ikkje minst overfor alle dei andre som pratar den dialekta. Ein av dei tre informantane frå Gudbrandsdalen går på NTNU i Trondheim, og på spørsmål om korleis han trudde det ville bli teke opp i kameratflokkjen heime dersom han la om dialekta, svara han:

da ha e jo vorte utstøtt...((LATTER))...nei, itte så ille, men...da hadd e vorte sett på som en slek...=e= ja, mæne'n e bære æll æille andre (og) svær på're ette'n ha fløtt frå bygda å gått på skule (...)

Ein kan altså bli møtt med til dels sterke sanksjonar, som her, der informanten meiner han vil bli stempla som overlegen og arrogant dersom han legg om dialekta sin. Ein av informantane i Torp si undersøking i Ringeby (1979), trur likevel at dialekta forfell nettopp fordi foreldre og venner ikkje er "flinke" nok til å seia frå dersom ungane brukar dialekta feil.

Mykje av den sosiolingvistiske litteraturen me les er produsert i England og USA. Sett på spissen har britiske og amerikanske språkendringsgranskingar ofte eit anna utgangspunkt enn dei norske, dei ser nemleg på korleis det kan ha seg at såkalla lågprestisjevarietetar av språket ikkje blir borte. I Noreg er tendensen meir å sjå på korleis det kan ha seg at såkalla standard-språk breier seg. (Jf. t.d. Papazian 1994, der han ser på korleis numedalsmålet må vike for eit søraustlandsk standard-talemål).

På spørsmålet om det er råd å stole på den rapporterte språkbruken til ein informant, er svaret mitt ja, fordi eg trur det språklege medvitet er større i Noreg (og kanskje Norden)

enn i t.d. England, der språkbrukarar i mykje sterkare grad har lært at standardspråket er det "korrekte" språket. Resultatet i denne granskinga underbyggjer også påstanden min. Den rapporterte språkbruken (i spørjeskjemaet) og den faktiske språkbruken (i intervjuet) samsvara heilt hjå dei seks informantane mine frå Hallingdal og Gudbrandsdalen. Det finst sjølvsagt språkbrukarar også i Noreg som av ulike årsaker både underrapporterer og overrapporterer språkbruken sin, men eg trur likevel at den store majoriteten har ei såpass innsikt i sin eigen språkbruk at eg kan lite på at materialet til dei 136 informantane som har svara på spørjeskjemaet også reflekterer den faktiske språkbruken.

Litteratur

- Grønmo, Sigmund. 1982. Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen. I Holter, H. og R. Kalleberg, (red.)
- Labov, William. 1979. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Mæhlum, Brit. 1986. *Språklige variasjonsmønstre hos innflyttere i Oslo*. Oslo: Novus.
- Nordberg, Bengt. 1984. Sociolingvistisk datainnsamling. I Thelander M. (red.) *Talespråksforskning i Norden*. Lund: Studentlitteratur.
- Pedersen, Karen Margrethe. 1991. Selvrapportering. Kan det bruges til noget? I *Danske Folkemål* 33.
- Torp, Arne. 1979. *Bygdemål og stasjonsbymål*. Unpubl. gransking.
- Trudgill, Peter. 1972. Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. I *Language in Society* 1. Cambridge University Press.

Språksosial gransking av endringar i ordtilfanget i vestlandskommunen Stord

av Bård Eskeland

1 Feltet: leksikografisk sosiolingvistikk og språkleg endring

Dei aller fleste verk om sosiolingvistikk, ja jamvel om språkendring, fer over emnet leksikon med ein harelabb. Frå målsogene kjenner me oppramsinga av lånord frå gresk, latin og tysk gjennom tidene som merkelappar på nytt kulturelt inventar frå ymse epokar, og i samband med store språkskifte vert me minte om skilnaden mellom kjerneordtilfang (serleg dei lukka ordklassene) – og resten, som gjerne er så flyktig at det ikkje er råd å seia noko samlande og systematisk om anna enn ord for gamle reiskapar. Elles får kvart ord si eiga soge i etymologiske ordbøker.

Då eg tok til å planleggja eit hovudfagsopplegg der eg ville utforska skjeringspunktet mellom dei tre-fire forvitnelege felte sosiolingvistikk, dialektologi og leksikografi med tanke på årsaker til språkendring, sveiv eg i den villfaringa at eg skulle pløya litt jomfrueleg mark – noko somme vil påstå er det einaste rette – i motsetnad til f.eks. å sykla, som er ein av mine store lidenskapar. Men eg oppdaga snart at eg var komen til ein delvis asfaltert sykkelsti.

Noko før og kring 1980 kom 4–5 hovudoppgåver om endringar i ordtilfanget i ein del bygder på Sør- og Vestlandet, hovudoppgåver som rett nok i liten grad nyttar sosiolingvistiske metodar. Dei siste 34 åra har me fått 3 hovudoppgåver som analyserer emnet grundigare sosialt: Jon Peder Vestad har skrivt avhandling om adjektiv hos vagverar, Nina Frøystadvåg om sokalla orddaude i herøymålet og John André Nergaard

om det same i surnadalsmålet. I den mønstergilde oppgåva til Nergaard finn me tilfeldig utval av informantar statistisk analysert etter tre generasjonar, to kjønn og to slag oppvekstområde, i tillegg til at ordtilfanget er delt inn etter semantiske felt. Ordtafet er analysert på tre plan: kjennskapstap, tydingstap og brukstap. Granskinga er naudsynt og forvitneleg, men der konklusjonane er sikre, er dei sjeldan uventa (utan at det er noko lyte). Men Nergaard sjølv er misnøgd og seier at det er ein veikskap med undersøkinga at

"[eg] i alt for liten grad [har] vore oppteken av bakgrunnen til informantane og det sosiale nettverket dei høyrer til i dag. Ein brei nettverksanalyse etter mønster av til dømes Lesley Milroys undersøkingar frå Belfast [...] ville kunne kasta ljøs over materialet på ein heilt annan måte. Spørsmål om sosial tilhøyrslø, omgjevnader under oppveksten, interesser og fritidsaktivitetar kunne heilt sikkert ha gjeve svært interessante opplysningar om den einskilde informanten, og resultatet han eller ho oppnådde i undersøkinga. På denne bakgrunnen ville det vore mykje enklare å finne reelle årsaksforklaringar til høge eller låge tal for orddauden hjå informantane. Det har i alle høve vist seg at den grupperinga etter dei tre sosiale variablane eg har gjort, ikkje fortel heile sanninga om kjennskapet til og bruken av eldre ord og uttrykk i surnadalsmålet. Til det er skilnadene mellom dei einskilde informantane innanfor kvar gruppe for store." (Neergaard 1996:93)

Frå byrjinga var eg interessert i å granska det Nergaard etterlyser her ved å nytta sosiale variablar og metodar me kjenner frå sosiolingvistiske granskingar av morfologi og fonologi. Dei obligatoriske sosiale bakgrunnsvariablane er det mikrodialektgeografiske oppvekst-/bustadsområde (som er delvis tautologisk når det er snakk om motsetnaden mellom dialekt- og standardordtilfang) og generasjon (som er tautologisk når det gjeld gransking av tap av tradisjonelt ordtilfang). Når me kjem til kjønn, vert det litt mindre forutseieleg, sjølv om sosiolingvistikken har sirkla inn ein teori eller to her. Men bortsett frå kjønn er det, som Nergaard seier, her det interessante byrjar og orddaudestudiane tradisjonelt har slutta. Kan me finna meir tileigna eller dynamiske sosiologiske eller fenomenologiske variablar som korrelerer med dei språklege? At orddaudestudiane ikkje går inn i dette feltet medan granskingane av andre nivå i språket utforskar andre variablar, har fleire årsaker. For det fyrste krev handsaminga og drøftinga av ordtilfanget mykje plass. For det andre har orddaudestudiane teke føre seg sokalla

homogene bygdemiljø, der a) dei sosiale skilnadene er små eller b) den sokalla rurale livsstilen, der alle omgås alle, jamnar ut språklege skilnader mellom sosiale grupper. Sidan svært mange bygder er meir eller mindre industrialiserte i etterkrigstida og i alle høve er sosialt inndelte på nye måtar og i tillegg er prega av ein kulturell urbaniseringsprosess, såg eg ingen grunn til ikkje å prøva ut dei same kategoriane som me kjenner frå bysosiolingvistikken. Til overmål hadde den kommunen eg ville granska, regionsenteret og industrikommunen Stord, nyleg utropt seg til by, rett nok akkompagnert av lågmælte sarkasmar frå dei fleste ibuarane, noko som i seg sjølv tyder på sosiokulturelle motsetnader i høve til eit symbolsk fenomen. I ordstudiesamanheng er me no utanfor sykkelstien, og kanskje i grøftekantene, men som livsvarig medlem i Syklistenes Landsforening og styrar i sykkelklubben Slark, kjenner eg mi plikt. Eg meiner at dette feltet i fyrste omgang godt kan studerast med ei tilpassing av kjende metodar, og eg går no over til å skissera granskingsopplegget mitt før eg stiller nokre spørsmål om årsaker til og karakteren av endringar i ordtilfang.

Granskingsopplegget skulle eg gjerne diskutert med andre språkgranskarar før eg sette i gang, men det meste av feltarbeidet er gjort allereie. Utan at eg skal plaga dykk med detaljane, lyt eg straks vedgå at eg etter innsamlinga ikkje ser meg heilt nøgd med tilfanget mitt, so eit skikkeleg opplegg av det slaget Nergaard og eg etterlyser, lyt venta til ein annan omgang.

2 Framgangsmåte for gransking av ordtilfang

Å granska ordtilfanget, dvs den verkelege bruken av ord, i sin naturlege samanheng (i vanleg tale) er uoverkomeleg i ei hovudoppgåve, ja faktisk i det heile. Difor lyt oppgåva definerast om til ei gransking av ordkjennskap eller passivt ordtilfang: objektet er då ikkje i fyrste omgang språkbruk, men den leksikalske horisonten til informantane. Dei får oppleve ord frå ei liste, og skal fortelja kva ordet tyder eller kan brukast til. Ein heldig biverknad av denne orienteringa er at kontrolleffekten og mishøvet mellom rapportert og verkeleg språkbruk nærmast vert uvesentleg. Hovudobjektet, tydingsfrekvensen, er langt på veg den horisonten som introspeksjonen gjev beinveges tilgang til. Eg har likevel vist informantane mine den tillita at eg har spurt om dei brukar orda og jamvel om dei brukte dei før (og kva

dei eventuelt brukar i staden no). Informantane verka svært truverdige i dette stykket, so problemet her er snarare "målefeil" gjorde i god tru, og at folk har ulik terskel for å seia at dei brukar eit ord.

Informantutvalet og intervjuet

For å kunna nytta kvantitativ metode ville eg ha mange informantar. Eg har intervjuva ca. 90 personar fordelte på tre generasjonar. Eg angrar naturlegvis no på at eg ikkje auka talet til ca 120 sidan 30 i kvar generasjon delt på to kjønn fort gjev svært få i kvar celle om ein vil kombinera variablar. Likevel skulle dette vera ei svært ekstensiv ordtapsgransking til å vera på eit slikt "intensitetsnivå".

Eg kontakta informantane kort tid før intervjuet etter å ha plukka ut namn tilfeldig frå manntalet. Utvalet er stratifisert på kjønn og alder. Generasjonane 1918–1922, 1943–1947 og 1968–1972 representerer oppvekst i tre ulike kulturelle epokar med ca 20 års mellomrom og berre 5 års skilnad innan kvar gruppe.

Intervjua tok jamt over 2,5–3 timar, med i underkant av 2 timar på ordlista, resten på spørsmål om informanten. I byrjinga planla eg å hindra folk i å førebu seg e.l. ved ikkje å nemna språkgranskinga, berre be dei om tre timar til ei sosiologisk gransking. Men dette viste seg heilt uturvande, t.d. finst det ingen påviseleg ordbokskultur i kommunen. Eg har likevel sett medhjelparane mine i "karantene" etter granskinga og bede dei teia om alle detaljar, slik at ikkje ei eventuell nyvekt språkinteresse får spreia seg til andre moglege informantar. Det har òg fungert framifrå. Eg lyt ta det atterhaldet at eg ikkje er nokon stor menneskekjenar, men folk har verka svært oppriktige. Men som før nemnt: dersom ein byrjar med å be om tyding eller bruksdøme frå informanten, er ein i alle høve sikra mot overrapportering. Etter utspørjingane har eg diskutert emnet med informantane, slik at eg hadde hatt nøgda av stoff til ei ekstensiv kvalitativ gransking, om noko slikt finst.

3 Dei sosiale variablane

Alder

Eit viktig aspekt er å granska sjølve endringa i ordtilfanget, dvs. kontrasten mellom kjennskapen før og no. Det har me naturlegvis berre indirekte tilgang til sidan det ikkje finst eldre sosiolingvistiske studiar av dette ordtilfanget (berre ordsamlingar med definisjonar). Når ein intervjuar gamle, granskar ein ikkje språkhorisonten til ungdomen i eldre tider, men restane av han, kanskje med nokre tillegg som har kome til seinare i livet. Nærare kjem ein ikkje. På hi sida gjev kjennskapshorisonten til dei gamle ein viss idé om kva ord som var i vanleg bruk då dei voks opp.

Klasse

Som sagt er eg ute etter å finna sosiale skiljeliner som fell saman med språklege. Stord er ein industrikommune med historisk sett sterke røter i primærnæringane. Sidan eg ikkje har analysert materialet grundig, vågar eg ikkje seia om arbeidsdelinga mellom bønder, industriarbeidarar og funksjonærar er so historisk sementert at det har ført til signifikante, systematiske utslag i språklege variablar (at det finst ein viss tendens, er eg derimot ikkje i tvil om). På Aker Stord arbeider folk saman med kameratar frå heile landet og frå utlandet, men utan at ein kan tala om noko eige språksamfunn; arbeidarane bur alle stader i kommunen. Derimot fanst det eit eige språksamfunn kring den tidlegare gruveindustrien på Litlabø, med kraftig dialektblanding og serdrag både i prosodi og på andre nivå. Det finst spor av dette i dag, men i mitt tilfeldige utval har eg ikkje nok belegg på denne varietetten. Det skulle vore emne for ei anna gransking.

Ei sosial klasseinndeling som fylgjer rein økonomisk lagdeling er svært tvilsam. Dei noverande sosiale skiljelinene på Stord er av nyare dato, og det er i alle fall vanskeleg å tenkja seg gjennomgåande kulturelle skilnader basert på noko so flyktig som inntekt e.l. Stoda i produksjonen (marxistisk analyse) er nok meir relevant, men igjen: dei fleste "stodene" eller sosiale laga har veik historisk basis her. At terminologi og yrke er nær knytt til kvarandre, er so sjølvsaugt at det knapt er verdt å forska på. Men det er ikkje fagterminologi eg er ute etter. Om eg finn nokon systematikk i den ålmenne ordkjennskapen på grunnlag av yrke, vil det soleis vera overraskande og interessant.

Eg har i alle høve intervjua relativt nøye om det ein kan kalla sosial-, yrkes- eller klassebakgrunn, og ventar vel i høgda å finna systematisk variasjon mellom folk som høyrer til i homogene miljø dominerte av folk i liknande stode. Her vil me òg kanskje finna tendensar til ulike varietetar på det morfofonologiske planet. Eg har difor teke opp mellom 30 og 60 minutt av kvart intervju med tanke på å ekserpera nokre få svært frekvente fonologiske og morforlogiske markørar. Om eg kan få korrelert leksikalsk horisont og sosiolektisk variasjon, vil eg i minsto få stetta nyfikna på eit felt eg aldri har sett granska tidlegare: om ordtraderinga møter ulike vilkår innan ulike sosiolektiske varietetar.

Nettverk, haldning m.m.

Me har fleire andre faktorar som kan fortelja noko om sosiale felt som er med å halda oppe skilnader i tradering og utbreiing av ordtilfang. Fyrst og fremst har me nettverkstilhøve, som Nergaard gjerne ville ha granska. Både i intervjuet og i eit skjema stiller eg spørsmål om oppvekststad, bustad no, oppvekstmiljø og oppseding, nettverksstyrke og nettverksorientering. Type og grad av kontakt med foreldre, besteforeldre og andre i desse generasjonane vert t.d. forsøksvist kartlagt, og eg vonar det let seg operasjonalisera. På skjemaet bed eg om sentrale opplysningar om dei personane dei har hatt mest kontakt med (dvs snakka mest med) – og graden av kontakt då dei var a) 10–20 år gamle, som eg har rekna som den viktigaste fasen for tileigning av passivt ordtilfang, og b) dei dei har hatt mest kontakt med seinare - eit skilje her vil kanskje seia noko om skilnaden mellom kjennskap og bruk. Eg er spent på om eg finn noko grunnlag for å t.d. skilja mellom sokalla rurale og urbane nettverkstypar. At alle har minst ein forelder frå Sunnhordland, gjer det vanskelegare å skilja omgangsforma til folk frå kvarandre.

Feilkjeldene er naturlegvis store, og det å vurdere nettverkstypar utan å ta omsyn til det menneskelege og kulturelle innhaldet i dei, er tvilsamt. Med fleire informantar kunne ein ha kombinert nettverkstypar og annan sosial bakgrunn.

Sidan eg er i prinsippet er ute etter alle sosiale og kulturelle faktorar som kan tenkjast å styra tileigninga og bruken av dialektord, ville eg stilla meir fenomenologisk retta spørsmål, dvs. om korleis informantane innrettar tilværet sitt. Interessecfelt kan m.a. seia noko om varierende band

til den sentrale einskapskulturen knytt til standardmålet og banda til tradisjonelle felt. Difor formulerte eg ei rekkje spørsmål om kulturell orientering og haldningar, alt frå utdanning og medie- og skriftmålstilknytning (som lese- og fjernsynsvanar) til fritidssyslar og haldningar til språk og lokalsamfunn. Korleis eg skal analysere dette i høve til bakgrunnsvariablane, er eg førebels svært usikker på. Om slike faktorar slår ut, vert det kanskje på tilhøvet mellom kjennskap og bruk snarare enn på kjennskapen i seg sjølv. Dette tilhøvet er vanskeleg å tildela rette proporsjonar, og i tillegg er rapporteringa om bruk delvis upåliteleg.

4 Ordmaterialet

Ordtilfanget eg har valt ut, har eg stort sett henta frå verket distriktslækjaren Christian Vidsteen gav ut i år 1900: *Ordbog over bygdemaalene i Søndhordland*. Ho inneheld vel 20.000 ord, er skriven som eit tillegg til ordbøkene til Aasen og Ross, og er meint å dekkja heile ordtilfanget. Utvalet mitt inneheld ord frå fleire ordklassar og frå ymse semantiske felt, men eg er usikker på om det er verdt å granska desse to faktorane grundig. Orda skulle a) høyra til den tradisjonelle dialekten, b) vera lite representerte i standard- eller skriftmåla (bokmål eller moderne nynorsk), c) ikkje ha villeiande homonym eller vera samansette av ein eller fleire lekkar som er velkjende frå standardmålet (bokmål eller "basic" nynorsk), og d) ikkje vera slik at ein lett kan gissa seg fram til tydinga på "lydmalande" grunnlag, på grunn av lydleg likskap med ålment kjende ord eller ved annan semantisk transparens.

Bortsett frå desse kriteria har eg ikkje gått inn for å plukka ut kuriositetane eller dei mest avlegse orda, tvert om, dei lyt ha vore nokolunde ålgjengde tidlegare (i praksis testa ved å sila vekk ord to gamle pilotinformantar ikkje kjende). Ord frå ulike semantiske felt (eller rettare: kontekstfelt) tek opp i seg ulike sider ved moderniseringa. Nokre ordgrupper refererer i høgare grad enn andre til forelda livsformer (td. reiskapsnemningar), dei har vore utsette for referentdaude og står ikkje i sentrum for granskinga. Orda i utvalet skal altoe e) ikkje vera einsidig knytte til gamle produksjonsmåtar eller livsformer (sjølv om ei kontrollgruppe med slike ord kan vera interessant å jamføra med resten av ordtilfanget. Eg har dessutan med ein del ord som ikkje har lide direkte

referentdaude, men der bruksvilkåra har likevel skrumpa inn (natur, vêr og vind)).

Hovudbolken av orda skulle vera like relevante som tidlegare reint sosialt sett (dvs i høve til sosiale realitetar utanfor det språksosiale) og lingvistisk sett (at det symbolske potensialet er der), men har av reint språksosiale grunnar (utbreiing av andre varietetar = språkkontakt kombinert med dominans) mist fotfestet. Her kjem i fyrste rekkje tidlegare geografisk utbreiing inn i biletet, dvs. om orda har hatt støtte i større område eller i meir folkesterke målføre, som td bymåla bergensk og haugesundsk. Difor har eg med både ord som har hatt mest mogleg lokalt avgrensa utbreiing (forresten overraskande vanskeleg å finna!), og ord som har hatt tydeleg regional utbreiing (td fylket og delar av grannefylka). Dessutan har mange ord stått sterkt på det meste av Vestlandet og i andre landsdelar, utan å ha serleg støtte i standardvarietetane. Her vil alle gradar finnast, men det skulle vera råd å tildela ein skåre på grunnlag av heimfestingane orda har i arkivet til Norsk Ordbok.

Med andre ord vil eg helst sjå på ord og uttrykk med tydingar som i seg sjølve er like aktuelle no som før.

5 Moglege årsaker

Til sjuande og sist er eg ute etter å finna årsaker til endringane, det er dét kartleggjinga av dei sosiale faktorane skal tena til. Leksikalsk endring er eit sertilfelle av språkleg endring ålment; nokre årsaker er sams, andre vesensulike. Eg vil prøva å sjå nærare på kva sider av ordbortfallet som kan tilskrivast språkinterne faktorar, kva som kjem av språkkontakt og kva som kan tilskrivast samfunnsendringar direkte.

Det er vanleg å skilja mellom indre og ytre faktorar i målsoga. Indre faktorar er meir reint språklege enn dei andre - dei byrjar gjerne som ein mutasjon i eit system (td fonemsystemet) og spreier seg gjennom det til systemet er i ein slags balanse, utan at referensielle eigenskapar ved språket treng bli endra. Ytre faktorar er sosiolingvistiske, dei handlar om styrketilhøvet mellom ulike varietetar, som er det same som det språklege styrketilhøvet mellom brukarane av varietetane.

I leksikalsk samanheng har me i tillegg den ytre faktoren at sosioøkonomisk basis kan verka direkte inn på delar av ordtilfanget eller

terminologien av di delar av leksikonet på ein serskild måte speglar denne basisen. Denne forklåringa står sterkt i mytologien om språkutvikling og bidreg til å tilsløra den kulturelle og politiske sida ved ordtapsprosessen ved å knyta han til den uunngåelege og ynskjelege utviklinga av produktivkrefter. Men å trekkja konklusjonar om heile ordtilfanget på grunnlag av gamle reiskapsnemningar o.l., er misforstått materialisme. Endringar i den økonomiske basisen er rett nok avgjerande, men verkar helst indirekte inn på ordtilfanget, td. ved å endra styrketilhøvet mellom varietetar/dialektbrukarar.

Om me ser bort frå den delen av ordtilfanget som speglar tidlegare basis, står me att med vanlege ytre årsaker (som er sosiolingvistiske) og indre årsaker. I spørsmålet om ytre årsaker vert det store spørsmålet: i kva mon kjem endringane av at den nasjonale einskapskulturen sameinar eller opphevar lokale språkmarknader, og i kva mon påverkar dei lokale dialektane eller regionalmål kvarandre? Og kva sosiale faktorar er det eventuelt som fremjar desse prosessane? Korrelasjon mellom språklege variablar og sosiale variablar som i ulik mon er knytte til desse kulturelle prosessane, kan kanskje avsløra noko, men diverre kan sjølve analysen berre vera synkron. I samband med regionalisering er det sjeldan tale om det leksikalske nivået; det er nærmast eit aksiom at ordtilfanget er det fyrste som står for fall ved geografisk og sosial språkkontakt med overordna normer, og ferdig med det. Men det vert stundom nemnt at det er ord frå meir folkerike dialektar som tek over for dei lokale (jamvel når desse nye "dialektorda" er identiske med dei som rår i standardmålet). Det verkar jo rimeleg at ord som regionalt og jamvel nasjonalt har stått sterkt i målføra, vil ha ein tendens til å halda seg betre i "regionaliseringas tidsalder" enn ord som berre har stått sterkt lokalt (i den grad ein kan skilja mellom desse typane). Eg vil som nemnt prøva å gradera orda etter heimfesting for å kunna påvisa regionalisering, om det er slik at dei tidlegare mest utbreidde orda med stønad i byfolkemåla har halde seg best. Her vil det kanskje visa seg skilje mellom generasjonane og livsstilstypane, dersom det er avgjerande om ein har vore meir direkte eksponert for einskapskulturen.

Til slutt eit spørsmål om indre faktorar på det leksikalske nivået. Det kan verka absurd, men ein utbreidd folkeleg mytologi om språkending seier at det er reint språklege eigenskapar ved ord som gjer dei ueigna (td

at dei læt idiotisk). Eit meir kvasivitskapleg synspunkt er å sjå ordtilfanget som eit system av semantiske skilnader med nærsono-, anto-, hypo- og hyperonym som søkjer ein slags harmoni (i staden for ei "livlaus" liste). Kanskje vert ein ubalanse utløyst av terminologiske årsaker (ytre), og opprettinga fylgjer semantiske lover til det igjen er skipa eit adekvat semantisk spegelbilette av inventaret i tilværet. Men dette ville for det fyrste ikkje vera ei primær indre årsak til endring. For det andre kan ein når som helst gå til ein nærskyld varietet som opererer med andre semantiske skilje på den same samfunnsformasjonen og naturen utan at det er råd å påvisa objektive kriteria for ubalanse i semantikken. Min banale, men naudsynte hypotese er at det i hovudsak er sosiolingvistiske, ikkje semantiske faktorar som dikterer kva leksikalsk inventar ein varietet har. M.a.o.: eit forsovidt nyttig semantisk skilje fell lett bort i eit målføre om standardmålet vantar ein term. Eg kan ikkje sjå at nokon indre faktorar trør til for å dekkja tapet. I so fall er altso tilhøvet vårt til referentane underordna kva som måtte vera tilgjengeleg i det dominerande språket.

No kan naturlegvis lydendringar føra til at ord vert ståande att med umoglege eller sjeldne lyd(sekvens)ar og soleis går ut av bruk, men so langt eg kan sjå, spelar denne faktoren minimal rolle, og den utløysande årsaka er ikkje leksikalsk. Dessutan: Dersom eit fonem vert marginalisert fordi det vantar i ein dominerande varietet, har me med ei ytre årsak å gjera for vår dialekts vedkomande. Lydendringar kan òg føra til homonymi, som igjen kan føra til bortfall av det eine homonymet eller begge homonyma (rett nok sjeldan noko problem i standardmål). Sidan eg av metodiske grunnar har silt vekk homonym i utgangspunktet, kan eg ikkje granska denne faktoren i oppgåva mi.

Ei siste mogleg leksikalsk årsak til bortfall har me dersom lita utbreiing eller bruksfrekvens fører til bortfall. Men lita utbreiing har mykje med tilhøvet til andre varietetar å gjera, og låg bruksfrekvens kan ha med konteksten å gjera (lite frekvent kontekst trugar forresten sjeldan eit ord om det har fotfeste i standardmålet). Når det gjeld utbreiinga, er dessutan spørsmålet i røynda kvifor ordet fekk lita utbreiing, og då er me like langt. I granskinga mi kan eg berre nærma meg desse problema ved å sjå om orda som står sterkt hjå dei gamle, er dei same som held seg hjå dei unge, og finna ut om dei som har hatt stor geografisk utbreiing, er dei som held seg best i dag.

Hovudspørsmåla mine er soleis: 1) Kva nivå av årsaker til endring har me med å gjera? 2) Kva kan korrelasjonar mellom språklege og sosiale variablar fortelja om årsakene til endring? 3) (For seint å diskutera:) Kva metodar kan best kasta ljøs over desse problema?

Litteratur

Nergaard, John André 1996. *Går orda vidare? : ei sosiolingvistisk undersøking av orddaude i surnadalsmålet*. Uprenta hovudoppgåve. Bergen: Nordisk institutt.

Hvor langt strekker oslo-cirkumferensen seg?¹

av Tone Skramstad

Innledning

I Danmark har Tore Kristiansen undersøkt *Sproglige norm-ideal*er på Næstvedegnen (1991) og blant annet funnet ut at det ikke er den varieteten man tradisjonelt har sett på som den mest prestisjefylte, som sprer seg blant ungdom. Det lavkøbenhavnske målet vinner terreng blant de unge i regionen Næstved omtrent 80 kilometer syd for storbyen København. Tilsvarende forteller Helge Sandøy (1996:179) at det i og rundt Oslo ikke er den dialekten² med høyest prestisje, dvs dialekten fra Oslo vestkant, som man finner i disse miljøene. Han hevder at språket i de nye forstedene og i drabantbyene er en modifisert utgave av den tradisjonelle Oslo øst-dialekten, eller vikamålet som den også kalles. Denne beskrivelsen passer også med det Ragnhild Birkeland og Per

¹ Artikkelen er en omarbeiding av innlegget jeg hadde på konferansen "Språkleg variasjon og regionalisering" i Alversund 6.-7. november 1998. Jeg takker for gjennomlesing og kommentarer fra Ruth Horak, Asgerd Gudiksen, Tore Kristiansen og Sverre Høisæther, samt de kommentarene som kom fram på konferansen fra konferansedeltakerne.

² Jeg vil i denne artikkelen bruke begrepene 'dialekt', 'talemål' og 'varietet' om hverandre. For en diskusjon knyttet til definisjonen av 'dialekt', henviser jeg til hovedfagsoppgaven min (under arbeid).

Erik Møller (1983) fant ut i sin undersøkelse av talemålet blant ungdommer i to drabantbyer i Oslo. Ellen Skolseg (1994) så i sin hovedfagsoppgave at talemålet på Romerike går mot en folkelig oslovariant som har språktrekk fra det vi tradisjonelt har kalt Oslo øst-dialekten.

Det kan se ut som om vi er vitner til en språklig regionaliseringsprosess i samfunnet. Helge Gundersen (1993:3) forteller at “[d]ialektene beveger seg i retning av ulike *regionalmål*, og i den prosessen er det de såkalte *folkelige* formene som vinner mest fram”. Med utgangspunkt i fenomenet regionalisering og i undersøkelsene jeg presenterte innledningsvis, blir mitt spørsmål om man kan si at dialektene over hele Østlandet er inne i en dialektutjevningsprosess med talemålet i hovedstaden Oslo som utgangspunkt. Jeg har litt ambisiøst kalt tittelen på dette foredraget “Hvor langt strekker oslocirkumferensen seg?”. Ambisiøst fordi jeg i undersøkelsen min bare tar for meg området Hadeland som en del av Østlandet.

Jeg har i denne artikkelen tenkt å presentere det prosjektet jeg arbeider med i hovedfagsoppgaven min. I denne forbindelse må jeg nok poengtere at jeg slett ikke er ferdig, men at jeg er midt i arbeidet med bearbeidingen av data. Jeg skal derfor først og fremst konsentrere meg om en presentasjon av prosjektet mitt, der jeg også vil komme inn på noen av de foreløpige resultatene jeg har kommet fram til under bearbeidingen av materialet.

Hadeland og Oslo

Hadeland er et område som ligger nord for Oslo, i Oppland fylke, og består av de tre kommunene Jevnaker, Lunner og Gran. Nord for Hadeland ligger Gjøvik og sørvest for Jevnaker kommune finner vi Hønefoss.

Figur 1. Oversiktskart over Hadeland.

Tradisjonelt er kommunene på Hadeland typiske jordbrukskommuner, men stadig flere får arbeid innen servicenæringen. Alle kommunene på Hadeland opplever en svak positiv vekst i tilflytting til kommunene. En del av den yrkesaktive befolkningen har arbeidsstedet sitt utenfor Hadeland, og de aller fleste av disse pendler til hovedstaden.

Presentasjon av prosjektet

I hovedfagsoppgaven min arbeider jeg med et sosiolingvistisk prosjekt om språk og språknormer blant ungdommer på Hadeland. Jeg er interessert i å se om talemålet til ungdommene er inne i en språklig dialektutjevningsprosess med talemålet i Oslo som påvirker. Ut over dette er jeg også interessert i å finne ut hvilken av de to tradisjonelle sosiolektene i Oslo som vinner fram, og se på hva slags sammenhenger det er mellom språkendringsprosessen og informantenes språkholdninger og normer. Gjennom undersøkelsen vil jeg altså også forsøke å finne årsaker til eventuelle endringer.

Metoder og forløp

Som del av arbeidet med hovedfagsoppgaven har jeg foretatt en kvantitativ undersøkelse. Her har jeg tatt for meg fem skoleklasser på Hadeland. Jeg brukte én skoletime i hver av skoleklassene, og jeg var selv til stede mens elevene fylte ut et sju sider langt spørreskjema. I tillegg til bakgrunnsspørsmål om alder, kjønn og boforhold, har spørreskjemaet blant annet spørsmål om informantenes egne erfaringer med bruk av dialekt. De måtte også oppgi hvilken dialekt de selv mener de snakker. Dessuten ba jeg ungdommene skrive ned hva som karakteriserer hadelandsdialekten. Jeg stilte også opp en rekke språkformer hvor informantene har krysset av for hvilke språkformer de mener de vanligvis bruker. Her er både hadelandsdialekten og de to Oslo-varietetene representert.

Det er flere metoder å undersøke språk og språkholdninger på. Man kan forsøke å kartlegge både bevisste og ubevisste holdninger til språk. En indirekte metode for å undersøke språkholdninger er den såkalte *matched guise*-teknikken. Metoden ble introdusert av Lambert, Hodgson, Gardener og Filebaum i 1960. Mine informanter ble allerede ved utfyllingen av spørreskjemaet klar over at jeg var interessert i hvordan ungdom på Hadeland snakker, og hvilke erfaringer de har i forbindelse med bruk av dialekt. Jeg har altså valgt å bruke en direkte metode i undersøkelsen for å kartlegge talemålsvariasjon og språkholdninger på Hadeland.

Informantene

Jeg har ved utvalget av informanter ønsket å la alle de tre kommunene på Hadeland være representert i undersøkelsen. En grunn for dét var at jeg ønsket å finne ut om det er en sammenheng mellom språklig variasjon på Hadeland og aldersgruppe og geografisk avstand fra Hadeland til Oslo. Det avgjørende for valg av skoler var derfor at både ungdomsskolen og den videregående skolen var representert fra de tre kommunene. Jevnaker kommune har ikke noen

videregående skole. Derfor endte jeg opp med tre ungdomsskoler og to videregående skoler. Av praktiske hensyn ønsket jeg at elevene skulle gå i et ikke-avsluttende skoletrinn. Dette fordi feltarbeidet mitt ville bli delt over to skoleår, og det ville derfor bli vanskeligere å få tak i de informantene som eventuelt hadde avsluttet videregående skole. Elevene er dermed hovedsakelig henholdsvis 15–16 og 18 år gamle, og kjønnsfordelingen mellom dem er jevn. Av de 108 informantene jeg endte opp med, var det bare tre som hadde bodd mindre enn 10 år på Hadeland.

Informantene er ikke tilfeldig trukket ut, og jeg kan derfor heller ikke garantere at utvalget er representativt for populasjonen. Likevel er informantene tilfeldige i den forstand at jeg ikke bevisst har gått inn for å velge informanter som vil oppfylle hypotesene mine. Jeg har ikke kunnet påvirke hvem som har blitt informanter. Ved å velge skoler som var geografisk spredt på Hadeland, håper jeg å ha oppnådd både geografisk og sosial spredning i utvalget.

Samtale med informanter

Den neste fasen i feltarbeidet var et uformelt intervju³ med et utvalg av informantene. Over halvparten av ungdommene hadde sagt seg villige til å bli med på en slik samtale. Jeg forsøkte å foreta utvalget her på en slik måte at det ikke ble skjev fordeling mellom kjønn, alder, bostedskommune og hvordan spørreskjemaet var besvart. De seks ungdommene jeg endte opp med, representerer språklige "ytterpunkter" i materialet mitt.

³ Bengt Nordberg (1982) mener det er selvmotsigende å kalle noe for et "uformelt intervju". Han foreslår termen "dialog" for å beskrive en opptakssituasjon som er en mellomting mellom et intervju og en gruppesamtale. Jeg velger likevel å bruke begrepene 'samtale' og 'intervju' om hverandre i denne artikkelen.

I samtalen med informantene tok jeg utgangspunkt i de svarene som kom fram i spørreskjemaene. Jeg ønsket at informantene skulle si noe om erfaringer knyttet til talemålet de bruker, holdninger til ulike talemålsvarieteter og variasjon i språket. I tillegg gikk jeg inn på forholdet de har til Hadeland og områder i tilknytning til Hadeland, blant annet Oslo. Informantenes samtaler ble tatt opp på bånd. Slik fikk jeg opptak av en rekke *faktiske* språktrekk fra informantene, noe som gir meg mulighet til å sammenlikne med den *oppgitte* språkbruken i spørreskjemaene.

Ungdomsspråk

Jeg har valgt å ta for meg ungdommer på Hadeland for å se om talemålet på Hadeland er i forandring mot oslomålet. Men hvorfor valgte jeg nettopp ungdommer som informantgruppe i undersøkelsen? Fra tidligere undersøkelser (se f.eks. Ulla-Britt Kotsinas 1994:167ff) vet vi at ungdommer er språklig kreative og nyskapende. Mange innovasjoner i talemålet til ungdom har senere vunnet innpass i allmennspråket. Dette gjør at studier av ungdommers talemål og språkholdninger kan fortelle noe om de tendensene som er i ferd med å skje med språket. Kotsinas hevder at

[ä]ven ett innlån som följd av dialektkontakt eller språkkontakt til en varietet där draget tidigare inte använts kan betraktas som en innovation (samme sted:172).

Slik blir ungdommers talemål spesielt interessant i undersøkelsen min, hvor jeg arbeider med språkkontakt i osloregionen.

I prosjektet har jeg valgt å ikke primært fokusere på den faktiske språkbruken og språkvariablene til informantene. Som et ledd i den språklige sosialiseringprosessen tilegner vi oss språk og samtidig også holdninger og stereotyper knyttet til

ulike former for språkbruk. Derfor legger jeg i undersøkelsen vekt på ungdommenes egen oppfattelse av språkbruk og erfaringer med bruken av språket.

Språklige normidealer

Med utgangspunkt i de undersøkelsene jeg refererte til innledningsvis, velger jeg å se det slik at de som vokser opp på Hadeland, utsettes for tre språkvarieteter⁴ som de må forholde seg til. I tillegg til den lokale dialekten, hadelandsdialekten, har de den uoffisielle standardvarietetet som langt på vei kan sies å sammenfalle med Oslo vest-dialekten. Den tredje varietetet er Oslo øst-dialekten, eller det *folkelige* oslomålet. Disse tre talemålsvarietetene er det knyttet ulike stereotypier og holdninger til.

Etter Tore Kristiansen (1991) velger jeg å kalle kombinasjoner av språklige trekk og sosiale betydninger for *språklige normidealer*. Oslo vest-varietetet stiller seg i en særstilling fordi den samtidig med å være en talemålsvarietet geografisk bestemt til vestkanten i Oslo, uoffisielt har fungert som et muntlig standardtalemål. Vi har ingen offisiell talemålsvarietet i Norge i dag, men mange vil nok hevde at det er dette talespråket som fungerer som en standard eller norm i Norge. Denne varietetet oppfattes derfor av mange som en høystatusvarietet og som et uttrykk for korrekt talemål. Oslo øst-dialekten knytter vi tradisjonelt til arbeiderklassen og den

⁴ Arve Borg har i *Austlandsmål* (Skogstad:1974) beskrevet kjennetegn i talemålet på Hadeland. Når det gjelder talemålet i Oslo, tar Amund B. Larsen (1907) i arbeidene om Kristiania bymål for seg bakgrunnen for de to sosiolektene i oslomålet. Også i prosjektet TAUS - Talemålsundersøkelsen i Oslo (Hanssen:1978), var det de to hovedtypene av oslomålet det ble tatt utgangspunkt i, både språklig og sosialt. Det finnes derfor tidligere beskrivelser av de tre talemålsvarietetene som jeg kan bruke som et utgangspunkt for prosjektet mitt.

har derfor tradisjonelt blitt sett på som et "stygt" lavstatusmål. Hadelandsdialekten står for det lokale talemålet, og mange vil si at det er typisk bondisk og traust å snakke en slik dialekt.

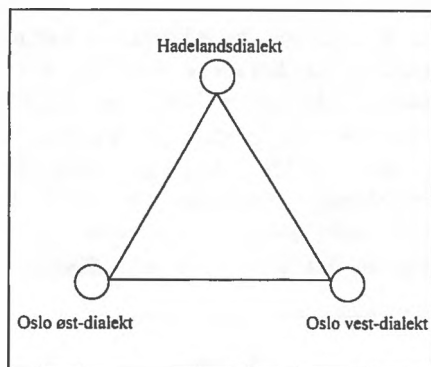
Figur 2. "Hva tror du oslofolk synes om hadelandsdialekten?"

Denne stereotypien vil jeg gjerne illustrere med en illustrasjon fra spørreskjemaundersøkelsen som en av informantene valgte å gi som svar på spørsmålet "Hva tror du oslofolk synes om hadelandsdialekten?".

For å illustrere de tre normidealene som ungdommene på Hadeland forholder seg til, har jeg valgt å ta utgangspunkt i en illustrasjon som Tore Kristiansen (1991) har brukt for å beskrive de språklige normidealene på Næstvedegnen⁵. Jeg har bedt informantene sette et kryss i figuren som en markering av hvordan de selv mener at de snakker. De kunne enten krysse av i en av sirklene og dermed hevde at de snakker en

⁵ Tore Kristiansen har undersøkt språkforholdene på Næstvedegnen i Sydsjælland. Figuren i hans undersøkelse har de tre polene sjællandsk, (lav)københavnsk og rigsdansk (højkøbenhavnsk).

“ren” dialekt. Alternativt kunne de krysse av inne i trekanten, enten på linjene eller i selve flaten, på det stedet som de selv mente ga det beste bildet av hvordan deres eget talemål er som en “mellomting”. De hadde også mulighet til å navngi den dialekten de mente de snakket hvis dialekten deres falt utenfor trekanten.

Figur 3. Dialekttrekanten

Med dette utgangspunktet forutsetter jeg altså at det i hovedsak eksisterer tre stereotype forestillinger om aktuelle talespråk på Hadeland. Informantene kan ha ulike oppfatninger knyttet til hva de tre normidealene representerer, noe som er svært interessant i seg selv.

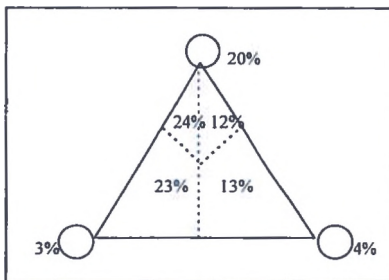
Resultater⁶

Når jeg har plottet alle kryssene fra informantene inn i “dialekttrekanten”⁷, danner fordelingen et slikt mønster at det

⁶ For bearbeiding av dataene mine har jeg brukt SPSS/PC+.

⁷ En fullstendig gjengivelse av informantenes fordeling av “kryss” i trekanten vil være tilgjengelig i hovedfagsoppgaven min (under arbeid).

ser ut som om informantene "psykologisk" sett tar utgangspunkt i hadelandsdialekten når de setter krysset sitt. Det var bare fire av de 108 informantene som mente de hadde en dialekt som ikke passet inn i figuren. Kryssene konsentrerer seg øverst ved hadelandsdialekten, og det ser derfor ut som om informantene har hadelandsdialekten som et utgangspunkt og derfra setter krysset enten i kategorien hadelandsdialekt/Oslo øst-dialekt eller i kategorien hadelandsdialekt/Oslo vest-dialekt. Det viser seg dessuten at kryssene fordeler seg jevnt innenfor hver av de to oslodialekt-kategoriene (se figur 4). Derfor ser det ut som om det ikke er graden av hadelandsdialekt som er det avgjørende, men heller hvilken kategori av oslomål informantene identifiserer talemålet sitt med. Det er omtrent dobbelt så mange informanter som plasserer krysset sitt i kategorien Oslo øst-dialekt som Oslo vest-dialekt.

Figur 4. Prosentvis oversikt over fordelingen av kryssene informantene plasserte i figuren. N=104.

Jeg har videre sett på hvordan informantenes oppgitte dialekt fordeler seg på type skole: ungdomsskole eller videregående skole. Det er flere elever på ungdomsskolenivået enn på videregående skole som mener de snakker hadelandsdialekt. En årsak til denne forskjellen kan nok være at de yngre

informantene i større grad kommer fram til at de snakker hadelandsdialekt rett og slett fordi de bor på Hadeland. De eldre informantene har kanskje i større grad et bevisst forhold til eget talemål og er i større grad klar over at det finnes ulike talemålsvarieteter på Hadeland.

Tabell 1. Forholdet mellom skoletype og oppgitt dialekt.

	<i>Hadelands- dialekten</i>	<i>Oslo øst- dialekten</i>	<i>Oslo vest- dialekten</i>
<i>Ungdomsskole, n=62</i>	86%	52%	55%
<i>Videregående skole, n=42</i>	14%	48%	45%

$N=104, p=0.02.$

Her er det likevel viktig å påpeke at det ikke er stor aldersforskjell mellom ungdommene på ungdomsskolenivået og det videregående skolenivået.

En av hypotesene jeg hadde som utgangspunkt, var at graden av hadelandsdialekt ville variere med geografi og avstand til Oslo. Jeg forventet at det ville være større grad av hadelandsdialekt i Gran kommune som ligger lengst nord på Hadeland, og derfor også flere innslag av oslodialekt i Jevnaker og Lunner. Materialet mitt viser her følgende resultater:

Tabell 2. Forholdet mellom bokommune og oppgitt dialekt.

	<i>Hadelands- dialekten</i>	<i>Oslo øst- dialekten</i>	<i>Oslo vest- dialekten</i>
<i>Jevnaker, n=28</i>	22%	34%	24%
<i>Lunner, n=38</i>	33%	38%	45%
<i>Gran, n=31</i>	44%	28%	31%

$N=97, p>0.01.$

Resultatene ovenfor er ikke signifikante, men det kan være verdt å legge merke til at av de informantene som har oppgitt hadelandsdialekten som det talemålet de mener de prater, er det flest som bor i Gran kommune, færre som bor i Lunner kommune og færrest som bor i Jevnaker kommune. Blant de informantene som har regnet Oslo vest-dialekten som sitt talemål, er det flest fra Lunner kommune. Siden resultatet ikke er signifikant, viser tabellen bare *tendenser*, som ikke sier noe sikkert om resten av populasjonen utvalget er trukket fra.

Hvordan forholder informantenes oppgitte dialekt seg til hvordan de trives på Hadeland? Jeg forventet at de informantene som trives på Hadeland, i større grad enn de som trives passe godt, mener de snakker hadelandsdialekt. Tilsvarende forventet jeg også at det ville være færre ungdommer som identifiserer seg med Oslo vest-dialekten som trives godt på Hadeland.

Av de informantene som oppgir hadelandsdialekten som sitt talemål, er det en klar overvekt, hele 95 %, som *trives godt* på Hadeland. Det er også en stor overvekt av brukere av Oslo øst-dialekt som *trives godt* på Hadeland. Når det gjelder Oslo vest-dialekten, er forskjellen mellom de som *trives godt* og de som *trives passe godt* på Hadeland mindre, men også blant disse informantene trives overvekten godt på Hadeland. Hypotesen blir slik sett delvis bekreftet.

Tabell 3. Forholdet mellom trivsel på Hadeland og oppgitt dialekt.

	<i>Hadelandsdialekten</i>	<i>Oslo øst-dialekten</i>	<i>Oslo vest-dialekten</i>
<i>Trives godt, n=83</i>	95%	88%	63%
<i>Trives passe godt, n=18</i>	5%	12%	37%

$N=101, p<0.01.$

Jeg har også sett på forholdet mellom foreldrenes yrker⁸ og informantenes egenkategorisering av talemålet sitt. Her ser det ut som om fordelingen danner et "trappeforhold". Ungdommer på Hadeland som mener de snakker hadelandsdialekt, har størst grad av foreldre i den yrkesgruppen med lavere utdanning. Videre har de som mener de snakker Oslo øst-dialekt, foreldre i den midtre yrkesgruppen, mens informanter som oppgir at de snakker Oslo vest-dialekt, har foreldre i yrkesgruppen med høyere utdanning.

Tabell 4. Forholdet mellom foreldrenes yrke og informantenes oppgitte dialekt.

	<i>Hadeland s - dialekten</i>	<i>Oslo øst- dialekte n</i>	<i>Oslo vest- dialekte n</i>
<i>Høy, n=27</i>	10%	24%	45%
<i>Mellom, n=36</i>	32%	47%	24%
<i>Lav, n=34</i>	58%	29%	31%

N=97, p=0.02.

Det ser altså ut som om Oslo vest-varieteteten fremdeles er en høystatusvarietet. Interessant er det å se at Oslo øst-dialekten, den tradisjonelle lavstatusvarieteteten, har flest informanter i mellomgruppen (47 %), og ikke i den "lave" yrkesgruppen (29%).

En foreløpig konklusjon

Vi har nå sett på det prosjektet jeg har for å kartlegge og forsøke å forklare en språkendringsprosess på Hadeland. Videre har jeg presentert noen av resultatene fra

⁸ Prosedyren for inndeling av yrkene til informantene i undersøkelsen, er beskrevet i hovedfagsoppgaven min (under arbeid).

undersøkelsen min. Ser vi en bevegelse av oslocirkumferensen på Hadeland? Det er vanskelig å komme med noen konklusjon så tidlig i bearbeidingsprosessen, jeg har jo bare undersøkt den oppgitte språkbruken til nå, men vi kan i alle fall si at det virker som om talemålet på Hadeland blir påvirket av oslomålet. Oslocirkumferensen ser ut til å spre seg også nordover på Hadeland, og det virker som om foreldrenes yrker, ungdommenes trivsel, alder og skoletrinn har betydning for oslomålets gjennomslagskraft. Dessuten ser det ut som om Oslo øst-dialekten står sterkere enn Oslo vest-dialekten når ungdommene snakker noe annet enn det vi tradisjonelt har forbundet med hadelandsdialekt. Det er viktig å påpeke at resultatene jeg har presentert her, krever en bredere tolking sett i sammenheng med flere resultater og med samtalene med de seks informantene - altså ungdommens faktiske språkbruk.

Litteratur

- Birkeland, Randi og Per Erik Møller. 1983. *Ikke akkurat dialekt da, men mer sånn sleng, liksom: en undersøkelse av Oslo-målet blant ungdom i to drabantbyer*. Universitetet i Oslo.
- Gundersen, Helge. 1993. Norge i 1993. En sosiolingvistisk oversikt. I *Språklig samling* 3/93, 38. Oslo.
- Hanssen, Eskil. 1978. *Oslomål. Talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS)*. Skrift nr. 6. Hovedrapport. Oslo: Novus forlag.
- Kotsinas, Ulla-Britt. 1994. *Ungdomsspråk*. Uppsala.
- Kristiansen, Tore. 1991. *Språklige normidealer på Næstvedegnen. Kvantitative sprogholdningsundersøgelser*. Upublisert ph.d.-avhandling. Institut for dansk dialektforskning. Københavns Universitet.
- Lambert, W.E., R.C. Hodgson, R.C. Gardner og S. Fillenbaum. 1960. Evaluational reactions to spoken language. I *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44-51.
- Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania bymål*. Kristiania.

- Nordberg, Bengt. 1982. Sociolingvistisk datainsamling. I Mats Thelander (red) *Talspråksforskning i Norden. Mål - material - metoder*, 92- 119. Lund: Studentlitteratur.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus forlag.
- Skogstad, Ola (red.). 1974. *Austlandsmål: språkarv og språkbruk på indre Austlandet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Skolseg, Ellen. 1994. *Romeriksdialektens levevilkår i skyggen av Oslo*. Universitetet i Oslo.

Seks ungdommers talemål i nedre Melhus

av Kari Anne Vold Ulset

Innledning

Hovedoppgaven min tar for seg talemålet til seks ungdommer i nedre Melhus. Jeg skal *ikke* foreta en diakron endringsstudie hvor melhusdialektens utvikling står i fokus, men derimot gå synkront inn i talemålsutviklingsprosessen. Jeg kommer til å sammenlikne informantene med hverandre, og vil blant annet se på hvordan de snakker i forhold til “tradisjonell” melhusdialekt og trondheimsmål. En diskusjon om hvorvidt vi holder på å få et regionalt talemål i trøndelagsregionen, vil være relevant i denne sammenhengen. I tillegg til denne “*hva-siden*” vil jeg også forsøke å gå *under* dette deskriptive nivået og se på *hvorfor* ungdommer i samme alder og fra samme sted velger ulike talemålsuttrykk.

I denne artikkelen skal jeg ta for meg:

- Melhus i dag
- Perspektiver for oppgaven
- Feltarbeidet
- Foreløpige resultater

Melhus i dag

Melhus sentrum ligger to mil sør for Trondheim og er administrasjons- og servicesenter i Sør-Trøndelags største kommune, sett bort fra Trondheim.

Sentrumskjernen har godt over 4000 innbyggere, men omkring 8000 av kommunens 13000 innbyggere bor mindre enn 10 kilometer fra sentrum. Det som defineres som nedre Melhus, er de som bor i sentrumskjernen og i byggefeltene i ca. tre kilometers omkrets fra Gimse bru (Saksutskrift fra Melhus kommune 1998).

Melhus er tradisjonelt en jordbrukskommune med noe industri, men etter hvert har den blitt preget mer og mer av serviceaktivitet. Fra slutten av 1960-tallet har nedre Melhus vokst voldsomt blant annet i form av flere byggefelt. For å unngå spredt bebyggelse la A/S Melhus Tomteselskap ut flere større byggefelt for salg. Innflytterne har i hovedsak kommet fra Trondheim eller andre plasser i Melhus kommune. Boligutbygginga har fortsatt utover på 1990-tallet. Det er stor rift om tomtene i nedre Melhus, mens færre er interessert i de som ligger mer perifert til (Melbye 1987).

Melhus kommune og sju firmaer fra stedet har arbeidet sammen om næringsutviklinga i nedre Melhus for å forme en videre utbygging av sentrum etter en helhetlig plan. I starten av arbeidet gikk prosjektet under betegnelsen "bygdebyen Melhus", men etter press fra kommunestyret ble det endret til "bygdensenteret Melhus". Plansjefen i Melhus kommune mener ungdommene antakelig ville foretrukket det første forslaget. Denne "navnestriden" tror jeg viser litt av holdningene til by og land i Melhus; de eldre ser helst at Melhus forblir ei bygd, mens ungdommen er mer urbant innstilt.

Folk i nedre Melhus har relativt mye kontakt med Trondheim. Over 2500 av de yrkesaktive i kommunen jobber i byen, og størsteparten av disse bor i nedre Melhus. I tillegg er mange av stillingene som krever høyere utdanning i Melhus besatt av trondheimsfolk, og de blir dermed en del av språkmiljøet. I Melhus sentrum ligger kommunens eneste videregående skole som flertallet benytter seg av, men en del velger å dra til Trondheim (omkring 10–15 %). Barn, voksne og eldre benytter seg mest av kulturtilbudet i Melhus, mens ungdom fra 17–18 år i større grad trekker mot Trondheim. Det ser ut til at melhusungdommens idrettsaktivitet stort sett foregår på Melhus, mens de trekker til Trondheim når de skal på kino, konserter, diskotek og så videre.

Perspektiver for oppgaven

Det er språkets *dynamiske* aspekt som interesserer meg mest. Spørsmål som fascinerer meg er: Hvorfor forandrer språk seg? Hvilke mekanismer ligger bak språkendring? Hvorfor blir noen mennesker lettere språklig påvirket enn andre?

Men hvorfor velge å se på språkendring i Melhus? Jeg har selv vokst opp i et byggefelt nær sentrum, og nettopp derfor hadde jeg i utgangspunktet bestemt meg for *ikke* å skrive om talemålet der. Å velge "heimbøgda" si som emne synes jeg egentlig var for tradisjonelt. En årsak til at jeg likevel valgte å skrive om Melhus, er at jeg i samarbeid med veilederen min, Brit Mæhlum, fant ut at med de ideene jeg hadde, var det ved å *velge* hjemplassen min som forskningsområde at jeg i størst grad fikk holde på med de temaene som interesserer meg. En annen grunn er at jeg ville få anledning til å undersøke om det jeg mener å ha hørt av språkendringer rundt meg, virkelig stemmer også når det blir undersøkt vitenskapelig. Jeg har lagt merke til talemålsendring blant unge mennesker i nedre Melhus, og da både hos de som har blitt boende på stedet og de som har flyttet til Trondheim eller andre steder i landet. Et annet argument for å velge Melhus er at jeg har en kunnskap om plassen og språket som folk som ikke har vokst opp der normalt ikke vil ha. Det gir meg en ekstra ballast, men jeg er klar over at det også kan være en ulempe: Jeg kan blant annet komme til å tolke det jeg hører av informantenes talemål ut fra det jeg *tror* de vil komme til å si, og ikke ut fra det de faktisk sier. En stor fordel ved å velge Melhus var at feltarbeidet ville gå lettere enn ved et annet sted, fordi jeg har jobbet som lærer ved Melhus videregående skole, og dermed kjente forholdene godt.

Hva var så motivasjonen for å se på nettopp ungdommenes talemål? Som så mange andre "språkfolk" har sagt før, synes jeg det virker som om språket er i spesielt stor endring akkurat nå. Jeg mener det er strategisk å se på den gruppen mennesker som er midt mellom barn og voksen, fordi jeg tror det kanskje er i denne alderen at vi er mest opptatt av å søke vår identitet, og dermed finne vårt språklige uttrykk. Derfor vil det kanskje være størst variasjon i denne aldersgruppa, og det er *det* jeg er ute etter å beskrive og forhåpentligvis forklare. Jeg er klar over at det er knyttet en del problemer til arbeid med ungdomsspråk. Vi kan ikke vite om det har skjedd en varig språkendring eller om de enkelte individene bare endrer

talemålet for en periode av livet, for siden og gå tilbake til sin tidligere form, såkalt "age-grading". Forøvrig hadde det vært interessant å gå tilbake til informantene mine om tre-fire år for å se om de fortsatt snakker som nå, eller om de har glidd over i en "voksenvariant" av melhusdialekten.

Ut i fra det jeg nevnte innledningsvis, er det vel åpenbart at jeg i hovedsak benytter meg av kvalitativ metode. Jeg har også tenkt å supplere med enkelte trekk fra kvantitativ metode i analysedelen av oppgaven på den måten at jeg skal telle opp de individuelle variantfrekvensene ved de enkelte språkvariablene.

Jeg har en klar oppfatning av at utviklinga av talemålet i nedre Melhus går i retning av trondheimsmålet. Ettersom jeg primært foretar en kvalitativ undersøkelse, vil jeg knapt kunne si noe generelt om denne utviklinga, men jeg kan kanskje se tendenser. Hos de informantene jeg har, vil jeg se på hvilke trekk fra melhusdialekten som forsvinner og hvilke som står ved lag. Ut fra det jeg har hørt på opptakene mine til nå, vet jeg at dette vil slå svært ulikt ut blant de seks informantene. Interessante spørsmål for meg blir da: Hvorfor beholder noen av informantene mine den tradisjonelle melhusdialekten, mens andre beveger seg i retning trondheimsmålet? Er talemålsendringa ubevisst, eller kan den i enkelte tilfeller være en bevisst handling?

Når jeg skal sammenlikne de seks informantene, har jeg tenkt å prøve å plassere dem langs en akse der melhusdialekten og trondheimsmålet er ytterpunkter. Ut fra de opplysningene jeg har fått fra informantene mine, har jeg lyst til å prøve å lage en modell som kan forklare *hvorfor* disse seks ungdommene snakker ulikt. Til å gjøre dette har jeg blant annet tenkt å bruke Bourdieu på noenlunde samme måte som Akselberg har gjort i sin doktoravhandling om vossamålet (Akselberg 1995); nemlig å dele informantenes interesser og verdier inn i sosiale felt for å se om dette korrelerer med talemålet deres. Dette vil naturlig nok bli på et annet nivå enn hos Akselberg, også med tanke på at min undersøkelse er kvalitativ. En hypotese er at informanter med "tradisjonelle" interesser og verdier i større grad bruker melhusdialekt, mens informanter med "moderne" interesser og verdier ligger nærmere trondheimsmålet. På et spørreskjema spurte jeg elevene blant annet om fritidsinteresser og verdier. Ut i fra det

jeg kan se så langt kan det være en sammenheng mellom det de selv mener de står for og slik de snakker. Under selve intervjuene prøvde jeg å kartlegge informantenes sosiale nettverk, med tanke på å benytte meg av Leslie Milroys nettverksanalyse.

Feltarbeidet

Feltarbeidet gjorde jeg på Melhus videregående skole, og det foregikk i februar og april 1998.

Første runde var et spørreskjema som jeg delte ut til alle avgangselevne ved skolen. Jeg valgte såpass gamle elever fordi jeg tenkte de da hadde reflektert noe over språk og endring i og med at de har lært om disse temaene i undervisninga og at de har modnet personlig. I tillegg har de blitt så gamle at de drar til Trondheim på fritida og møter både ungdom og talemål derifra. Denne kontakten er en naturlig del av språksituasjonen på Melhus. Jeg hadde vært vikar i alle avgangsklassene, dels året før, dels i tidsrommet rett før skjemaene ble utdelt, så alle elevene visste hvem jeg var fra før.

I utgangspunktet ønsket jeg gjennom disse skjemaene bare informasjon om elevene for å velge ut de "rette" informantene. Men så tenkte jeg at jeg kunne slå to fluer i en smekk og få opplysninger om blant annet elevenes fritidsinteresser, sosiale nettverk og tanker rundt temaer som by og land, språk og identitet, i tillegg til personalopplysninger om elevene og foreldrene deres. Jeg var klar over at denne "metoden" ikke var helt god, blant annet på den måten at navnet deres på papiret ville kunne bety at de ikke ville være helt ærlige. Av praktiske årsaker valgte jeg likevel å gjøre det slik. Jeg presiserte at det var frivillig om de ville svare, og forsikret dem om at ingen andre enn meg ville få se besvarelsen deres. Ingen hadde betenkeligheter med å svare, og det virket som om de syntes det var litt stas å få være med på en slik undersøkelse. Ut fra åpenheten i svarene deres virket det som om elevene hadde tillit til meg og ikke følte seg hemmet av framgangsmåten min. Jeg fikk mange svært interessante opplysninger, meninger og tanker som jeg vil bruke både direkte og indirekte i analysen. I tillegg fant jeg de seks hovedinformantene mine.

På forhånd hadde jeg satt opp noen kriterier som skulle være bestemmende for informantutvalget mitt:

- ungdommene skulle ha bodd i nedre Melhus siden skolestart
- ungdommene skulle ha ulik sosial bakgrunn
- informantgruppens foreldre skulle ha ulik geografisk opprinnelse.

Å se på hvor foreldrene til ungdommene kommer fra, tenkte jeg kunne gi meg en liten anelse om hvor stor innflyttinga til Melhus har vært. Etter å ha gått igjennom besvarelsene til alle elever som bor i nedre Melhus, både på yrkesfaglig og allmennfaglig studieretning (VK II), viste det seg at kun *to* elever hadde en forelder fra Melhus kommune, og bare en av disse var fra nedre Melhus. Dette sier mye om innflyttinga til Melhus. Elleve av de tolv foreldrene kommer fra Sør-Trøndelag, mens den siste er fra Nord-Trøndelag, så alle informantene mine har trønderforeldre. To av dem har en forelder fra Trondheim.

Fem av informantene var avgangselever på allmennfaglig studieretning våren 1998, mens en gikk på yrkesfaglig studieretning. Ut fra egen erfaring synes jeg det ofte kan virke som om elever på yrkesfag og allmennfag har ulikt interesse- og verdigrunnlag, og jeg tenkte at dette kanskje kunne gjøre utslag i talemålet deres. Yrkesfagsinformanten min er to år yngre enn de andre fordi ingen eldre YF-elever bodde i nedre Melhus skoleåret 1997/98. Dette kan muligens komme til uttrykk i talemålet hans slik at de eventuelle forskjellene ikke skyldes ulike yrkesvalg, men rett og slett alder.

Jeg bestemte meg for å foreta dybdeintervju med lydbåndopptak. Intervjuene ble tatt opp på et grupperom på skolen i skoletida. Jeg tror det følte mer naturlig for elevene at intervjuene ble tatt på skolen enn om jeg hadde kommet hjem til dem. Et hjemmeintervju tror jeg ikke hadde skapt mer avslappede elever, tvert i mot kunne en slik situasjon blitt ubehagelig kunstig. Jeg valgte å foreta intervjuene på én dag, og brukte ca. en skoletime på hvert intervju. Jeg brukte vanlig kassettspiller uten mikrofon for å gjøre situasjonen mindre formell, slik at de skulle glemme at det de sa, faktisk ble foreviget. Jeg la ikke skjul på at det var talemålet deres jeg var interessert i, men jeg har ikke inntrykk av at noen "la om" bevisst av den grunn. Noe som likevel er en viktig faktor her, er mitt eget talemål, som jeg vil plassere midt mellom den tradisjonelle melhusdialekten og trondheimsmålet. Kanskje kan det være interessant å høre om det er variasjon i talemålet *mitt* i de seks intervjuene.

Målet var at elevene skulle kjenne seg trygge og avslappet i intervju situasjonen, og at opptaket skulle være mer en samtale enn et intervju. Jeg hadde laget ei liste med tema vi kunne prate om, men informantene fikk selv styre samtalen. Det ble mye prating om det ungdommene var opptatt av, så jeg følte jeg ble relativt godt kjent med dem. Samtalene ble veldig trivelige; vi drakk brus og det ble mye fliring. Et par av dem snakket om hvor interessant de syntes dialekter var, også etter båndet var stoppet. Det kan tyde på at også informantene fikk noe ut av opptakssituasjonen, slik intensjonen for et kvalitativt intervju er.

Foreløpige resultater

Selv om jeg ikke har begynt på analysearbeidet ennå, har jeg lagt merke til enkelte mulige mønstre i informantenes talemål. Hovedtendensen ser ut til å være at ungdommer i nedre Melhus har mistet en del tradisjonelle melhustrekk i talemålet som har blitt erstattet av trekk fra trondheimsmålet. Eksempler på talemålsendringer blant mine informanter (foran>-tegnet, tradisjonell melhusdialekt. Bak >-tegnet, de språklige utsagnene til noen av informantene):

1. *Palatalisering i endestaving faller bort (jeNtaN > jeNtan, bilaN > bilan) (N=palatalisering)*
2. *Apokope i jamvektsord (vårrå > vær, fårrå > fær)*
3. *Personlig pronomen, femininum (ho > hula)*
4. *Diftongering av opprinnelige monoftonger (vet > veit, sten > stein)*
5. *Eiendomspronomen, 2. person flertall (dåkk > dåkker)*
6. *Hannkjønnsordet bil i bestemt form entall (bil'n > bila)*
7. *Trykk på siste stavelse i stedet for på første (åppelsin > appelsin, sjokkolade > sjokolåde)*

Flere av disse endringene, særlig punkt en og to, er markante talemålsendringer som samtidig er typiske for trondheimsmålet. Alle disse endringene ser imidlertid ikke ut til å gjelde samtlige informanter. To av dem har bevart veldig mye av "gammeldialekten" i forhold til de fire andre og skiller seg relativt mye fra det jeg oppfatter som gjennomsnittlig for

talemålet til ungdom i nedre Melhus. Det ser altså ut til å være individuelle forskjeller i materialet mitt, noe som gir meg mye å jobbe videre med.

Litteratur

- Adresseavisen* 3. november 1998. Reportasje: Slik kan Melhus bli.
- Akselberg, Gunnstein. 1995. Fenomenologisk dekonstruksjon av det labov-milroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av det sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune. Doktordisputas ved Universitetet i Bergen 2. desember 1995. *Mål og minne* 2. 1996.139-192.
- Melbye, Arnfinn (red.). 1987. *Melhus kommune. Jubileumsskrift ved kommunejubileet 1837-1987*. Melhus kommune.
- Melhus kommune, saksutskrift. 1998. *Næringsutvikling i Melhus sentrum - Leirområdet*. Melhus kommune.
- Sande, Inger Marie. 1978. *Talemålet i Flå i Sør-Trøndelag*. Uprenta hovudoppgåve. Universitetet i Trondheim.
- Sveia, Hans Ole. 1984. *Trondhjem-Støren jernbane 120 år 1864-1984*. Gauldal Historielag.

Målbryting er skriftserien til prosjektet *Talemålsendring i Noreg*. Her vert det publisert arbeid som er skrivne av (hovudfags)studentar, stipendiatar og vitskapleg tilsette. Arbeida er i artikkelformat (seminar- og konferanseinnlegg, mindre avhandlingar) og bokformat (hovudoppgåver, større avhandlingar, rapportar). Bidrag frå gjesteførelesarar i samband med seminar, førelesingar og konferansar vert også publiserte her.

Talemålsendring i Noreg er eit paraplyprosjekt for gransking av talemålsutviklinga i Noreg der dei nordiske institutta ved universiteta i Tromsø, Trondheim, Oslo og Bergen, og ved Høgskolen i Agder, tek del. Eit viktig mål for prosjektet er å granska utviklinga av språkleg regionalisering med særleg vekt på kva for rolle talespråket til ungdommen spelar. Leiinga for prosjektet er lagd til Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Redaktør: Gunnstein Akselberg

Redaksjonskomité: Styringsgruppa for prosjektet
Talemålsendring i Noreg.

ISBN: 82-91987-01-7
ISSN: 1500-8576